

E

BIBLIOTEKA

DH-2

M. 56

SHTETI

SHKROKASTER

NJERIU I PUNËVE TË MIRA

tregime

ANASTAS DUSHKU

JEMINI

Jemini atëherë ishte tetëmbëdhjetë vjeç. Vinte i imët në fytyrë, si djalë qyteti dhe që i bukur si vajzë. I ati nuk ishte keq nga gjendja. Kishte nja shtatëdhjetë krerë bagëti, që në malësi atëherë ishte diçka. Kishte edhe tre djem të tjerë, burra të martuar. Kur pa se djali i vogël, Jemini, erdhi i mbarë në punët e mësimi, ai e dërgoi në qytet, në shkollën e mesme.

Atë kohë unë punoja çirak te një furrtar. Meqë Jemini ishte më i vogël në moshë, s'kisha ndonjë miqësi të veçantë me të. Po në qytet u afruam vetvetiu. Ai vinte gati çdo mëngjes e blinte simite, meqë edhe rrugës nga konvikti për në shkollë kalonte andej. Shumë shkollarë blinin simite te ne. Ustai im, një burrë nga Përmeti, ishte mjeshtër i vërtetë.

Ne fshatarët afrohemi shumë me njëri-tjetrin, për më tepër unë bija edhe kushëri me të nga ana e babait. Sapo kishte nisur Lëvizja dhe unë gjeja rastin e flisja larg e larg për këtë punë. Djali hapte sytë e më dëgjonte në heshtje. Nuk thoshte asgjë, vetëm dëgjonte. Më kuptonte e kjo dukej nga sytë e tij të menduar. Më vonë filloi të pyeste, të kërkonte shpjegime, jo vetëm për ato që i thosha unë, por edhe për gjëra të tjera, që shihte e dëgjonte andej-këtej.

Një ditë më solli një trakt. Unë nuk e bëra veten dhe as e pyeta si e qysh i kishte rënë në dorë. As ai nuk tha gjë për këtë.

— Shiko, Kamber, — foli duke më parë në sy, — këto gjëra mua më shqetësojnë. Dhe sa më tepër që mendohem për to, aq më tepër më duket sikur dikush më ka zënë për fyti dhe po më merr shpirtin.

— Ashtu është, — thashë unë. — Të gjithëve po na merret fryma. Është një hata e zezë kjo, që i ka rënë vendit të tërë përsipër. Mos shiko ata të tutë e ndonjë tjetër, që mbahet me njëfarë mënyre. Shumica vuajnë për kafshatën e gojës. Tani heqim keq e më keq edhe nga të huajt, që na janë shtruar këmbëkryq në sofër...

E mbajta fjalën përbrenda, se e pashë që isha rrëmbyer. Nuk duhej ta kisha ngarë llafin për punën e familjes së tij, ndaj prita që ai të ndrydhej. Por jo. Ai nuk tha asgjë nga ato që më kishin shkuar në mendje mua. Dukej qartë se djali u kishte hyrë gjërave më thellë.

— Ashtu është, — më tha si ndenji e u mendua një copë herë në heshtje, — gjërat duken sheshit se janë thurur shtrembër...

E rëndonte si gur në zemër sjellja e drejtorit të shkollës, një italian, që u merrte shpirtin në mësimin e doktrinës fashiste e i vinte pastaj të rrinin gatitu e të nderonin me dorën shtrirë sa herë ngrihej e ulej flamuri i tyre. Fliste me urrejtje dhe tek ai unë shihja të valonte po ai shpirt i revoltuar i rinisë sonë, e cila kërkonte një rrugëdalje nga ajo gjendje e turbullt që kishte krijuar te ne pushtimi i huaj.

Në atë kohë, celula e Partisë më kishte caktuar të punoja në fshatrat e anëve tona. Mbajta lidhje dhe i furnizoja bazat dhe çetën e parë, që ishte formuar andej. Jemini vinte thujtë përditë tek unë. Rrinim në ndarjen prapa furrës, që shërbente për gatim, e flisnim gjithnjë për të njëjtën gjë — për punën e Luftës. E vija re se si, me kalimin e kohës, ai piquej më tepër, bëhej më serioz. Një ditë i thashë se do ta njihja me një shok të mirë, me të cilin do të kishte të bënte tani e tutje. Ky ishte

sekretari i shkollës së mesme ku mësonte Jemini, një anëtar i celulës sonë, i cili qe ngarkuar të punonte me rininë shkollorë. Djali u dha i tëri pas kësaj pune dhe tani vinte rrallë tek unë. Unë interesohesha gjithnjë për të nëpërmjet shokut. Jemini ishte një nga nxënësit më të hedhur në atë fazë fillestare të aktivizimit të të rinjve shkollorë në Luftë. Atij i ishte besuar tërheqja e trakteve dhe e komunikatave nga një shok i cili banonte në krye të qytetit. Jemini shkonte çdo ditë e i merrte e me to në gjoks çante pa frikë rrugëve, që ndonjëherë ishin të bllokuara nga karabinierët dhe policia fashiste. Pastaj i shpërndante nëpër nxënësit e tjerë dhe këtë e bënte vetë, me një shkathtësi të çuditshme, herë gjatë pushimeve, herë edhe gjatë kohës së mësimit, në klasë. Shoku im e kishte qortuar njëherë sepse Jemini, gjatë orës së mësimit të doktrinës fashiste, ndante vazhdimisht trakte dorë më dorë, nën bankë. Me sa kuptohej, ndiente kënaqësi të veçantë që pikërisht në këtë kohë t'u jepte nxënësve materiale me fjalën e Partisë.

Ai qe një djalë shumë i shkathët. Njëherë kishte shkuar në dhomën e mësuesve e u kishte vënë nga një trakt të gjithëve nëpër çanta. Pastaj i kishte ngjitur nëpër muret e korridoreve. Atë ditë shkolla ishte bërë rrëmujë. Drejtori kishte lajmëruar kuesturën. U bënë kontrollë në shkollë e në konvikt. U vendos për disa ditë rojë. Por shpërndarësi i trakteve nuk u zbulua dot. Ishte për t'u habitur se sa bukur shtirej ai djalë i padalë fshati, saqë drejtorja e mësuesit italianë kishin për të një konsideratë të veçantë, jo vetëm si ndër të parët në mësim, por edhe si një djalë i urtë e i bindur.

Kaluan disa muaj dhe papandehur, aty nga vjeshta e parë, Jemini, që kishte qenë për pushime verore, nuk u kthye. E kishin mbajtur në fshat. Ata të shtëpisë së tij

thanë se ai ishte sëmurë, por nuk qe ashtu. Ngjarjet e mëvonshme vërtetuan se ata ishin trembur nga rruga që kishte zënë ai dhe nuk e lanë të vazhdonte mësimet. Aty nga pranvera unë u hodha në ilegalitet. E kisha rregulluar me një marrëshall italian të intendencës e blija prej tij armë, municione e veshmbathje, të cilat pastaj i përcillja në çetë. Mirëpo kjo u zbulua. Marrëshallin e arrestuan. Unë shpëtova për qime dhe u hodha në anët tona të çliruara.

Në atë kohë Balli Kombëtar punonte akoma nën rrogë me italianët dhe e hiqte veten si organizatë patriotike e antifashiste. Kjo ishte si ajo bomba me tym. Ata mundoheshin të bënin për vete fshatarët, sidomos fshatarët e mesëm, të cilët lëkundeshin sa andej-këtej, sepse shumica e të pasurve ishin lodhur me ta prej kohësh. Në fshatin tonë e vetmja familje që rrinte mënjane ishte ajo e Jeminit. I ati dhe tre vëllezërit e tij nuk përzi-heshin. Rrinin mbyllur në guaskën e tyre dhe shikonin interesin, pa dashur t'ia dinin se ç'po ndodhte në botë. Edhe kur këshilli i fshatit bënte mbledhje me popullin dhe shtronte probleme, që dilnin përditë nga lufta, ata vinin të gjithë sa për sy e faqe, po rrinin si të huaj, pa u interesuar për asgjë.

Jemini dukej rrallë rrugëve të fshatit. Në kishim vendosur të bënim çmos për t'i tërhequr edhe ata në anën tonë. Më përpara mendova të flisja njëherë me djalin. Unë e njihja mirë dhe kisha besim se Jemini do të na ndihmonte. Një ditë e takova në krye të fshatit, larg shtëpisë së tij, ku nuk na shikonte njeri.

— E kanë zënë keq, — më tha duke iu përgjigjur pyetjes sime. — Vjen shpesh këtej ai, Sejfullai, një kushëri i largët i babait, i cili punon sekretar në nënprefekturë. Ai mban lidhje me Sali beun dhe ky e dërgon këtej për punë të Ballit. Unë vetë e kam dëgjuar se si i premtoi babait njëqind quintalë bereqet e pesëqind napolona, në qoftë se lidheshim me ta. Babai nuk kundërshtoi. Tani ata rrinë sa për sy e faqe mënjane, por i kanë dhënë fjalën dhe janë me Ballin... Këtë ta dini mirë...

— Çudi, — thashë, — edhe vëllezërit kështu mendojnë?

— Po. Por edhe sikur të mos duan, s'kanë si t'ia bëjnë. Ti e di, çfarë thotë plaku, bëhet në shtëpi...

Kjo ishte e vërtetë. Jo vetëm i ati, por edhe djemtë ishin njerëz të pagdhundur e fanatikë sa s'kishte ku të vente më. Djali kishte të drejtë.

— Domethënë, ti thua se nuk i sjellim dot në rrugë të mbarë, ë? — pyeta, megjithëse isha i sigurt për përgjigjen e tij.

— Hiç mos u lodhni, — m'u përgjigj pa u menduar fare. — Ata janë shitur kokë e këmbë. Mos shiko se rrinë ashtu urtë e butë. Kur të vijë koha, do të dalin hapur me Ballin. Ke për të parë. Përnatë rrinë e bëjnë hesape çfarë do të blejnë me paratë që u premtuan. Sejfullai ua ka kripur kokën e u thotë se komunistët do t'u marrin bagëtinë e plaçkat e shtëpisë. Nuk e kuptojnë se nga ato krerë bagëti, që kemi, nuk na bien secilit veçse nga dhjetë-dymbëdhjetë kokë...

— Mirëpo ti, në këtë mes, çfarë do të bësh?

Hapi sytë.

— Unë?! — tha i zënë në befasi nga kjo pyetje. — As unë nuk di ç'të them.... — Nuk e sosi fjalën dhe e pashë se sa keq e ndjeu veten atë çast, sikur të mos kishte menduar kurrë se si do ta zgjidhte këtë punë. Unë shtanga në vend nga habia, sepse isha i sigurt që ai do ta ndante fjalën menjëherë, pa u menduar fare e do të hidhej në anën tonë, ashtu siç kishte vepruar në qytet. Por ai nuk tha asgjë të qartë për vete. Nuk e besoja kurrë që ai të rrinte mënjanë e aq më tepër të bënte ashtu si thoshin i ati dhe vëllezërit e tij. Kushdo që të ishte në vendin tim, këtë besim do të kishte pasur.

— Do të vijmë sonte nga ju dhe do të flasim, — thashë.

— Si të doni. Mua më duket se s'ka për të dalë gjë. Ata janë të lidhur shumë pas gjësë dhe parasë.

Atë ditë, unë, kryetari i këshillit dhe një burrë me moshë të kaluar, anëtar i këshillit, u shkuam në shtëpi. Secili nga ne kishte njëfarë miqësie me familjen e tyre,

ndaj shkuam pikërisht në të tre. Përpara hyri Sabriu, kryetari i këshillit të fshatit, pastaj ai shoku tjetër e më në fund, unë, si më i ri në moshë.

— Vdekje fashizmit! — përshëndeti kryetari në të hyrë dhe nderoi me grusht.

— Urdhëroni... bujrim, — tha plaku, që rrinte në krye të vatrës, pa iu përgjigjur përshëndetjes sonë, sikur të mos kishte dëgjuar asgjë.

— A pranoni miq? — pyeti kryetari i këshillit, si për ta zbutur ftohtësinë e pritjes.

— Ç'janë këto llafe, more Sabri?! — ia bëri plaku si i prekur gjoja nga fjalët e kryetarit tonë. — Urdhëroni, uluni...

Fjalët për shëndetin, për punën, për gjënë e gjallë e për kohën u sosën. Dukej qartë se ata e merrnin me mend qëllimin e vizitës sonë, sepse rrinin si mbi gjemba. Bisedën e ngiste plaku, ndërsa të tre djemtë e tij rrinin nursëzë e të heshtur, sikur midis nesh pritej të niste një ndeshje dhe ata po bëheshin gati që t'i bënin ballë. Kjo s'ishte shenjë e mirë, por ne kishim vendosur t'i shkonim kësaj pune gjer në fund, me gjithë pritjen e ftohtë dhe me gjithë paralajmërimin e Jeminit.

Djali i madh, një burrë trupmadh, afër të dyzetave, u ngrit nga vendi si me përtesë, solli kupat, i mbushi me raki dhe na i vuri përpara, pastaj u ul në vendin e tij pa folur. Jemini ishte strukur te cepi i dhomës. Që mbështetur te muri, me sytë nga ne, e priste çfarë do të ndodhte më tej. Tek e pashë ashtu, m'u duk një krijesë e dobët, e mjerë dhe, nuk e di as unë përse, në ato çaste më erdhi shumë keq e m'u duk sikur gjithçka do të binte e do të shkrehej mbi të. U pamë për një hop në sy. Jemini tundi lehtë kokën në shenjë mohimi. Kështu që unë kuptova edhe një herë tjetër se gjithçka ishte e kotë. Plaku ktheu kokën atë çast dhe e pa. Rrudhi vetullat.

— Ti shko e rri matanë! — e urdhëroi prerë. Pastaj bëri me kokë dhe e shoqëroi me sy gjersa Jemini tërhoqi derën e dhomës e doli.

Kryetari nuk e zgjati. I foli plakut për luftën që ki-

shin bërë gjithnjë njerëzit tanë kundër të huajve dhe pastaj e lidhi fjalën me atë, që duhej të bënte secili për shpëtimin e vendit. I thoshte fjalët shtruar e qetë, por prerë, sikur qëllonte me sëpatë, ashtu siç e kanë zakon të merren vesh midis tyre malësorët. Plaku rrinte e dëgjonte kokulur, pa bërë zë. Ai vërtiste gjithë nervozizëm kokrrat e tespiheve nëpër gishta, sikur nuk i durohej dot gjersa tjetri të soste fjalët. Pastaj foli edhe ai.

— Të drejta e të mira janë këto, që thua zotrote, — tha ai duke e theksuar fjalën e fundit si me qesëndi, — por atëherë ishin vafte të tjera. Ikën e shkuan ato tani. Greku një maliher kishte në dorë. Maliher kishim edhe ne. Apo s'është kështu? Na ra e i ramë, gjersa theu qafën matanë Gramozit e vajti në esfel... Ja kështu, Po që ta ngas llafin, tani është ndryshe, vallahi... Italia nuk të nget, nuk të thotë gjysmë fjale, po të lë në punën tënde, po nuk e trazove... Nuk të them, i huaj është e nuk e ka vendin këtu... Po kur gjarpri fle, pse ta ngasim? Ë? Po e ngave, do të të kafshojë, apo jo?

E mbajti llafin për një hop. U duk se kishte marrë inat nga fjalët e tij, sepse kokrrat e tespiheve morën hov e filluan të shkisnin me shpejtësi nëpër duart e tij.

— S'është puna se hedh apo nuk hedh ndonjë dyfek, — vazhdoi ai me po atë ton të përmbajtur. — Po çfarë do të dalë nga kjo? Ë? Nuk ka për të dalë asgjë e mirë, vallahi. Do të bëhemi qymyr të gjithë, i madh e i vogël. Dhe po m'u shkumbosën konakët e po m'u bënë tym ato pak bagëti që kam, ku do të kullotin pastaj kaq gojë të shtëpisë? Këtë ma shkoqit zotrote...

Kryetari nuk nxitoi t'i përgjigjej. Ndenji për disa çaste menduar, tundi kokën sikur fliste me vete dhe tha:

— Qenka puna, domethënë, për shtëpinë e për kataninë. Për këto qenka, jo për punë të vatanit. Xhaxha, të më falësh, po këto llafe më mirë të mos i kishte thënë fare. Kështu do të qe më mirë... për nder...

Djali i madh, u kollit, lëvizi nga vendi dhe nxitoi t'i dilte krah të atit.

— Puna nuk është aty, zoti Sabri, — tha duke shikuar kryetarin nën ato vetullat e tij të trasha e të ashpra. — Mos hidh baltë kot së koti, pa ia nxjerrë fundin llafit. Kur ka qenë koha, ne s'kemi pyetur fare për shtëpi e për katandi. Edhe tani u vëmë zjarrin të gjithave me dorën tonë, për pejamber. Më kupton? Edhe kokën nuk e kursejmë. Por jo kot, ama. Është gjynah... Ke për të parë se ne do të jemi të parët kur të vijë puna për gisht. Ke për të parë, — foli ai si me inat dhe vuri grushtin e tij të madh mbi qilimin e minderit, sikur kështu po u vinte vulë fjalëve të tij.

Ata e hidhnin fjalën dhe mburreshin për luftërat e kaluara, kur plaku kishte shkuar me burrat e fshatit, kundër andartëve që ishin hedhur këtej kufirit...

Kjo bisedë e qetë dhe e shtruar, por gjithë inat të fshehur, si ata thëngijitë nën hi, vazhdoi kështu nga pasdrekja gjer natën vonë. Ne e kthyem dhe e vërtitëm, por nuk dolëm asgjëkundi. Ata mbetën në të tyren. Nuk e shtymë punën gjer në fund, me shpresë mos u mbushëj koka më vonë nga vetë lufta, që atëherë kishte marrë hov gjithandej. U ngritëm të iknim. Kryetari u ndal në mes të dhomës e deshi të thoshte edhe diçka, kur papandehur hyri Jemini. Djali kishte përgjuar të gjithë bisedën tonë. Unë e vura re se si ishte zverdhur në fytyrë dhe si i ndritnin sytë, sikur të ishte në ethe. Ai mbylli derën prapa tij, u mbështet në të, sikur deshi kështu të mos na linte të iknim nga shtëpia dhe iu drejtua të atit:

— Mos na shkëput nga fshati, baba, — tha me zë të dridhur dhe bëri me gisht nga ai, si për ta bërë përgjegjës për gjithçka që do të rridhte pas kësaj. — A nuk e shikon se janë ngritur të gjithë më këmbë?! — Në zërin e djalit kishte një notë kërcënimi dhe paralajmërimi në të njëjtën kohë. Edhe sot e kësaj dite, kur kujtoj fjalët e tij, rrëqethem.

Plaku, kur dëgjoji këto fjalë të të birit, ngriu në

vend, ngaqë i erdhën papritur. E vura re se iu skuqën sytë nga tërbimi.

— Po kjo ç'është tani?! Ç'është kjo... pizeveng! U ngritën këmbët t'i bien kokës... — Nuk ishte në vete. Tha edhe ca fjalë të tjera pa lidhje dhe, papandehur, e qëllloi me sa fuqi pati. — Shporru, qafir! — bërtiti me zë të ngjirur.

Ishte një gjë e rrallë në atë kohë të ngrihej më i vogli i shtëpisë e t'u kanosej kështu të mëdhenjve, si Jemini. Këto ishin ligje të lashta e të egra, që nuk kishte guxuar t'i shkelte pothuajse askush gjer atëherë. Vëllai i madh nuk e zgjati. E përfshiu Jeminin nga krahu, hapi derën dhe e vërviti jashtë.

S'ka gjë më fisnike sesa të përpiqesh ta shpëtosh njeriun. Por kjo është një fjalë goje. Njerëzit i tërheq prapa vargu i paragjykimeve, i interesave të ngushta, i përmban frika dhe forca e zakonit, që u janë ngulitur në shpirt si çengela e nuk i lëshojnë.

Kryetari i këshillit nuk kishte shkollë, por ishte me një barrë mend. Ai i kuptonte dobësitë e të tjerëve dhe e ndiente veten të lënduar që nuk po e sillnin dot në rrugë të mbarë këtë familje. Ne e kuptonim fare mirë se peshën kryesore, në këtë mes, e kishte plaku. Por ai ishte bërë gur dhe nuk luante nga e tija. Jemini kishte pasur të drejtë. Sado që dërguam njerëz edhe më vonë për t'i bindur, nuk nxorëm asgjë. Plaku ua priste fjalën me sëpatë. Duke e parë veten ngushtë, pas nja dy javësh, ai i mori tre djemtë dhe shkoï në mal, në kullotat e bagëtive, lart në Qafën e Shkozës, që ishte nja katër orë udhë në këmbë.

* * *

Atëherë ne bëmë përpjekjen e fundit. Dërguam Qazim Sejдинin, njërin nga partizanët më të vjetër të çetës, që e thirrëm në fshat pikërisht për këtë punë. Ky ishte njeri, të cilit i peshonte fjala dhe, veç kësaj, kohët e fu-

ndit kishte lidhur krushqi me plakun. Kishte fejuar vajzën e tij, Zarifen, me Jeminin. Të dyja familjet ishin fqinje dhe pasi fëmijët e tyre ishin rritur tok e, për më tepër, duheshin, i kishin fejuar. Kjo ishte e vetmja gjë e mirë dhe me mend që kishte pranuar të bënte këto kohët e fundit plaku. Por edhe fjalën e Qazimit nuk e përfilli fare. Nguli këmbë në të tijën si mushkë dhe nuk luajti nga vendi. Atëherë, duke u ndarë, Qazimi e kishte kërcënuar se ai nuk mund të lidhej e të bënte krushqi me njerëz që i kthejnë krahët Luftës. Ai ishte nxehur nga kokëfortësia e plakut dhe e djemve të tij. Por ama i pikoi gjak në zemër. Ç'faj kishte Jemini në këtë mes? Pse të vuanin fëmijët? Ai e deshi atë si djalë. Jemini dhe vajza e tij i ishin rritur përpara syve, ashtu si ato lulet e malit. Po ç'të bënte? Me ta s'mund të lidhej!...

Por edhe vajza, — të cilën ne nuk e kishim llogaritur fare, nuk mund të mos interesohej për fatin e saj dhe për fatin e Jeminit.

E shikoni se si u thurën gjërat? Na e thoshte mendja se luftonim mendimet e mykura, por edhe vetë nuk ishim të larë! Vajza e kishte takuar Jeminin një pasdreke aty te sheshi mbi fshat dhe e kishte pyetur: «Si do t'i vejë filli punës sonë, Jemin? «Ç'të të them?» i qe përgjigjur ai duke mbledhur supet. Vajza i kishte përmendur prindërit dhe vëllezërit e tij dhe i kishte thënë: «Lëri ata... Le të bëjnë ç'të duan.. po ne të dy...?» e kishte pyetur ajo sërishmi, pa e mbaruar dot fjalën. Jemini sikur kishte ardhur në vete: «Dëgjo, Zarife, — i kishte thënë, — unë nga ti nuk shkëputem kurrën e kurrës. Këtë ta them ta dish njëherë e mirë. Po tani unë nuk bëj dot ndryshe...» «Po si atëherë?!» ishte çuditur vajza nga fjalët e tij. «Nuk di ç'të them...» Këto qenë fjalët e tij të fundit dhe ata ishin ndarë pa u sqaruar dot me njëri-tjetrin. Ai nuk e kishte lënë fjalën as kështu, as ashtu, por ishte larguar duke shkelur gurët e rrugicës, ku ata kishin luajtur që kërthi, ku ishin rrëzuar, grindur e pastaj ishin pajtuar. Zarifja kishte mbe-tur si e ngrirë tek e shihte që largohej. Vetëm kur Je-

mini kishte arritur në krye të rrugicës, aty ku merrte e përperjeta, për në mal, qe kthyer për herë të fundit dhe e kishte parë në një mënyrë të tillë, sikur ata të dy nuk do të shiheshin më kurrë. Pastaj ai kishte ngritur dorën paksa, kushedi përse, ndoshta për t'i lënë lamtumirën dhe ishte zhdukur pas kthesës.

Me një fjalë s'hoqëm dorë lehtë nga ajo familje por këmbëngulja jonë dha një rezultat të papritur, krejt të kundërt nga ai që prisnim ne. Ata u egërsuan më tepër. Nga frika që kishin, djalin e vogël e mënjanuan fare. Jemini nuk u duk më udhëve të fshatit. Megjithatë unë kisha, si gjithnjë, një bindje të brendshme se ai do të gjente rastin, do të shkaputej e do të hidhej këtej. Por ai nuk e bëri këtë. U nënshtrua, ndenji me ta, dhe më vonë, aty nga pranvera e njëmijëenëntëqindedyzetekat-rës, kur të gjithë burrat e familjes së tij u hodhën me Ballin e shkuan në çetën e Zeqir agës, e morën edhe Jeminin me vete. Unë këtë e mësova në brigadë. Në fillim m'u duk e pabesueshme. Por, si ndenja dhe e shoshita mirë, mendova se djali ishte thyer nga ajo forcë e përbindshme e zakonit, që ishte aq e fortë atë kohë në anët tona.

Ditët e Luftës rridhnin me shpejtësi. Brigada u largua nga krahina jonë, por unë e kisha mendjen në fshat. Pyesja gjithnjë se ç'bëhej dhe gëzohesha për sukseset që korrnin shokët. Atëherë mësova se njerëzit e Jeminit që ishin bërë kryekëput kundër partizanëve kishin marrë dënimin e merituar. Jemini ishte me ta.

Aty nga fundi i qershorit i dyzetepesës, u emërova komandant i një batalioni të mbrojtjes së popullit, që vepronte në rajonin kufitar diku në Jug. Nuk kishte ditë të mos binim në përpjekje me bandat e çakërdisura, që tentonin të iknin jashtë. Kufiri duhej ruajtur si nga jashtë ashtu edhe nga brenda. Në këto përpjekje u as-

gjësuan shumë të arratisur. Populli na njoftonte për çdo gjë. Po informata na vinin edhe nga radhët e kriminelëve. Shumë tentativa të tyre për t'u hedhur matanë kufirit apo për të vrarë njerëzit tanë e për të dëmtuar pasurinë e shtetit dhe të fshatarëve dështuan. Ne ishim të informuar shumë mirë. U ngrinim kurthe dhe i sulmonim në strofkat e tyre...

Një ditë, Sotiri, oficeri ynë informativ, më njoftoi se të nesërmen do të kalonin kufirin disa kriminelë. Ai më tregoi vendin, kohën kur do të arrinin në kufi dhe sa veta ishin. Ai dinte gjithçka me hollësi. Vendi ishte nja gjashtë orë larg. U nisa me një kompani, ndonëse shiu binte si me shtamba. Ecnim pa pushuar, kalonim rrugë pa rrugë për t'i rënë shkurt që të arrinim me kohë. Sa u afruam mirë, dëgjuam papandehur që kishte nisur një përpjekje me armë pikërisht afër kufirit, ku do të kalonin ata. Kush po luftonte? Atyre anëve ne nuk kishim forca, veç atyre pak ushtarëve të kufirit. Por posta ishte shumë larg. U ndamë më dysh për t'u dalë nga krahet me qëllim që t'i rrethonim, megjithëse kjo qe një punë e vështirë, për shkak të vendit. Pylli ishte i dendur dhe shiu vazhdonte. Ishte mesi i natës. Zjarri vazhdoi edhe një copë herë. Pastaj, papandehur, gjithçka ra në heshtje. Dëgjoheshin vetëm ulërime e erës dhe shkretimat e rrufeve. Më në fund, kur arritëm në vend, ndaj të gdhirë, në pyll gjetëm kufoma te tre kriminelëve dhe dy të tjerë që ishin plagosur rëndë. Të plagosurit unë nuk i pashë, sepse i morën sakaq e i dërguan në spitalin më të afërt. Nuk po kuptoja asgjë. Cilët kishin luftuar e si ishin vrarë ata? Pyeta Sotirin.

— Nuk dihet akoma mirë, — tha ai. — I kanë rënë njëri-tjetrit. Midis tyre ka qenë edhe një informator yni, «Alushi», një shok trim e i zoti. Ai na njoftoi, por, me sa duket, kur pa se ne nuk do të arrinim dot në kohë dhe ata do të kalonin matanë, i goditi vetë për t'i mbajtur aty gjersa të arrinim ne. Kështu duhet të ketë ndodhur. S'ka shpjegim tjetër. «Alushin» e gjetëm të plagosur dhe pa ndjenja. Tani sa fola me mjekun e spitalit në telefon. I plagosuri tjetër vdiq, ndërsa «Alushin» e

operuan. Duhet të shkojmë në spital, ta shohim. Është shoku ynë dhe duhet bërë çmos për ta shpëtuar. Kështu sqarojmë edhe rrethanat e ngjarjes.

U nisa me një parandjenjë të turbullt. Spitali i vogël ishte plot e përplot. Ne folëm me mjekun e vetëm që ishte aty.

— Është shumë rëndë, — tha ai duke tundur kokën. — Ka marrë tri plagë. Njërën në gjoks, ajo është më e rëndë. Ka humbur shumë gjak. E operuam menjëherë... nuk di ç'të them. Ndoshta e ndihmojnë moshja dhe trupi i tij fortë... Kushedi...

— Ka mundësi ta shohim? — pyeti Sotiri.

— Si të doni. Por nuk duhet t'i flisni. Ai nuk është në vete... flet përçart...

Atë e kishin vënë në një dhomë të vogël të veçantë. Tek hymë, na goditi në hundë një erë e fortë barnash. Ai ishte fundosur midis jastëkëve, që i kishin vënë në shpinë për të qëndruar gati indenjur dhe nuk ia dallova dot fytyrën. I shihja vetëm damarin e qafës, që i rrihte me vrull. U afrova dhe, tek e vura re, ngriva në vend, E njoha përnjëherësh. Ai ishte Jemini! M'u drodh shpirti tek shikoja atë fytyrë, dikur të bukur, si të një vajze, që tani kishte marrë ngjyrën e dheut. M'u prenë gjunjët dhe u ula në stol. Atëherë kuptova se në ato suksese, që kishin pasur partizanët në anët tona gjatë Luftës, kishte gisht edhe ai. Kuptohet se Jemini ishte lidhur me ta, pa u larguar ende nga fshati. Ai kështu kishte sakrifikuar çdo gjë që t'i shërbente sa më mirë Luftës. Edhe dashurinë e kishte sakrifikuar. Ai i kishte bërë ballë edhe përbuzjes sonë, sepse ne e quanim armik e tradhtar. Kurse ai ishte një luftëtar i radhëve të para. Atëherë ndjeva një gëzim të brendshëm, sepse puna jonë me këtë djalë nuk kishte shkuar kot... Por tani... tani si do t'i vente filli? Ne duhej ta shpëtonim atë me çdo kusht. Me çdo kusht...

Infermierja, që i rrinte rojë te koka, një grua e kaluar në moshë, vuri gishtin në buzë që të mos bënim zhurmë.

— Nuk është në vete. Flet përçart, — pëshpëriti ajo.

— Çfarë thotë? — pyeti Sotiri.

— Flet për fshatin. Shan e mallkon dikë, s'merret vesh.

Jemini atë kohë lëvizi, hapi sytë e na pa për një çast. Por nuk na njohu. Nisi të lëvizte dorën sikur të largonte diçka, që nuk e shihte dot. Pastaj filloi të mër-mëriste fjalë pa lidhje. Infermierja u ngrit e i rregulloi jastëkët. Unë mundohesha të merrja vesh ç'thoshte ai në përçartje e sipër. Sotiri mbante shënim ato fjalë që kuptoheshin.

«...nënë, vure bukë në torbë... u bë vonë... do të shkojmë për zogj... ore Niazi, po ato leqet, i more apo jo? Me qime kali i ke bërë... dale. ... të lumtë... Ah! Hajde, nise mi se jemi vonë»...

Infermierja mbante vesh kokulur. Befas Jemini u qetësua. Frymëmarrja iu bë më e rregullt. Po, për çudi, i hapi sytë. Ndenji e na pa një çast dhe atëherë pashë se sytë i qeshën, pikërisht si i qeshnin atëherë kur ishim në qytet. Më kishte njohur.

— Ti, Kamber, qenke?! — pyeti. — Falemnderit!

— Mos u shqetëso, — i pëshpërita unë. — Tani e ka-
love rrezikun...

Ai mori frymë thellë sikur nuk ngopej dot me ajër.

— Nuk ka rëndësi kjo, — tha me gjysmë zëri, sa mezi e dëgjova. — Atë, që duhej të bëja, u mundova ta bëja si shokët. Thuajti nënës dhe Zarifes për këtë... I thuaj asaj të më falë...

Tha edhe diçka tjetër, që nuk u mor vesh, dhe zëri iu shua dalëngadalë, ndërsa sytë i mbetën ngulur tek unë, ashtu të qeshur si dikur.

APOSTOL NASI

FUNDI I NJE AGJENTI

Heshtje. Llui vriste mendjen, donte të dinte se çfarë materialesh të tjera kishte hetuesi përveç këtij fakti të pamohueshëm. S'mbetej gjë tjetër, veçse të shfaqte pendimin e plotë dhe t'i jepte të kuptonte hetuesit se kishte vendosur të tregonte gjithçka.

Edhe Bardhyli po mendonte. Ai tashmë e kishte të qartë se para tij qëndronte një armik me përvojë e i zgjuar, që nuk dorëzohej kollaj. Ç'mendonte të bënte tani ky «gazetar» për të dredhuar e për të fshehur arsyen përse kishte ardhur dhe se kush e kishte dërguar?

— Mirë, pra, — e ndërpreu heshtjen e gjatë Llui, — mendoj se duhet t'i tregoj të gjitha...

— Edhe unë i këtij mendimi jam, — ia preu fjalën Bardhyli.

— Nuk dua të grindem me ju. Mua nuk më quajnë Lfter Petro dhe nuk jam gazetar. Tani do t'ju tregoj gjithë historinë... Vendosa t'i tregoj të gjitha... të gjitha, pa ju fshehur asgjë.

— Ju dëgjoj, — ia priti shkurt Bardhyli.

Llui lëvizi pakëz nga vendi dhe e vështroi drejt në sy hetuesin.

— Emrin e vërtetë, — vazhdoi ai, — e kam Llazar Marko, po shkurt më thërresin Llui...

Dhe tregoi me intësi biografinë. Bardhyli disa herë e ndërpreu me qëllim që të hynte drejt e në temë, por ai ngulte këmbë në të tijën. Donte të fitonte kohë për të nuhatur se sa fakte kishte në dorë hetuesi.

— Tani për tani këto gjëra nuk na interesojnë, i pandehur! Na thoni më mirë kur e kaluat kufirin, — tha prerë Bardhyli, dhe u ngrit e shkoi pranë tij.

— Parmbrëmë.

— Ku?

— Në Qafën e Hijes së Mallkuar.

— Vetëm?

— Vetëm.

— Je i sigurt?

— Jam.

— Mirë, trego itinerarin që ndoqe derisa u fute në thellësi të tokës sonë, — dhe u ul përsëri në karrige. Llui filloi të tregonte me hollësi rrugën që kishte ndjekur... Bardhyli thithte cigaren dhe e vështronte me vëmendje të pandehurin, i cili herë pas here e ngulte shikimin e tij te majat e këpucëve. Bardhyli ishte i bindur se ai po gënjente.

— Dhe pastaj ju më arrestuat, — tha duke përfunduar ai.

Bardhyli u ngrit duke mbështetur duart në tryezë. Fiku cigaren dhe shkoi te dritarja.

Qindra llamba elektrike llamburitnin në rrugët e sheshet e qytetit e nga gjokset e të rinjve dhe nxënësve të shkollave, buçitnin këngët. Atmosfera e festës bëhej gjithnjë e më e gëzueshme. Filloi koncerti i madh në podiumin e ngritur në sheshin e gjerë të qytetit të zbu-kuruar me drita shumëngjyrëshe. Grupet artistike të qendrave të punës dhe të shkollave jepnin shfaqjet që kishin përgatitur për festë.

Dera kërciti dhe u hap. Bardhyli u kthye andej. Në zyrë hyri Koçoja me uniformë ushtarake dhe me një gëzof në dorë. Ai po kthehej nga shërbimi. Si vari gëzofin, iu afrua Bardhyli dhe i buzëqeshi. I hodhi një

vështrim të arrestuarit dhe e mori Bardhylin për krahu. Tek vështronte nga dritarja, pëshpëriti diçka dhe Bardhyli i dha shpjegime. Papritur u dëgjua një krismë e fortë dhe fill pas saj disa të tjera. Në zyrë hyri drita e fortë e fishekzjarreve.

— A e dëgjon se ç'po ndodh jashtë, i pandehur? — tha Koçoja duke ndezur cigaren dhe u largua nga dritarja. Bardhyli ndenji atje, po vështrimin ia nguli të arrestuarit.

I pandehuri, me të ndeshur shikimin e tij, e hodhi vështrimin në anën tjetër. Bardhyli buzëqeshi i kënaqur dhe shkoi pranë Koços. Ata filluan të diskutonin, po me zë të ulët.

Edhe Llui ndiente një kënaqësi të brendshme dhe, ndoshta, priste çastin që kjo ndjenjë t'i shpërthente hapur, të qeshte me zë të lartë, mu këtu, para këtyre oficerëve, kur do të plaste mina, të cilën e kishte kurdisur për ta bërë punën e saj pikërisht në këtë çast... Ai po priste me padurim shpërthimin... koha po kalonte, kurse ajo... nuk po shpërthente...

Dhe nuk shpërtheu!

Si piu cigaren, Koçoja u ul në karrigen e Bardhylit dhe, me duart e futura midis flokëve, filloi të shikonte me ngulm të arrestuarin. Zakonisht ishte i heshtur, i qetë, po në këto raste ndryshonte krejt. Fytyra e tij e shëndetshme, me ballin e drejtë e me sytë e zgjuar bojë hiri, ndizej e bëhej flakë, në kundërshtim me natyrën e tij, kur sulmonte të pandehurin me breshëri argumentesh e kundërshtimesh.

— Hë, ç'do të na thuash tjetër? — iu drejtua të arrestuarit.

Dhe u ngrit më këmbë.

— Mua më duket se i thashë të gjitha, zoti oficer, — u përgjegj Llui me servilizëm e duke buzëqeshur në mënyrë mekanike. — Ja, po të doni hollësira, më pyesni, unë do t'ju tregoj gjithçka, për nder, nuk do t'ju fsheh asgjë.

— Për nder! — thirri Koçoja. — Po ku ke nder ti? —

— Po unë...

— Këtu nuk je në teatër, neve nuk na duhet të shikojmë se sa mirë e luan rolin që të kanë ngarkuar... Ne duam të na flasësh hapur, hapur, — e ngriti më tepër zërin. — Kuptove?...

— Po unë... po unë hapur ju kam folur, zoti oficer... — mërimëriste ai.

— Ke folur hapur, ë... Po kjo, ç'është? — Dhe nxori menjëherë mbi tryezën e shkrimit minën me sahat. Llui u drodh më shumë, uli kokën dhe filloi të lëvizte dendur në karrige. U zverdhë në fytyrë.

Bardhyli buzëqeshi me ironi dhe tha:

— Ja, pra, edhe kjo nuk është mina jote?...

I pandehuri nuk fliste, ishte hutuar. Koçoja iu afrua dhe i dha një cigare. Ai e thithi me nxitim dhe filloi të nxirrte shtëllunga të mëdha tymi.

— E, po tani s'kam se çfarë të them... — tha spiuni me zërin që i dridhej nga trishtimi dhe ngriti supet. — Të fshehtën time të fundit ju e paskeni zbuluar, zoti oficer... Tani...

Fjalët i nxirrte ngadalë, shkoqur. Dukej se mendonte si të dredhonte, sepse kishte vendosur të pranonte vetëm ato prova që do t'i paraqitnin. Zakonisht këtë qëndrim mbajnë agjentët e përgatitur mirë dhe që janë të vendosur për çështjen e tyre.

— I pandehur, — filloi Koçoja, — me qëndrimin që po mbani, nuk e lehtësoni aspak veten tuaj, përkundrazi, po e rëndoni. Ju ftoj edhe një herë t'u përgjigjeni drejt pyetjeve tona. Na thoni, ku e kaluat kufirin?

— Në Qafën e Hijës së Mallkuar.

— Me kë?

— Vetëm.

— Ja që nuk tregoni të vërtetën! — thirri i nxehtur Koçoja, dhe i ra tryezës së shkrimit me grusht, aq sa për pak mend ra poshtë takëmi i rëndë i bojës. — Kufirin nuk e keni kaluar në Qafën e Hijës së Mallkuar, po te Përroi i Thellë! Dhe jo vetëm, po me shokë!
— Më falni, zoti hetues. Unë nuk ju kam treguar të vërtetën. Ju, zoti hetues, keni të drejtë. Kufirin e kam

kaluar atje ku thoni ju dhe jo vetëm, po me shokë, po tani nuk e di se ku janë ata.

— Sa veta ishit? — e pyeti Bardhyli.

— Katër.

— Ku janë tre të tjerët? — e pyeti oficer Koçoja.

— Nuk e di, zoti oficer.

— Deri ku ishit bashkë? — vijoi Bardhyli.

— Deri te Lumi i Thatë.

— Po pastaj?

— Ata mbetën atje, kurse unë u largova.

— Kur do të takoheshit përsëri? — pyeti Koçoja.

— Pas dy ditësh.

— Ku?

— Te shpella e Shkëmbit të Bardhë.

— Në ç'orë?

— Orën nuk e caktuam, — gënjeu përsëri Llui.

— Po si do ta takonit njëri-tjetrin?

— Do të prisnim. Si të kryenim detyrat...

— Çfarë detyrash do të kryenin ata?

— Nuk e di.

— Ju jeni përgjegjës i grupit, si është e mundur të mos dini detyrat e anëtarëve?! — tha Koçoja me një ton të atillë, si të qe i bindur se Llui ishte me të vërtetë përgjegjës i grupit.

Lluit nuk i pëlqeu toni i oficerit. Ai filloi të dyshonte: «Mos vallë i kanë kapur edhe ata, — thoshte me vete, — dhe unë grindem kot me këta oficerë?...»

— Vërtet, kështu është, — tha më në fund si me druajtje, — po kapiten Llaqi na i dha veç e veç udhëzimet, — gënjeu përsëri.

— Shokët e tu e dinin se ti do të vije në qytet? — vijoi të pyeste Bardhyli.

— Sigurisht që e dinin...

— Po që do të hidhje në erë uzinën?

— Jo. Këtë e dija vetëm unë. Ata dinin vetëm kaq: unë do të hidhja në erë një objekt ekonomik, po hollësi të tjera nuk dinin.

— Po ti çfarë detyra të tjera do të kryeje? — pyeti më qetë Koçoja.

— Do të takoja një njeri, — u përgjigj me të njëjtin ton ai.

— E takove?

— Jo.

— Pse?

— Se nuk erdhi.

— Si e quajnë?

— Nuk e di.

«Përsëri filloi të gënjejë», tha me vete Koçoja dhe vështrroi Bardhylin duke buzëqeshur.

— Po atëherë si do të takoheshe me të? — pyeti Bardhyli.

— Njëpënmjet parullës. Në orën tetë fiks unë do të shkoja në park e do të qëndroja pranë bustit...

«Sa bukur doli nga situata», tha përsëri me vete Koçoja.

— Pastaj? — vijoi ai duke e vështruar me interesim të pandehurin, i cili po fliste fare i qetë dhe mendonte se më në fund ua mbushi mendjen këtyre oficerëve se tregonte të vërtetën.

— Aty do të vinte ai njeriu.

— Cila ishte parulla e ndërlidhjes? — pyeti Bardhyli, i cili mbante shënime.

— Ai do të më lutej për të ndezur cigaren e do të më pyeste: «Ku punoni?» «Endacak i përjetshëm!» duhej të përgjigjesha. Ai do të vazhonte: «Gjeolog?» Dhe unë: «Jo, gazetar!».

— Mirë, — tha oficer Koçoja dhe shtypi një sustë. Pas pak dera u hap dhe hynë brenda dy policë.

— Shoqërojeni të pandehurin, — urdhëroi ai.

Llui u ngrit ngadalë dhe doli nga zyra si me përtrim, i bindur se disa gënjeshtër të tij i kishin besuar si të vërteta. Dhe për këtë ishte i kënaqur.

Vetëm atëherë oficerët vunë re se kishte zbardhur. Bardhyli fiku dritën elektrike dhe shkoi pranë Koços, i cili po vështronte nga dritarja. Mjegulla tërë lagështi e kishte mbuluar fund e krye qytetin e përgjumur. Atje tutje dukeshin sheshi i gjerë dhe llambat neon që vazhdonin të ishin ndezur e që ndriçonin dobët nëpër

mjegullën e dendur. Autobusët e shërbimit urban sapo kishin filluar të lëviznin.

Oficer Koçoja dhe Bardhyli vazhdonin të rrinin pranë dritares së hapur. Secili mendonte se si duhej ta detyronin spiunin të tregonte gjithçka. Ata pyesnin me vete: Ku do të jenë fshehur tre të tjerët? Ç'detyra u janë ngarkuar?

U hap dera. Ata, ashtu siç ishin, u kthyen andej:

— Mirëmëngjesi, shokë!

— Mirëmëngjesi, shoku shef! — u përgjigjën të dy në të njëjtën kohë.

— Me sa duket, jeni lodhur ca, tërë natën pa gjumë.

Bardhyli uli kokën e buzëqeshi, ndërsa Koçoja lëshoi shtëllunga tymi.

— Hë, ç'thotë?

— Përpiqet të dredhojë, shoku shef, — u përgjigj Koçoja duke iu drejtuar kryetarit të degës.

— Ia treguat minën?

— Ia treguam.

— Si reagoi?

— U trondit ca, u duk se nuk e priste që ta kishim zbuluar...

— Ç'tha?

— S'kishte ç'të thoshte më shumë, se e vetmja gjë që mbante të fshehtë ishte mina....

— Po doktorin?

— As që e përmendi.

— Na këputi një gënjeshtër, — shtoi Bardhyli.

— Çfarë?

— Tha se duhej të takohej me një njeri të panjohur, po nuk e takoi se nuk i erdhi!

— Informacion të rremë, — mërmëriti kryetari.

— Dhe me shumë marifet...

— Pse?

— Na dha «hollësira» rreth takimit, — vijoi Koçoja, — bile dhe parullën e ndërlihdjes, ja, shikojeni.

Kryetari lexoi shënimet. Buzëqeshi.

— Mos u çuditni, shokë! Kemi të bëjmë me një agjent të rafinuar, një kuadër të zbulimit të huaj. Agjentë

si ky përdorin lloj-lloj manevrash për të na keqinformuar. Duhet shumë kujdes, se mund të na futë në qorr-sokak. Deponimet e tij duhet të merrren me rezervë. Ç'tha për shokët e tij?

— Me zor pranoi se kishte qardhur me të tjerë, — u përgjigj Koçoja. — Ngulte këmbë se kishte qenë vetëm.

— Ti, Bardhyl, sot pasdite duhet të nisesh për të Shpella e Shikëmbit të Bardhë. Pusho ca dhe pastaj nis. Ki kujdes! Merr me vete nga ata të grupeve të bashkimeve vullnetare dhe bashkëpunoj me Skënderin. Kurse ju, shoku Koço, — dhe u kthye nga ai, — duhet të bisedoni edhe një herë me shokët e kufirit. Duhet bërë çmos që të kapen të gjallë. Të përforcohet mirë Qafa e Hijes së Mallkuar, se atje mund të kalojnë. Rrugët që të çojnë në thellësi të tokës sonë i kemi zënë mirë, po frikën e kam se mos na e hedhin, duke u kthyer përsëri nga erdhën.

Ndërkohë Bardhyli po mendonte për doktor Aleks Kamberin, ose 031-shin, siç e kishin mbiquajtur. Tashmë s'kishte pikë dyshimi se ai ishte agjent i zbulimit të huaj dhe kryente detyrat e tij në atë qytet.

— Kurse me doktorin çfarë duhet...

— Gjëja më e lehtë, — e ndërpreu Bardhyli Koçon. — Ta arrestojmë!

— Gjëja më e lehtë, po jo më e mençur, — tha kryetari. — Sado që tani ne e dimë fort mirë që ai është kryeagjent i zbulimit të huaj në rrethin tonë, prapë nuk duhet ta arrestojmë, që ta përdorim si fshesë për të mbledhur gjithë plehrat. Kush na siguron se 031-shi nuk mban lidhje armiqësore me agjentë të tjerë të zbulimit që veprojnë gjetkë? E, po ta arrestojmë, në vend që të bëjmë një shërbim të mirë, do t'i sjellim dëm të madh kundërzbulimit tonë. Shokët e tij mund të ndërpresin përkohësisht aktivitetin e tyre armiqësor, ose të ndryshojnë taktikën. Tani për tani duhet të vendosim një kontroll të rreptë kundrejt tij.

DHIMITËR XHUVANI

NJË VENDIM I MATUR

Edhe shpella mori frymë si me zor, sikur mushkëritë gjithë gëlbazë të bajraktarit, Gjonit të madh, të ishin mushkëritë e saj. Gjon kapedani nuk i ngriti më sytë. Vetullat e trasha një gisht dhe mjekrën si shtëllungë, ia përkulën qafën.

Dy banditët, Cungu dhe Arapi, që kishin zënë vend pranë zjarrit, po mundoheshin të lidheshin me qendrën, panë njëri-tjetrin në sy, pastaj e mbërthyen me shikimet e tyre të egra Prengën, sikur ai të kishte qënë shkaktar për atë që kapedani i tyre dhe shpella s'po ngopeshin me frymë.

Prenga ndollti hundët dhe u pendua që guxoi dhe e pa ashtu zotin e tij të plotfuqishëm. I trembur, zgjati dorën dhe luajti drutë e zjarrit. Flaka u platit.

«Ka frikë, qeni», tha me vete kapedan Gjoni dhe ngriti urën e zjarrit, e cila u ndez gjithë flakë. Kapedani kërkoi sytë e Prengës, por ata po shikonin prushin. «Për besë, s'po e marr vesh Prengën!» — tha përsëri bajraktari dhe nuk ia mbajti të fliste më gjatë me veten. Sytë si të ujkut i rrëshqiti nga Prenga, te dy nipat e tij, të cilët po flinin të mbështetur te njëri-tjetri,

po tek ata nuk i mbajti gjatë as sytë, as mendimin e keq! «Janë gjaku im e gjaku s'të le», — tha prerë e vështroi Cungun e Arapin. Ata të dy ia pritën vështrimin e kapedani u qetësua: «Të mitë do të jeni deri në varr. Kështu ju due, sypatrembun, të egër», — tha e iu kujtua dita kur u nisën nga kampi ku qenë përgatitur për të vepruar në Shqipëri...

«Këta të dy i ke si veten. Janë gjakosur aq shumë me pushtetin e ri të Shqipërisë, sa nuk ka ç'i bashkon me të. I zgjodhëm për këtë mision ndër njëqind trima të besës», i pati thënë kolonel Çartoni.

«Dhe këta të dy i kam gjak. Njanin çun motre e tjetrin çun vëllai, nipollë i themi ne andej; kurse Prenga më duket se i njeh shtigjet e krahinës.»

«Prenga është në listën e të falurve nga Qeveria e Tiranës», — e pati kundërshtuar me takt koloneli.

«Prenga asht rriqna ime, o kolonel. Po më tradhtoi, ai, s'ka ç'më duhet vetja. Asht rritë nën hyqmin tim ai, dhe i ati asht rritë nën hyqmin e tim eti. Ai asht në gjak me komunistët. I ati i Prengës ka pas vra të atin e Zefit. Punë hasmënie! E Zefi u lidh me komunistët, kurse Prenga me mue. E ndau gjaku atë punë.»

«Kush është ky Zef?»

«Ai pra, kryetari i këshillit, ai që ka rrëmbyer pushtetin tim e që kam për ta vra sapo të shkel në Shqipëri, veç ti mos na i vono forcat.»

«Do të veprojmë sipas planit. Sapo të hyni në Shqipëri, do të filloni nga aksionet. Ju keni pushtet atje.»

«Si urdhnon. E gjithë krahina asht imja»...

Bajraktari u kollit. U kollit dhe shpella, dhe ai u shkëput nga përfytyrimi. Kapedani largoi nga mendja atë vilën në të hyrë të kampit, tavolinën e mbushur me pije dhe bisedën me kolonelin. Një pikë e madhe uji nga tavani i lagur i shpellës i ra në qafën e përkulur dhe ai u drodi, drejtoi trupin, lëvizti nga vendi për t'iu shman-gur pikave që do të vinin dhe ia nguli sytë Prengës, që vazhdonte të rrinte këmbëkryq, aty pranë zjarrit, si të ishte një trung që priste kohën të digjej, një nga ato trungje të prerë në pyll beharit, të thara nën strehën e

çatisë, që, kur hidheshin në vatër, ndizeshin ngadalë e mbanin zjarr gjithë natën, deri në mëngjes.

Bajraktarit i pëlqeu qëndrimi i përkulur i Prengës dhe sikur u qetësua. Këta anglezë gjithë dyshime janë», — tha me vete e iu afrua më shumë. Prenga e ndjeu dhe lëvizin e trembur.

«Po ky pse më trembet? Mos vallë ka nisë të mendojë ndryshe dhe ky?» — tha dhe i zgjati një cigare.

— Merre, Prengë! — i foli bajraktari, i cili donte të shikonte dorën që do të zgjaste tjetri, donte t'i shikonte dhe sytë, kur t'ia ndizte cigaren me çakmak.

Prengës i erdhi çudi që bajraktari i zgjati cigare. Ai i ruante ato për vete. Ngriti pak kokën, po shpejt vështrimin e nguli mbi kuti, ku ishin vetëm dy cigare. Pa guxuar ta shikonte bajraktarin e pa guxuar të zgjaste dorën drejt kutisë, që iu duk si çark, foli:

— Po ti s'passe për vete, o bajraktar.

— Ani, merre, kur ta japin.

Prenga iu bind urdhrit. Zgjati dorën, e mori, e vuri në gojë, ngriti sytë drejt flakëzës së çakmakut dhe pa në sytë e bajraktarit, pa aty dy flakëza të ndezura.

Dhe bajraktari pa në sytë e tjetrit dy flakëza të ndezura. Nuk qe Prenga i atyre njëzet e kusur vjetve me radhë, me dorë në zemër, që punonte tokat, i prishte dru në pyll. Për Prengën diku ai ishte vetë zoti i madh i krahinës, i tokës, i bagëtive, i kullave.

Në sytë e Prengës, si në pasqyrë, ai e pa veten ashtu siç ishte katandisur e jo siç kishte pasë qenë, dhe u tremb. Si ishte e mundur vallë, që ai të mos ishte më zot as të sytë e shërbëtorit?

— O Prengë! — i thirri, si për ta përmendur, si për ta shkundur e për të nxjerrë tek ai malësor të kaluarën.

— Urdhno, bajraktar! — u përgjigj tjetri dhe e pa në sy.

— Ç'po ndodh me ty? — foli dhe kafshoi me dhë-

mbët e verdhë buzët e mavijosura nga të ftohtët e shpellës.

— Kurrëgjja, bajraktar! — u përgjigj Prenga dhe u mbush me frymë.

Sinjali i radiotransmetueses mbushi shpellën me shpresë.

Dy nipat e bajraktarit u zgjuan e kërcyen përpjetë, sikur përjashta të kishte rrdhur pranvera. Gjuha me-maçe e tastierës, që jepte, e merrte ato fjalë të ndryshme me anë pikash e vijash, e lidhi shpellën e fshehur në gji të malit me botën, me qytetet e largëta, me vilat.

Bajraktari trupmadh e i fuqishëm sa nuk e hodhi në zjarr Prengën, kur kapërceu me një të hedhur e u gjend pranë Cungut e Arapit, që ishin bërë si një trup me radiotransmetuesen.

Prenga nxori frymën, shkundi hirin e me qetësi shoi zjarrin e mëngës, që i kishte marrë kur e shtyu bajraktari. Në kokë i vërshuan ato mendime nga të cilat e kishte shkëputur pak më parë përgjegjësi i grupit, bajraktari.

«Allahile, po qe e vërtetë ajo thirrje, unë që nesër dorëzohem te Zefi, e le të më vrasë ai me dorën e tij. Le të marrë gjakun që i takon. Hallall e ka! Do t'i kërktoj besë për një mulej, sa të çmalle me fëmijët, me nanën, me gruen. Se fundja...»

Zëri i bajraktarit ia preu mendimet si me sëpatë.

Prenga u drodh nga ai ton urdhërues, që tërë jetën e kishte dëgjuar e i që bindur. Në çast iu bë sikur qenë në konakun e miqve e ai, pas derës, i gatshëm për shërbim e, për çudi, iu përgjigj kapëdanit siç i që përgjigjur mot e jetë:

— Peqe, zoti Gjon, që tashti!

Vërtet kishte folur ashtu, po për të lëvizur s'kishte lëvizur. Kush kishte folur?! Prenga u habit me zërin e tij.

— Luej, o Prengë, e ngaje zjarrin, — urdhëroi për së dyti bajraktari, gjë që s'kishte ndodhur kurrë.

Prenga lëvizi urët, shtoi një dorë karthje e pa pritur të ndizej flakë, i lëshoi frymën e tij zjarrit.

Bajraktarit i iku inati që kishte përsëritur dy herë të njëjtin urdhër, kur pa Prengën të përkulur si gratë, që frynte e shfrynte bulçitë për t'i dhënë flakë zjarrit.

Flaka u ndez. Të gjithë rrethuan Arapin dhe Cungun që deshifronin radiogramin: *Filloni aksionin, vrisni njerëz të pushtetit. Krijoni bashkimin e grupeve. Sinjali juaj do të jetë: tri zjarre.*

Bajraktari sikur u bë me fletë. Kishin një muaj pa ndërlihdje. Kishte një muaj që rronte si miu në vrimë dhe vetja kishte filluar t'i dukej pa pushtet, aq sa nisi të merrej dhe me sytë e Prengës.

— Ej drejt! — shau dhe ia veshi me flakërimë fytyrës së vet, sa i lëshuan sytë shkëndija. «Asht turp për mue ta lëshoj veten kaq poshtë». — Dhe e mbërtheu me sy Prengën. Dhe të tjerët, të habitur nga shuplaka që i dha vetes bajraktari, panë Prengën, por ai u bëri ballë vështrimeve.

— Nisu, Prengë, e zbato urdhnin! — tha prerë kapedani i shpellës.

— Cilin duhet të vras? — foli Prenga.

— Kryetarin që më ka marrë pushtetin, atë të parin.

— Zefin? — pyeti Prenga.

— Me të po fillojmë, sa të të vrasë ai ty, vraje ti atë. — tha i kënaqur bajraktari, që do të hiqte qafe leckamanin Zef e që do ta lidhte më shumë pas vetes Prengën, që kishte nisur ta shikonte ndryshe. «Tanë jetën nën pushtetin tim do të jeni ti e tanë krahina, tanë Shqipnia», nisi të mendonte e të ëndërronte Gjoni i madh, po zëri i Prengës mori hak, ia preu ëndrrat.

— Kur duhet të nisemi? — foli ai aq i bindur, sa bajraktarit iu bë qejfi.

Ishte zëri i lashtë i Prengës së urtë, i Prengës së bindur.

— Qoftë lëvdue Jezu Krishti! Të priftë e mbara, o

Prengët Nesër pushkën tande do ta ndigjojë vetë zoti, se ti do të vrasësh një antikrisht.

Prenga u lëkund sikur ta kishte goditur me sëpatë. Mezi duroi.

«Si asht e mundun të vritet një i krishtenë e Jezu Krishtit, ti vije mirë?» — tha me vete, po sytë nuk guxoi, ti ngrinte, ngaqë kishte frikë se mos bajraktari do të lexonte atje mendimet e tij të fshehta.

— Atëherë, unë po fle, — tha Prenga për të treguar se ishte fort i qetë e, pa marrë përgjigjen e kapedanit, vajti në rrëzë të shpellës, ku kishte «shtratin» e tij, disa degë të thata dushku, e u shtri.

Nën jetën e tij Prenga s'kishte gdhirë natë kaq të gjatë. Ai kishte marrë urdhër të vriste Zefin, komunistin e krahinës, kryetarin e këshillit të pushtetit të ri, shokun e tij të fëmijërisë, që i kishte ndarë gjakun i prindërve, kurse mendonte gjëra krejt të tjera. I bëhej se ishte fëmijë e se bridhte me Zefin pas dhive në pyll, së mbledhte me të gështenja. Të dy kishin qenë kur u ndje pushka në fshat e gjyshi i tij për higjë, vrau gjyshin e Zefit. Më vonë, i ati i Zefit vrau gjyshin e Prengës. E më vonë, i ati i Prengës vrau të atin e Zefit. E Zefi tani kishte radhën. Qe rritur Zefi, qe bërë burrë e filxhanin e kafes ndër kulla e kishte marrë nën gju, e turpin e kishte ngrënë me bukë, derisa një ditë kishte nxjerrë pushkë kundër bajraktarit, që kishte sjelellë në krahinë disa italianë. Ngjarjet qenë rrokullisur e Zefi kishte ngritur në këmbë një qetë të vogël që qe shtuar dita-ditës. I pati dërguar fjalë dhe Prengës që ta harrohtë gjakun, po në vend të tij qe përgjigjur bajraktari.

Prenga u rrotullua e shkarpat e thata kërcitën e u thyen nën peshën e mendimeve, u ngrit, iu afrua zjarrit, lëvizi drurët shtoi dhe të tjera e priti të ndizej pak flakë, sa të hiqte nga sytë e mendjes Zefin.

Flaka u ndez, Prenga pa shpellën e u lirua nga Zefi, po vendin e tij e zunë e ëma plakë, gruaja, fëmijët që një zot e dinte se si kishin bërë këta pesë vjet që ai i kishte braktisur, i trembur nga fjalët e bajraktarit.

— I erdhi inat me veten, u ngrit nga zjarri që sapo qe ndezur e u shtri prapë në shkarpa, të cilat, sa herë që Prengën e mundonin mendimet, kërcitnin e thyheshin.

«Qen, për atë zot, qen kam qenë që s'pyeta as për pjellën», dhe shkarpat prapë kërcitën e prapë u thyen dhe sytë e Prengës, të enjtur e të lodhur nga errësira e shpellës, u çelën kur panë kullën e tij, të cilën me sytë e mendjes, për pesë vjet rresht, e shikonte të rrënuar.

«O zot, çfarë mëkati kam ba që më ke dënue kësisoj?» — tha dhe shkarpat kërcitën, e shpella i mbajti iso.

«Sikur të jetë e vërtetë thirrja për falje, sikur të jenë aq të besës komunistët, sa ta mbajnë fjalën e shkrueme në letër, ë?!» — tha e priti që shkarpat të kërcitnin, po ato qenë thyer të tëra.

Prenga sikur mbeti pa përgjigje. U ngrit mbi bërnyla e mbajti vesh. Të gjithë flinin, veç shpellës, e cila sikur përgjonte gërhitjet e bajraktarit, të dy nipollave dhe të Cungut. Arapi s'ndihej i gjallë.

«Ah, po, ai asht rojë», — tha Prenga e sytë i hodhi te dalja e shpellës dhe u gëzua që pa një njollë të mjegullt, si të hirtë, që përpiqej të hynte në shpellë. Në mes të njollës së hirtë, të agut e të mjegullës, Prenga dalloj trupin e Arapit e dëgjoi hapat e tij.

— Ngrehu, Prengë, se u thye nata, — foli ai e u kthye sërish.

Prengës i rrahu zemra. Kishte vite që nuk e pati ndier t'i rrihte zemra me aq forcë dhe u tremb. Për mirë a për keq?

«O zot, mos ma nxi faqen», — tha me vetë e u ngrit para bajraktarit, i cili e ktheu orën nga drita e zjarrit, si e pa, tha i kënaqur:

— Për besë, sahat asht ky Arapi.

Prenga mori pushkën e u nis të dilte. Bajraktari bëri çudi me urtësinë e bindjen e Prengës.

As me Arapin nuk u përshëndet. Bëri sikur nuk e pa dhe zbriti poshtë shkëmbit e humbi në errësirën e natës, që sapo kishte nisur të thyhej. Arapi u kthye në shpellë e nuk u çudit kur i gjeti të gjithë pranë zjarrit. Flaka u ndriçonte fytyrat e trembura.

— Ia kam frikën Prengës, — u ankua ai sapo iu afrova shokëve. — Ai gjithë natën nuk fjeti. I theu gjithë shkarpat me kurniz e me bark, si derr i therun.

— Edhe unë e kam ndie, — tha bajraktari e thëngjihtë e ndezur iu dukën si sytë e Prengës. Por e mblodhi veten. — A ishte vallë e mundur që Prenga t'i dilte duersh? E ç'i mbetej ma atij po të mos kishte Prengën nën hyqmin e vet?

— Jo, he burra, kini besim të Prenga.

Bajraktarit iu duk sikur ato fjallë i tha më shumë për vete, sesa për shokët.

Prenga nuk u besoi këmbëve, kur zbriti nga mali dhe doli përballë fshatit. Ylli i Mëngjesit s'kishte dalë ende përballë hënës, që po perëndonte e kuqe, tutje luginës. Drita e fundit e asaj nate ishte dërdhur mbi brymën e ngrirë nga acari. Brasat e kullave dukeshin si të kallajisura me serm e ar bashkë. Fshati flinte i qetë. Asnjë oxhak nuk kishte nisur jetën e tij, asnjë shpend shtëpie a bagëti vathe s'ndihej e gjallë.

Prengës iu mbushën sytë me lot. Lotët i ngrinë në qerpikë, sig i kishte ngrirë avulli i frymës në mustaqe e në mjekër. S'pati më fuqi t'i afrohej kullës së vet, që flinte nën rrezet e fundit të hënës. Futi duart në xhep

e nxori së andejmi një copë letër e një kalem që ia kishte marrë Arapit e nisi të shkruante ca shkronja të shtrembra sa iu lodh dora. Si mbaroi së shkruari, u ngrit e u nis duke ecur si hije. Te pragu i kullës së tij qëndroi, u mbush me frymë e rrëshqiti rrëzë gardhit deri te kulla fqinje e Zefit. Këmbët nuk i urdhëronte dot më, sikur e zuri përdhesi... apo gjaku.

«O zot, liromi këmbët! Mos më korit», — tha, por më kot. Sikur të mos i lëviznin sytë, çdo njeri që do ta shihte do ta pandehte një statujë të gurtë.

Një qen lehu. E një tjetër lehu matanë gardhit, aty midis arës, midis dy shtëpive. Ishte qeni i tij apo i Zefit? Ishte Murrashi i tij apo Cubli i Zefit? Të dy qentë prej vitesh lehnin e mbronin njëri-tjetrin, megjithëse të dyja shtëpitë ishin në hasmëri.

Prenga u tremb nga qeni i tij dhe i erdhi turp nga vetja. Turpi ia shkriu këmbët. Ai provoi dhe këmba iu bind. Lëvizi dhe tjetra dhe e ndjeu se po i afrohej shtëpisë së Zefit, derës së kullës, së cilës i kishte borxh një gjak.

Bëri dhe një hap. Ishte hapi i fundit e ai u gjend ngjitur derës, zgjati letrën dhe me gishtërinjtë e ngrirë e futi atë në buzën e bravës dhe u tërhoq ashtu, siç qe afruar, si hije, me frikë në zemër se mos dëgjonte krismën e ndonjë pushke, të cilën e kishte hak.

Të lehurat e qenve e zgjuan Zefin. Ai hapi kapakun e frengjisë së kullës, nxori kokën jashtë e s'pa asgjë, veç brymës së ngrirë. Pastaj u ngrit dhe operativi i zonës, Sali Dylgjeri, i cili atë natë kishte qenë mysafir te Zefi.

— Unë po dal, — tha Saliu. — banda ka filluar të lëvizë.

— Do t'u kenë mbaruar ushqimet, — foli Zefi e u habit, kur e gjeti Saliun të veshur e të armatosur, — Po ti prit, o burrë, të vishem dhe unë, — tha dhe, për t'ia penguar vrullin tjetrit, që u bë gati për të dalë, shtoi: — Qentë lehin dhe kot.

— Sidoqoftë, duhet parë vendi sa është bryma e ngrirë, — tha Saliu.

Zefi u habit nga ç'dëgjoi, u vesh shpejt e shpejt, e ndoqi nga pas operativin, që ishte bërë si i shtëpisë jo vetëm në kullën e tij, po në tërë krahinën.

— Heul — thirri i habitur,

— Ç'pate? — u bë kureshtar Saliu.

— Një copë letër, — u përgjigj Zefi.

Të dy u futën brenda e nën dritën e kandilit Zefi lexoi me zë:

Dorëzohem vetëm me një kusht. Eja pa armë te përjatat nën shkëmbinjtë. Thirrja që ka ba qeveria më ka falë. Nëse ti e ke nda mendjen të ma prishësh, të më vrasësh me pushkën time. Hallall gjaku që ke për të marrë, veç due besë për pak ditë, sa të çmallem me rob-të e shtëpisë.

Prenga

— Po kjo?! — u habit Zefi.

Saliu e mori letrën e lexoi, i pa me kujdes ato shkronja të shtrembra, që më shumë ngjanin me shkarravina dhe mblodhi supet duke parë fytyrën e Zefit që u zbardh.

— Ky është ai sejmieni i bajraktarit që më ke folur? — pyeti operativin.

— Ky është. Kun, filloi lufta, ia fala gjakun e i thatshë të bashkohej me ne. Në vend të tij foli bajraktari.

— Banda filloi të lëvizë, — tha si me vete Saliu.

— Si thatë? — pyeti Zefi, që nuk e pati mendjen aty.

— Filloi të lëvizë. Ky mund të jetë një kurth, — shpjegoi tjetri.

Zefi mori copën e letrës nga dora e shokut dhe e lexoi sërisht, si për t'u bindur nëse që vërtet shkrimi i Prengës. «A është pënduar më në fund?»

— Ti beson të Prenga? — pyeti papritur Saliu.

— Nuk e di. Kanë kaluar shtatë vjet që kur i foli për të parën herë e për të fundit herë. Ai u lidh vërtet

me bajraktarin, po duert me gjak nuk i leu. Ndaj dhe emri i tij u vu në listën e thirrjes. Detyra ime si kryetar këshilli dhe si komunist e do që të vete.

— Dale njëherë, dale. Nuk merren punët me ngut. Po sikur të jetë kurth? Kjo mund të jetë edhe mendja e bajraktarit, — tha tjetri.

— Jo, jo. Por mund të jetë edhe mendja e Pren-gës. Ai është penduar.

— Po që si thua ti, atëherë përse nuk trokiti në derë e të dorëzohej, po vuri letrën e iku si hajdut? Përse të fton aq larg dhe pse vë si kusht që të shkosh pa armë? Duhet peshuar mirë gjërat, Zef. S'ka burrëri me banditët.

— S'është punë burrërie këtu, o Sali! — ngriti zërin i mërzitur Zefi.

— Atëherë ai, nëse e ka ndarë mendjen për t'u dorëzuar, le të dorëzohet. Kushtet që vë ai, ose ata, të bëjnë të dyshosh. Nuk më pëlqen kushti që ka vënë: «Të vish pa armë.» Nuk e kuptoj pse e ka vënë këtë kusht!

— Sepse ende nuk beson në thirrjen e qeverisë.

— E pastaj, ç'del nga kjo?

— Po që se unë vete me armë e me shokë pas, do të thotë se thirrja nuk është e vërtetë, por është një kurth.

— A, — thirri Saliu, — domethënë ai ka të drejtë të dyshojë te ne, t'i ruhet «kurthit», kurse ne duhet të vemi si cjapi te kasapi, drejt e në grykën e pushkës së tij, të paarmatosur e fillikat. Bukur, besë!

— Ti ke të drejtë, — murmuriti me zor Zefi ngaqë s'kishte si ta kundërshtonte logjikën e Saliut, — por ama dhe ai ka të drejtë.

— Kush?

— Prenga, kush? Ai e ka dëgjuar thirrjen jashtë, ku dreqin ka qenë. Kushedi si i kanë folur ata për thirrjen, me siguri i kanë thënë që është një rreng, që është gënjeshtër e komunistëve e ku di unë se ç'mund t'u kenë thënë atij e shokëve të tij. Si thua ti?

Saliu, i hutuar, ngriti kokën dhe pa Zefin e iu duk sikur po e shihte për të parën herë ballin e tij të rru-dhur.

— Për besë, nuk po të njoh, o Zef! — tha i habitur.
— A ë di se ç'ka ndodhur me Prengën? — pyeti Zefi.
Saliu u mat të fliste ashtu siç i erdhi fjala, po tjetri nuk e la. Zgjati dorën dhe i zuri buzët;
— Dëgjo të flas unë e ti më gjyko.
— Fol, — tha gjithë kureshtje Saliu.
— Prenga është bërë pishman. E ka lodhur malli për të vetët.

— Por ama s'ka besim te pushteti ynë. — foli Saliu.
— Sigurisht, ai tani ndodhet bosh. Ai kërkon një provë besnikërie të pushtetit tonë. Nëse unë nuk ia jap, ai do të mbetet keq, e do s'do ka për të kaluar prapë nën pushtetin e bajraktarit. Nëse unë...

— Dale, dale, — thirri Saliu, i cili e kuptoi e u bind se Zefi e kishte ndarë mendjen që të zbatonte gjithë kushtet e letrës së Prengës, — dale, o Zef, mos u ngut...

— A je dakord me mua?
— Me fjalët e tua jam, ashtu është, ai do të bindet që në e kemi falur, që në do ta lëmë të lirë, të rrojë i qetë si gjithë malësorët, bile dhe gjakun ti s'ke për t'ia marrë, po...

— S'ka po... — ia mori fjalën Zefi, — ai po braktis bajraktarin. Ne nuk duhet t'i lëmë kohë që ai të mendojë gjatë. Duhet nisur. Ai më pret, — tha i veshur Zefi dhe futi dorën në brez e hoqi revolen me gjithë këllëf nga rripi i mesit.

— Unë do të të vij pas, — tha Saliu, i trembur se mos Zefi nuk do të pranonte.

— Jo, Sali, është njëloj sikur t'i shkoj i armatosur.

— E po ty s'të lë të shkosh vetëm drejt gojës së ujkut!

— Nuk është më ujk, — tha prerë Zefi. Biseduan edhe ca me njëri-tjetrin, më në fund vendosën. Zefi i shtrengoi dorën dhe u nis me hap të qetë.

Saliu nuk mundi të rrinte më në kullë.

«Ai, si kryetar këshilli, të bëjë të tijën, ne do të bëjmë tonën», — tha e doli jashtë pas Zefit, i cili kishte marrë malit përpjetë për të mbërritur sa më parë të pojata e tre shkëmbinjve.

Saliu mblodhi dhjetë burra, u caktoi detyrat e mori

përroit për të rrethuar gjithë kullotën. Rrugës i porositi të zinin të gjitha shtigjet e të mos binin në sy as të një-ri-tjetrit.

Agu i ditës i kishte zbardhur shkëmbinjtë që rrethonin pojatën. Pemëve u dukeshin dhe degët. Zefi pa një palë gjurmë mbi brymën e ngrirë. Ai nuk i ra shtegut që të çonte te dera e pojatës. Dredhoi e i ra rreth e qark lëndinës e, kur nuk vuri re asnjë gjurmë, u gëzua që çdo gjë po dilte ashtu siç e kishte parandier. Gëzimi e bëri dhe më të vendosur. Kthimin e Prengës ai e shikonte si një fitore të re kundër bajraktarit, që strukej shpellave të bjeshkës.

«E ç'të mbeti më ty, o bajraktar, nga malësia jonë, ë?» — tha e hyri në sheshin e vogël të pojatës, duke parë derën që ishte lënë përgjysmë e hapur. Bryma fekste prej dritës që vinte nga kreshta. Majat e pishave lëkundeshin lehtë. Dera e pojatës kërciti sikur rënkoj. Zefi lëvizi kokën e mbërtheu me sy atë gjysmerrësirë që dukej si një e çarë në trupin e pojatës. Bëri një hap e ndali përballë saj duke ndier t'i rrihte zemra më të fortë. S'po e duronte dot atë gjysmerrësirë te dera e pojatës, as atë heshtje që iu duk sikur ra nga maja e pishës.

«Përse hesht, dreqi», — tha dhe e ndjeu se po ner-vozohej. I dukej se po zhburrërohej duke pritur ashtu. Në dorën e djathtë i lëvizi një muskul. Zefi e shtrëngoi krahun pas trupit si për t'i thënë dorës se kot e kishte që lëvizte. Në brez s'kishte as thikë, as armë. Muskuli lëvizi sërish. Dora që mësuar me armë. Zefi bëri një hap tietër drejt derës gjysmë të hapur dhe qëndroi fare pranë saj, as 7 apo 8 hapa burri larg.

Atë kohë dera e pojatës kërciti lehtë e në të çarën e saj të zezë, që u zmadhua dhe më shumë, u shfaq ngadalë një hije, koka e shpatullat e Prengës. Prenga zgjati

pushkën dhe e flaku atë te këmbët e Zefit. Pastaj doli i tëri e qëndroi me kokën të përkulur, si të këputur e me duart e mëdha të lëshuara poshtë.

— Ma ban kabull që të thirra e kërkova të vish pa armë. Qe ku e ke. E kam hak plumbin nga ti... — mezi foli Prenga duke ndier t'i mbusheshin sytë me lot.

Zefi u përcoll me zor. Dorën e djathtë, që e ndiente si të lodhur, e futi në xhep e nxori kutinë e duhanit. Me gishtërinjtë që i dridheshin nga emocioni nisi të dridhte një cigare.

FADIL ZEQRIRI

«BRESHKA» E DETIT

Agimi, komandanti i anijes sonë të vogël, i kishte ngulur sytë në një pikë në det, nga ishte zhdukur pak më parë anija armike, një anije e vogël bojë hiri dhe shumë e shpejtë. Në bort nuk kishte as numër dhe as emër. Sa herë shihte barkën tonë të patrullimit, «Breshkën» e detit, siç i thoshim ne, mbliidhte rrjetat dhe ia mbante për nga ana perëndimore me një shpejtësi të rrufeshme. Ishte kjo arsyeja që djemtë tanë e quajtën atë «Lepuri i shpejtë».

«Breshka» lëkundej nga valët, si bovë pa spirancë. Atë e kishim nxjerrë para pak kohësh nga fundi i detit, e meremetuam ashtu shpejt dhe e vumë në patrullim të bregdetit tonë. Në bash i kishim montuar një mitraloz «Breda», me shënjes Metin. Pjesëtari më i moshuar i ekuipazhit të «Breshkës» së detit ishte Thanasi, një burrë i fuqishëm, që gjatë Luftës kishte punuar shofer në prapavijë. Thanasi i pari e quajti barkën ku shërbente, «Breshka», për punë të shpejtësisë së saj të vogël.

Mesnata kishte kaluar.

— Na iku prapë, — tha Veizi, timonieri i «Breshkës», pa e hequr vështrimin nga ana nga qe zhdukur anija.

Ai shtrëngoi nofullat fort, sa u dëgjua kërcitja e dhëmbëve. Nga lugu i drunjte i lokalit të motorit doli në fillim feneri i dorës, pastaj u shfaq koka me flokë të shpupurisura dhe fytyra, e lyer me graso e djersë, e Thanasit.

— Motori u rregullua, shoku komandant, — tha Thanasi dhe mbushi gjoksin me ajër të pastër.

— Tani bëji naftën motorit tënd! — tha Agimi tërë inat.

— Po t'u prish prapë në çaste të tilla, do ta shohim më thellë këtë punë.

— Plaçkë lufte është, shoku komandant. Ç'ti bëj «Breshkës» së mallkuar? — foli motoristi. Ca nga turpi, ca nga inati, Thanasi i ra me grusht lugut.

— Mbaj gojën! — tha Agimi.

— Me këto «plaçka lufte» ne hodhën në det goxha gjermanë, — tha Meti dhe vuri pëllëmbën mbi «Bredën». Shiritat e fishekëve të vendosur në gojë merrnin një shkëlqim të dukshëm nën dritën e fenerit. — Vërtet «Lepuri i shpejtë» na iku prapë, por mos harro se dardha e ka bishtin prapa. Shpejtësia e plumbit është gjithnjë më e madhe...

— Ah, sikur të kishim një anije më të shpejtë! — tha Veizi si më vete. Këto fjalë mbetën në hava.

— Të ndizet motori! — urdhëroi Agim Baruti. — Kur-si 270, me tërë shpejtësinë, para!

«Breshka», u nis drejt perëndimit, dhe pas pak do t'u afrohej ujërave neutrale. Motori i saj bëri nja dy herë naze, po, me thënë të vërtetën, nuk e turpëroi Thanasin.

Nga lindja skuqi agimi i ditës së re. Fjollat e reve largoheshin nga njëra-tjetra të shtyra nga era. Mbi sipërfaqen e detit ra drita. Ajri i ngrohtë ledhatonte fytyrat e përgjumura të shokëve. Në det, në mëngjese të tilla u qesh vetë zemra detarëve, por Agimi me shokë nuk e kishin mendjen aty. «Lepuri i shpejtë», përtej vijës sonë kufitare, qëndronte me motor të shuar, duke na bërë sfidë. «Ç'të bësh, kur s'të zumë dot në ujërat tona, tani e ke kollaj të thuash: «Shko në punën tënde. Më

ngatërron me ndonjë tjetër. Nuk kam qenë kurrë në ujërat tuaja. Këto janë ujëra ndërkombëtare, si mera jashtë gardhit, ku mund të kullotin të gjithë. Shko, lërmë në punën time!»...» po mendonte Agimi. Papritmas i erdhi një mendim. «Në ujërat ndërkombëtare mund të peshkojnë të gjithë», — tha me vete. Donte ta shihte njëherë nga afër armikun. Ai e dinte se, për ta luftuar dhe mundur atë me lehtësi, duhet ta njohësh mirë. Meti i futi mitralozit fishekët në gojë, Veizi shtrëngoi timonin dhe Agimi mori dylbitë. Në rrjetën mikrometrike të instrumentit optik iu shfaq kapiteni mjekrosh i anijes armike, që gajasej. Dy marinarë të tij shpalosnin rrjetën e peshkimit dhe seleksiononin peshkun e zënë, duke e ndarë nëpër arka sipas llojeve. Njëri nga ata mori një koce të madhe dhe e ngriti lart me të dyja duart.

— Po na e bëjnë zil, — tha Veizi pa ua ndarë sytë.

— I kam në shënjestër, brenda rrezes, — tha Meti.
— Me një breshëri të vetme i kosit të tre.

— Jo, — tha prerë Agimi, — janë në ujërat ndërkombëtare, ndryshe nuk do të qëndronin kaq serbes.

Agimi i vuri përsëri dylbitë në sy.
«Breshka» mori kthesën. Ata u afruan dhe ca në këtë kurs. Agimi shikoi me vëmendje se mos kishte armë, por nuk dalloi gjë.

«Megjithatë, kjo nuk vjen vetëm për të peshkuar», — tha me vete kapiteni dhe urdhëroi të ktheheshin në bazë.

* * *

— Këtë nuk duhet ta lejojmë në asnjë mënyrë, shoku komisar, — tha Agimi, i inatosur. — Kjo peshkarexhë tallet me ne. Herën e fundit, kapiteni i saj...

— E di, gajasej së qeshuri, — tha komisari, i menduar. — Populli thotë se qesh mirë ai që qesh i fundit.

— I jemi afruar nga çdo drejtim. Ajo anije na zbu-

lon më parë, na lë sa i afrohemi në distancën e zjarrit dhe pastaj bëhet lepur. «Breshkës» sonë...i duhet një gjuajtës.

Komisari nxori cigaret dhe ia zgjati Agimit, por ai bëri «jo» me dorë.

— Tani për tani nuk kemi ku ta gjejmë një gjuajtës të ri e të shpejtë detar. Na duhet të bëjmë grurë, misër, na duhet të ngremë urat e shkatërruara, na duhen shumë gjëra të tjera të domosdoshme. Ti më kupton. Lipset të tiganisemi me dhjamin tonë...

— Lepuri që nuk bie në grykë të çiftes së gjahtarit! Kështu? — e ndërpreu komisar. — Mos harro se ne jemi në ngjijtje, ndërsa lepurit këmbëshpejtë është në të tatëpjetë. Në të tatëpjetë lepujt thyejnë qafën. Megjithatë do ta mendojmë mirë këtë punë, po më parë ti dhe shokët duhet ta hiqni mendjen nga gjuajtësi që ëndërroni...

— Atëherë na ndihmoni të gjejmë një top 20 milimetër dhe ta vëmë në kuvertën e «Breshkës» sonë, pasi kjo do të jetë e papritur për armikun, — tha Agimi dhe mbështeti bërrylat mbi tryezë.

— Topat 20 milimetër dhe ata automatikë që u kemi zënë armiqve, i ka marrë ushtria për mbrojtjen kundër-ajrore. Provokacionet nga ajri janë shtuar.

— Atëherë riparojmë ndonjë të prishur. Meti e di zanatin. Nga disa të prishur do të dalë një top i saktë.

— Ky mendim më duket i drejtë, — tha komisar. — Mund të bisedojmë dhe me Stasin. Ai do të na ndihmojë.

— Doli barka e dytë nga deti?

— Nga deti doli, por ofiçina e portit nuk na premtonte ende se është gati për ta hedhur në ujë, — tha komisar. — Ia ka gërryer motorin kripa.

Agimi e hodhi vështrimin nga xhami i dritares në det. Përfytyroi kuvertën e anijes armike dhe peshkun që përpëlitej në dorën e marinarit të huaj. Fytyra iu ngrys dhe në vesh i jehuan fjalët e komisarit: «...akoma nuk i kemi larë mirë hesapet me armiqtë e brendshëm...»

— Ndoshta nxitohem, po dua t'i them Partisë se anija e huaj nuk më duket se vjen vetëm për peshkim, — tha Agimi. — Sesi më duket e tërë kjo lojë e saj. Veç kësaj, ne edhe e kemi qëlluar me mitraloz, kurse ata kanë heshtur. Si t'ia vëmë emrin?

Komisari shkundi hirin e cigares në tavllë.

— I këtij mendimi jam dhe unë, — u përgjigj ai i menduar. — Kam biseduar edhe me komandantin e forcave të ndjekjes. Shokët e zonës kanë marrë dijeni, po, si duket, gjarpri di t'i fshehë mirë këmbët. Duhet rritur vigjilenca dhe gatishmëria. Agim vëllai, duhet rritur shumë...

Komisari i dha edhe disa porosi të tjera dhe e përcolli deri te dera. Agimi u nis drejt e në anije.

«Breshka» atë mbrëmje doli nga porti më herët dhe mori kursin e zakonshëm të patrullimit, duke kaluar pranë bregut. Përmasat e vogla të saj e lejonin të lundronte në cektina. Në barkë që instaluar një radio fu-shore gjermane që ishte gjetur në depon e armëve trofe. Nga ekuipazhi mungonte vetëm Meti. Ai bashkë me Stasin kishin tri ditë e tri netë që merreshin me zbërthimin dhe seleksionimin, e pjesëve të topave 20 mm të prishur, të hedhur në depo. Nga dreka e asaj dite kishin mundur të sajnin një të saktë dhe prova me predha mësimore kishte dhënë rezultat. Mbetej të përgatitej bazamenti i ri në oficinë, me anën e të cilit topi do të mbërthehej në kuvertën e «Breshkës». Sa për forcën e zbrapsjes, Meti vinte dorën në zjarr se kuverta e barkës e mbante.

U bënë dy orë që «Breshka» patrullonte në det dhe, së fundi, hyri në zonën e derdhjes së lumit. Dukej dhe gryka e gjerë e derdhjes si një pykë ngjyrë hiri e futur thellë në tokë.

Agimi e shoi dritën e lundrimit. Hëna dhe yjet qenë fshehur pas reve. Nuk dukej asnjë dritë, si në breg astu edhe në det.

«Të afrohemi dhe ca. Le të rrezikojmë për të dalë në cektinë», — tha me vete Agimi dhe rrotulloi timonin. Dëgjohej vetëm zhurma e motorit të tyre.

Befas aty te pylli me pisha, në të majtë, u shfaq një dritë feneri. Ajo u ndez dhe u shua tri herë, me intervale të caktuara. Agimi u kërrus në hartë dhe fiksoi vendin. Pastaj, pa humbur kohë, hapi dritën e lundrimit tri herë dhe e fiku me të njëjtin interval kohe, po nuk mori përgjigje. Hapi radion dhe kërkoi bazën. Zëri i bazës dëgjohej, ndërsa atë nuk e dëgjonin mirë. Po kjo?

— Të presim dhe ca, çfarë do të ndodhë, — i tha Veizi, që rrinte pranë mitralozit. «Breshka» e detit me motor të shuar lëkundej në derdhjen e lumit. Priste anijen armike, por ajo nuk po dukej. Ishte e dyta natë që nuk u dëgjua motori i saj. Hapën përsëri radion dhe po përgjonin, duke e lëvizur në disa kanale. Përsëri asgjë. Kaluan kështu afro dhjetë minuta. Dhe vetëm atëherë u dëgjua zhurma e motorëve të fuqishëm. Tre shokët mbajtën vesh. Anija e huaj u afrua derisa e lejonte thellësia dhe fiku motorin. Sytë e tre shokëve u mbërthyen te pylli me pisha, në të majtë. Asnjë dritë. Asnjë sinjal nuk u duk.

Anija armike ndezi motorët, mori kthesën dhe u zhduk, pa hedhur rrjetat e peshkimit, për andej nga kishte ardhur.

«Pra, nuk vjen vetëm për peshkim, — tha Agimi me vete. — Kjo anije ka lidhje me ndonjë bandë diversantësh, në tokë. Erdhi i dha sinjalin, po nuk mori përgjigje. Ata të bregut na morën ne në fillim si të tyret, prandaj «lepuri» ia mbathi. Ta ndjekim!...»

Ndjekja nuk dha asnjë rezultat. Anija armike humbi shpejt. Në ujërat ndërkombëtare ku «Breshka» mbërriti në agim ndodhej po ajo anije dhe kryente të njëjtat veprime si tri ditë më parë: seleksiononte peshkun... Ku e zuri dhe si e zuri, kjo mbetej enigmë. Megjithatë çarku po ngrihej...

— Për ideal të Partisë, këtu ka një bashkëveprim të anijes misterioze me grup diversantësh në breg, — tha Agimi i vendosur. — Ajo radio e mallkuar, mirë thotë Thanasi, «plaçkë lufte».

— Radioja nuk ka faj, — tha komisari. — Sinjali që dhe nuk u dëgjua mirë, por u kuptua. Pylli u rrethua vetëm një gjysmë ore më pas, po nuk u gjend asnjë gjurmë.

— Vërtet! Atëherë mua, shoku komisar, më kanë lënë sytë.

— Jo, sytë nuk të kanë lënë, por armiku është shumë dinak. Di të fshihet dhe të manovrojë. Anija e huaj nuk është vetëm lepur i shpejtë, por edhe dhelpër, dhelpër shumë dinake... Nejsë. Meqë nuk është ndëshkuar, do të vijë prapë. Mendoj të vij dhe unë me ju në det.

Ata u kërrusën mbi një hartë detare.

Duhej patjetër të merrej vesh mirë se çfarë lidhje kishte anija e huaj me tokën, sepse që kishte lidhje, kjo tashmë nuk vihej në dyshim. Për këtë, përveç forcave të ndjekjes dhe popullit të zonës, që do të përgjonin me kujdes, duhej organizuar dhe kontrolli nga deti. Prandaj njëra nga barkat u vendos të priste në afërsi të derdhjes së lumit, e maskuar në sfondin e bregut dhe tjetra të vinte nga deti në kohën dhe në vendin e caktuar.

— Unë do të jem me barkën e nxjerrë nga ofiçina, në afërsi të derdhjes së lumit. Ti do të vish nga deti. Me forcat tona të bregut bisedoj vetë.

Komisari la lapsin mbi hartë dhe u ngrit. U ngrit edhe Agimi dhe qëndroi para eprorit. U panë sy më sy. Nga dritarja hynte drita e ngrohtë e diellit.

— E po, nisemi! — tha komisari. — Sa të njoftoj diçka në telefon, do të shkoj në mol. Ti me «Breshkën» dilni në mbrëmje!

Ata i shtrënguan dorën njëri-tjetrit dhe u ndanë.

Nata që e errët e me re. Kur akrepat e orës ranë një-

ri mbi tjetrin u dëgjua zhurmë motorësh. Ishte mesi i natës.

Mjeti lundruës u afrua pranë bregut. Ngadalësoi shpejtësinë dhe fiku dritat e lundrimit. Feneri i bregut u fik dhe u ndez prapë tri herë me të njëjtin interval. Anija u përgjigj në rrugë semaforike dhe Veizi nuk arriti ta kapte dot. Si duket qenë shenjat e njohjes. Pastaj, nga bregu, i njëjti fener «Lanxhën e presim në plazhin e dytë».... Këtë mundi ta deshifronte edhe Veizi. «Breshka» ishte afruar rreth pesë milje dhe vazhdonte të vinte me shpejtësinë maksimale, kur zbriti lanxha nga anija e huaj dhe u vendosën remat në ujë. «Breshka» jonë me siguri ishte zbuluar nga lokacioni i armikut. Kapiteni mjekërzi e kishte llogaritur drejt kohën. Ajo i mjaftonte lanxhës të shkonte gjer në breg dhe të kthehej. Kjo llogaritje qe bërë gjithmonë sipas situatës së parë, duke menduar se kishte të bënte vetëm me «Breshkën» e detit dhe «Bredën» e saj.

Komisari urdhëroi radistin të jepte në valën e bregut sinjalin e parë. Pastaj u lidh vetë me «Breshkën» dhe i tha Agimit që priste në mikrofon.

«Lanxhën duhet ta kapim medoemos», — u dëgjua zëri i Agimit në mikrofon.

Qetësi. Nga njolla e zezë, që nxinte më tepër se nata, një pikë po e zezë langohej prej saj drejt bregut. Ishin anija armike dhe lanxha që u shkëput prej saj. Pika e zezë lëvizte ngadalë. Si dukej, afër bregut kishte shumë dallgë. Nga bregu erdhi radiogrami. *Ne po fillojmë. Ju tërë vëmendjen te lanxha...*

U dëgjuan krisma të largëta dhe breshëri të dendura.

— Para me tërë forcën! — urdhëroi komisari. Barka u vu në lëvizje drejt lanxhës armike. Nga deti erdhi zhurma e motorit të «Breshkës». Çdo veprim po shkonte sipas planit. Vetëm lanxha armike nuk ishte menduar. Kjo bëri të spostoheshin tek ajo vëmendja dhe zjarri.

«Lepuri» i shpejtë, sa dëgjoi krisma në breg, ndezi motorin dhe u afrua drejt lanxhës, e cila mori kthesën, sepse një pjesë e zjarrit të forcave të bregut u përçendruan mbi të. Barka u afrua në rrezën e zjarrit të

«Bredës». Zjarri u hap mbi lanxhë. Atëherë armiku u përgjigj me armë automatike. Plumbat qëllonin mbi ujë. Në breg ra shpejt qetësia, ndërsa në det përleshja u ndez e rreptë.

— Shtrihu ti, — i bërtiti komisarari një detari, që më këmbë qëllonte me belgjik.

— Po na ikën, shoku komisar!

— Nuk ka ku të shkojë. Zjarri i mitralozit të mbartet mbi anije, — urdhëroi komisarari.

Në kohë në zonën e zjarrit u duk «Breshka» e detit. Komisarari nxori pistoletën shenjëdhënëse dhe qëlloi në drejtim të anijes armike. Harku i zjarrit të shenjëdhënëses u shua mbi sipërfaqen e ujit. Duhej detyruar anija armike të largohet pa ju afruar lanxha. I gjithë zjarri i mitralozit drejtohej mbi të e megjithatë ajo nuk po largohet. Qëllonte me armë të lehta automatike dhe sillej rrotull lanxhës, si një ulkonjë që kërkon të shpëtojë këlyshët e saj. Lanxha ndodhej ende larg. «Po c'pret Agimi, unë sinjalin ia dhashë?» — mendoi komisarari. Ai mori prapë pistoletën shenjëdhënëse, po nuk ishte nevoja. Filloi zjarri i topit 20 mm. Breshëritë e para me predha gjurmëlënëse u dhanë në intervalin midis lanxhës dhe anijes armike. Anija e huaj mori kthesën dhe u nis me shpejtësi për nga veriu. Lanxha mbeti vetëm. Drejt saj vazhdoi kursin barka ku ndodhej komisarari. Nga lanxha nuk qëllonte më njeri.

Anija armike, si doli nga rrethimi, vendosi të rrezikonte edhe një herë me një sulm të dëshpëruar në ndihmë të lanxhës, por ndeshi me zjarrin e dendur të topit. Meti, që vrojtonte rënien e çdo predhe, pa se në dy vende doli një flakë që u shua menjëherë. Atëherë anija mori kthesën dhe u nis me shpejtësi nga erdhi. «Breshka» e detit e ndoqi prapë. Kur po e ndiqnin, mori lajmin nga forcat e ndjekjes se banda në breg u shpartallua e tëra. Më pas komisarari i dërgoi lajmin se në lanxhë u zunë robër tre diversantë. Dy ishin vrarë gjatë përpiekjes. Komisarari e urdhëroi ta ndiqte armikun deri në ujërat ndërkombëtare. Gjatë ndiekjes anija e huaj e ngadalësoi së tepërmi shpejtësinë. Me siguri do të kishte

marrë ndonjë goditje të fortë. Edhe në ujërat ndërkom-
mbëtare nuk qëndroi si herët e tjera të «seleksiononte»
peshkun.

*

* *

— Tani nuk besoj të duket më në këto anë, — tha
Agimi, i kënaqur.

— Megjithëse frika e ruan vreshtin, vigjilenca dhe
gatishmëria duhen rritur.

Ai nxori paqetën dhe ndezi një cigare. Vështroi me
buzë në gaz Metin, që fshinte topin me një rreckë. Këtë
veprim kryente dhe mitralieri në barkën e re. Të dyja
barkat qëndronin pranë njëra-tjetrës dhe «preheshin» në
afërsi të plazhit me pisha.

Pas pak barkat tona me flamurin shpalosur morën
kursin për në bazë. Brenda në kubrik ishin izoluar ata,
armiqtë, ndërsa pas vinte si një kone, e lidhur me zin-
xhir, lanxha robinë.

BREZAT

Nata e mbështolli pyllin e Malit të Bardhë aq befas, sa ata të dy nuk ishin në gjendje të përcaktonin orën e saktë. Herë-herë, midis kreshtave të drurëve të rrallë, arrinin të kapnin rrezet e zbehta të hënës së ftohtë dhe ndonjë yll të largët. Hapat e tyre në tokën e lagët zhurmonin shurdhët e në të rrallë kërciste ndonjë degëz e thatë, që u pleksej nëpër këmbë.

«U lodhe, o nuse e Pashkut, se kemi kaq orë që ecim kurrijeve të malit, — mendonte Ndre Mamli tek ndiente frymëmarrjen e rënduar të vajzës që vinte pas tij. — Po ja, edhe pak e do të mbërrijmë te njerëzit e tu. Ata të presin. I ka marrë malli. Siç më merr edhe mua malli për Gjonin tim... Veç mos harro t'u thuash se si Pashku, im nip, edhe ne të tjerët, të kemi si bijën tonë. Apo e kam keq?»

— A thirrret gjë? — dëgjoi ai papritur zërin e saj. Ndali hapin e ktheu kokën. Megjithëse që errësirë e nuk shquhej asgjë, përsëri e kuptoi se nusia e re ishte shumë e lodhur.

— Pushojmë pak? — e pyeti.

— Më mirë ecim. Unë po të vonoj, kurse ti ke aq shumë punë.

— Punët presin, — deshi të ndërronte bisedë ai dhe i erdhi mirë që e reja nuk e tregoi lodhjen.

«Punët nuk presin... — mërmëriti ai. — Edhe Nuriu nuk kthehet më. Na e vranë trimin e Labërisë... Ti e di mirë, nuse, se jeta ime, e vjehrrit tënd, Prengës, dhe e Pashkut të ri ishte e lidhur me atë emër. Na donte dhe e donim. Na ngrohte dhe e ngrohnim. Me këto duar ia fshiva gjakun e trimërisë. Këta gishta mblodha grusht, kur u betova, mbi trupin e tij. Ndaj dhe nuk më presin punët, o nuse e nipit! Po, në fund të fundit, edhe ndaj teje kam detyra. Prindërit të presin. Ti ke prindër, im bir ka, kurse unë... Edhe fytyrën e babait e kam në sy të veshur si me mjegull. Nuk më harrohet ajo dora e tij, e ashpër prej plugut, që më përkëdheli flokët ditën kur e morën serbët, në Luftën e Parë, për të mos e kthyer më. E vranë duke e quajtur rebel. Sepse të gjithë armiqtë rebelë na kanë quajtur ne burrat e fisit të Memlajve.»

Ai donte t'u jepte ende udhë mendimeve, kur papritmas ndjeu një goditje të fuqishme në qafë, pastaj ca grushte fytyrës, e një klithmë të mprehtë gruaje...

Të qeshura. Zëra të shëmtuar, ndonjërin prej të cilëve edhe e njohu.

— Ha-ha-ha-ha, o këlysh i komunistëve!

— Ha-aha-ha, sa fort të kam kërkuar!

«Vëllai i Mark Pirolit, kryebanditit që vrau Nuriu», mendoj ai.

— Po tani, ku do të futesh, hë? Me çfarë çmimi mendon se do të na i paguash të gjitha? — përsëri fliste vëllai i kryebanditit të vranë.

— Për këtë pabesi ka vetëm një çmim: kokat tuaja! — mezi mundi të përgjigjej me atë zërin e tij të qetë, karakteristik, që e trashëgonin të gjithë Mamlajt.

Pasi i lidhën duart, njëri i dha një grusht fytyrës. Pastaj një shqelm.

I lidhuri pa me urrejtje. Megjithëse natë, të nëntë banditët ndien peshën e vështrimit të tij të mprehtë dhe krenar.

Dikush tërhoqi shulin e armës.

— Prit! — urdhëroi vëllai i kufomës. — Ai mund të kthejë mendje. Le të shkojmë e të bisedojmë me gjidjen e tij. Edhe ata do të na kuptojnë e do të bashkohen me grupin tonë. Apo jo, o Ndre?

— Kurrë! — bërtiti i lidhuri tek ndjeu shpatullave tytat e armëve që e shtynin për në Zhejë.

Njëri prej banditëve i vuri një shtupë në gojë.

«Tmerrohen, — mendoi ai. — Na e kanë frikën edhe të lidhur! Po pse kërkojnë të më kthejnë në shtëpi? Të bisedojnë me Prengën, Pashkun, me mua?!... Që kur ka filluar tradhtia të ndërrojë gjuhë? Apo mos vallë kanë harruar se...»

*

*

*

Mesditë. Ndre Mamli i ra për në Zhejë mbi ca kodrina të mbuluara me bar të harlisur, duke dashur të ruante për vete gjithë gëzimin e asaj dite. Në qytet i thanë se Nuriu ishte nisur për në Zhejë. Madje mund ta kalonte atë natë në shtëpinë e Mamlajve. Kulla ishte e vjetër, bujare. Nuriu! Ai ishte për të më shumë se një oficer Sigurimi. Njeriu i Partisë e quanin Mamlajt me vatër. E si mund ta harronte Ndre Mamli atë turp që i patën kurdisur kriminelët? S'mund ta harronin Mamlajt atë ditë, kur banda e kriminelëve vuri në pritë njerëzit e pushtetit, që kishin shkuar miq në kullën e tij.

— I pritën si miq dhe i vunë në pritë, — se nga doli, si kokë gjarpri e u fsheh nëpër gurë, një zë tinëzar.

— Dhe hiqen trima. Trima janë ata që të vrasin natën dhe të qajnë ditën?! — erdhi një zë tjetër.

Ajo ditë dhe të tjera pas saj kishin qenë të rënda për kullën e Mamlajve. Burrat kishin harruar të qeshnin. Gratë, tek u shërbenin në vatër, mezi mbanin lotët. Për një kohë dera e kullës nuk kishte ndier më trokitjen e miqve.

Kur ja, fare papritur, një ditë ajo kishte trokitur fort dhe nga oborri qe dëgjuar një zë i njohur:

— A pret miq, o i zoti i shtëpisë?

Burrat kishin ngrirë në vend dhe ia kishin mbërthyer shikimin Ndreut.

— E dija që do të vinte! Partia nuk e beson shpifjen!

Kaq kishte arritur të thoshte Ndre Mamli dhe qe shfaqur në derë.

Po, kishte qenë Nuriu bashkë me shokë. Qenë përqafuar pa ia ndarë sytë njëri-tjetrit, si dy miq. Ndreu me Nuriun. Pastaj kishte folur Nuriu i pari:

— Do të bisedojmë gjatë, se kemi përpara një detyrë të madhe, — kishte thënë dhe i kishte mbledhur të gjithë rrotull tij...

«Ndoshta për atë detyrë është nisur edhe sot për në Zhejë Nuriu», iu kujtua Ndre Mamlit, i cili nisi të ecte më shpejt.

Poshtë kodrës shtrihej rruga ku lëviznin automjetet e qerret. Ajo ishte e qetë, vende-vende e plasaritur nga vapa. Andej nga krahu i kundërt i saj, midis gje-thurinave të dy kaçubave dalloi shkëlqimin e një pasqyre që herë shfaqej e herë fumbiste.

Ndaloi në vend, përqëndroi sytë për pak sekonda në atë krah dhe ndjeu një të dridhur të lehtë në trup.

«Atje dikush me dylbi përgjon rrugën...», tha dhe, si për të bindur atë «dikushin» se nuk kishte kuptuar gjë, vazhdoi të ecte qetë-qetë derisa mbërriti në fshat.

Te sheshi qenë mbledhur disa malësorë, midis të cilëve bisedonte i qeshur Nuriu.

«Ndoshta këtë pret ai dikushi! Me siguri i kanë bërë pritë...», mendoi e u drejtua nga grupi i burrave. Dhe s'kishte gabuar Ndreu. Nuriu kishte shpëtuar për qime.

Pak ditë më vonë, Marta, gruaja e tij, gjeti te pragu i derës një letër të shkruar. Banda e kërcënonte Ndreun se do të hakmerrej për dështimin.

— S'do të kenë kohë! — i tha ai së shoqes dhe, si hodhi pushkën në sup, doli jashtë e humbi nëpër natë...

21 nëntor 1949. Nata erdhi me një qiell pa yje dhe të ngarkuar me re të dendura. Nga larg, andej nga tymosnin oxhakët e kullave, vinte kuisja e qenve.

Ndre Mamli kishte zënë pozicion dhe po kërkonte me sy Prengën, kur ja, atje tej, pas një druri, iu duk se njohu siluetën e Pashkut. «Edhe ky paska ardhur... Po ne i thamë të mbetej në kullë! Duhet ruajtur nga plumbi, se është i ri dhe duhet të jetojë më gjatë se ne. Po Nuriu, nga më iku si era? Si nuk ia ndjeva hapin?... Dikush po vjen...»

Heshtja e natës u thyë nga zhurma e këpucëve të rënda të banditëve. Ata ecnin tre-katër hapa, ndaleshin, përgjonin kuisjen e largët të qenve dhe përsëri niseshin për rrugë. Ndreu numëronte me vete. I erdhi hidhur që s'po vinin nga gryka e armës së tij.

— Ndal, jeni të rrethuar! — buçiti i fortë zëri i Nuriut.

Banditët, sa hap e mbyll sytë, e ndriçuan natën me dhjetëra bomba, që i hodhën pothuaj njëherësh.

Një batare automatiku pasoi zhurmen e bombave.

«Automatiku i Nuriut!» — buzëqeshi Ndreu dhe tërhoqi këmbëzën e pushkës së vet.

— Kapidan! Zotni Mark! — klithi një zë i cjerre.

«Nuriu ka vrarë kapidanin! Më të lumtë, o luan!» — arriti të thoshte Ndre Mamli, Por edhe kriminelët kësaj radhe kishin ditur të shënonin. Automatiku i shokut kishte ndërprerë krismën e njohur.

— Shoku Nuri! O shok, o vëlla! Hapi sytë e thujna një fjalë! Jam unë, Ndre Mamli! Është Prenga, Pashku, janë malësorët e Kurbinin...

Ndre Mamli hodhi sytë përreth dhe dalloi shokët që kishin hequr kapelat nga kryet. U ngrit ngadalë në këmbë, bëri gishtat grusht dhe nderoi trimin e Labërisë...

— Hidhi këmbët, se s'kemi kohë të merremi me ty!
— dëgjoi pas një heshtjeje të gjatë zërin e vëllait të Mark Pirolit të vvarë.

«Sa keq, — i tha vetes, — të kapi një bandë pa kokë! Ku e kishe mendjen, Ndre Mamli? Apo harrove se ujqërit janë të pabesë? Jo, — i dha kurajë vetes, — ti nuk harrove asgjë. Gjithë jetën luftove. Edhe atë çast, kur të ngriti pusi pabesia, po mendoje si të zhdukje nga faqja e dheut farën më të keqe të tokës. Në shtëpi ke një djalë, Gjonin. Pra pushkën do ta marrë ai. Një Mamel bie, një tjetër ngrihet. Paçka se ajo kisha tinëzare përkarshi na ka hedhur përherë mallkime. Po i afrohem i shtëpisë. Burrat janë brenda. Ndoshta në gjumë. Askujt s'i vete mendja se banda është drejtuar për aty...»

— Ndal, — tha vëllai i kryebanditit të vvarë. — Hë, si thua, Ndre Mamli, a po na e hap derën e shtëpisë që të bisedojmë me burrat e saj?

Malësorit ia hoqën shtupën nga goja.

— Provojeni vetë, po jua mbajti! — u tha.

Përsëri e qëlluan me një grusht në fytyrë.

— I thoni nuses! — urdhëroi banditi.

— As ajo s'pranon... — qe përgjigjja pas pak.

— Atëherë të shqyejmë derën! — tha ai dhe u nis i pari nëpër natë.

Banditët vrapuan aq shpejt, sa për pak sekonda lidhën të dy burrat e shtëpisë: Prengën dhe Pashkun.

Gratë u llahtarisen. Marta i njohu menjëherë dhe arriti të fshihte me trupin e saj djalin e vogël. U tërhoq me ngadalë drejt derës dhe... askush nuk e kuptoi se prej andej u shkëput një vocërrak...

— Të vriten të gjithë meshkujt e kësaj shtëpie! — tha i egërsuar ai që zëvendësonte kryebanditin e vvarë.

— Po fëmijët?

— Ata që janë meshkuj!

— Kemi vajza... — arriti të thoshte Marta, që ende nuk e dinte ku ishte fshehur djali i saj.

— Dilni jashtë! I vini zjarrin shtëpisë!
Çdo gjë ndodhi brenda pak minutave. Shtëpia u për-
fshi nga flakët dhe burrat i lidhën te një man.

— Ndre!

— Prengë!

— Pashk!

— Të mbahemi si trimat!

— Rroftë Partia!

Disa breshëri automatikësh qëlluan trugun e ma-
nit. Gratë, midis llamburitjeve të gjuhëve të flakëve, da-
llonin fytyrat e burrave të tyre.

Nëntë hije banditësh ikën të tmerruara nëpër natë.

Marta kafshonte fort buzën dhe s'donte t'ia dinte
nga dhimbja. Dikush i kapi dorën dhe po ia ngrohte me
frymë e lot. Ajo uli sytë dhe pa djalin e vogël.

Ishte 25 dhjetor i vitit 1949.....

GJELI ARGJIRI

URDHRI I PARTISË

Shefi i SEMP-it¹⁾ të atij rrethi lëshoi letrën mbi tryezë. U ngrit ngadalë nga karrigia e me hapë të shpejtë iu afrova dritares. Jashtë kishte rënë nata. Oficeri i drejtoi sytë në një pikë në errësirë, si të donte të dallonte dikë. Por asgjë s'dukej, përveç një drite elektrike dhe siluetës së policit të shërbimit. U kthye përsëri te tryeza dhe i hodhi një shikim të mendueshëm letrës. Shkronjat ishin të vogla e mezi dalloheshin.

«Ai ndodhet në Terovë», ngulte këmbë punëtori operativ.

Ky njoftim i përkiste një kohe të largët. Ndokush mund të mendonte se ajo letër do të qe harruar, kurse për atë, shefin, ajo letër ishte e një karakteri «tepër të veçantë», se në ata pak rreshta e në atë pikëçuditëse shkrihej edhe urdhri i Partisë. «Pali Terova të kapet me çdo kusht dhe të asgjësohet sipas vendimit të dhënë nga gjyqi i popullit për këtë tradhtar!»

Vazhdonin kërkimet, bëheshin verifikime, por përsëri pa rezultat. Pali Terova ishte parë për herë të fundit para Çlirimit, kur u nis fshehtas me një makinë të

1) Seksionet e Mbrojtjes së Popullit — organe që kryenin funksionet e organeve të Sigurimit të Shtetit.

fashistëve nga Vlora për... Se ku mbërriti ajo makinë, askush nuk dinte gjë. Pastaj që nga ajo ditë kishte kaluar kohë dhe tradhtari mund t'i kishte ndërruar vrimat.

«Ai jeton si mi në ndonjë vrimë, pa parë dritën e diellit. Askush nga ata që e njohin s'ka guxim ta ndihmojë. Se, edhe ata që e kanë halë në sy këtë pushtet, i tremben hakmarrjes së popullit, — mendonte shefi, — Po ku mund të jetë? Në fshatin e tij, në shtëpinë e vet?...»

Iu kujtua biseda që bëri paradite me sekretarin e komitetit të partisë.

— Mos u merrzit, shef! Pali Terova s'na shpëton dot. Së bashku do të punojmë për ta gjetur atë, — kishte thënë ai.

— Më jepni një mendim, shoku sekretar...

Ata ishin shokë të vjetër. Puna i lidhi edhe më shumë. Bile shpesh dhe gjatë ditës shkëmbenin mendime që detyra të kryhej sa më mirë. Edhe për tradhtarin kishin diskutuar shpesh. Prandaj dhe sekretari i hodhi dorën në krah me dashamirësi e, duke qeshur, i tha:

— Mendimi më i mirë është ai i kolektivit. Ju këshilloj t'i mblidhni tërë shokët e SEMPI-it, që merren me këtë çështje e t'u tërhiqni mendimet. Me siguri midis tyre do të gjeni atë që sot na mungon. Pyetjes ku është Pali Terova duhet t'i japim patjetër përgjigje.

Shefi ngrii receptorin dhe njoftoi oficerin e rojës: — Nesër në mëngjes njoftoni shokët... të vijnë tek unë në zyrë!

U dëgjua një «si urdhëroni» dhe përsëri ra heshtja...

*

*

*

Në fshatin Terovë kallajxhiu gjeti punë gati për një muaj. Ai as e kishte menduar se fshatarët do të interesoreshin aq shumë për të; disa herë në ditë, kur ai kallajiste enët e ndonjë shtëpie, vinin gra, burra, fëmijë dhe e shqetësonin.

— A do të vini nesër nga ne? Kam dy tenxhere për të kallajisur.

— Sonte je për darkë në shtëpinë tonë.

— Më ke dhënë fjalën për pasnesër.

Kallajxhiu i dëgjonte fytyrëqeshur dhe si me shaka ua kthente:

— Dashkeni të më bëni milioner!! Unë jam fshatar i varfër e s'kam ndër mend të ndërroj origjinë.

Brenda dy ditësh, kallajxhiu punëtor fitoi emër në fshat. S'mbeti njeri pa e kërkuar. Dhe ai mbante me rregull radhën. Vetëm ditën e tretë e prishi këtë zakon. Jashtë radhës shkoi te një shtëpi me oborr e me një derë të madhe. Të zotët e shtëpisë e pritën mirë. Pasi bënë hesapin, e caktuan të punonte në oborr, fare pranë murit të shtëpisë.

E nisi punën në orët e para të mëngjesit. Me sendet që i dhanë për t'i kallajisur do t'i duhej të merrej deri në mbrëmje. U ul mbi një stol dërrase dhe filloi. Punonte dhe me zë të ulët këndonte. Shpesh refrenin e fërshëllente lehtë. Kur lodhej, linte stolin dhe shtrihej në bar. Dukej sikur flinte. Pushonte dhjetë minuta e përsëri niste e rregullonte kusitë.

Bënte ç'bënte dhe sytë i hidhte nga dera që të nxirrte në rrugë, që, si për inat të tij, qëndronte e mbyllur. Ai që mësuar në shtëpitë e tjera, ku dyert i mbanin të hapura dhe shihte herë pas here kalimtarë. Kjo i çlodhte sytë. U ngrit, hapi derën e u ul të punonte, por s'vonoi e fëmija e parë që u fut brenda e mbylli atë përsëri me shumë kujdes. Ai s'guxoi të ngrihej më nga vendi e ta hapte, se pjesëtarëve të shtëpisë mund t'u shkonte mendja «ligisht».

Njerëzit e shtëpisë u kujtuan për të vetëm kur erdhi ora e drekës. Vajza doli te dera dhe e thirri:

— Eja, se do të hamë drekë...

Kallajxhiu u përkul pak, si të donte ta falënderonte e, pasi i futi veglat në trastë dhe i hodhi krahaqafë, me hapa të qetë hyri brenda.

Tryeza sapo ishte shtruar. U ulën të gjithë dhe ni-

sën të hanin. Ata ishin tre, kurse pjata me gjellë në tryezë kishte katër.

«Dikë presin», mendoi kallajxhiu dhe, pa e bërë veten se e vuri re pjatën të cilën me kujdes e hoqën nga tryeza, nisi të hante me qejf.

Ditën e pestë, më kot e kërkuan fshatarët kallajxhiun. Ai ishte larguar nga fshati natën, pa i thënë kujt për këtë.

— Do ta ketë marrë malli për shtëpinë, — tha dikush.

— Kallajxhiu është si kurbati, ku ngriset, s'gdhiet, — tha një tjetër dhe në fshatin Terovë s'u bë më fjallë për atë njeri.

* * *

«Sipas porosisë suaj, bëmë përsëri verifikimin e informacionit të mëparshëm për strehimin e tradhtarit Pali Terova në shtëpinë e tij. Mendojmë se ai ndodhet pikërisht aty. Përveç njoftimeve të para, një qytetar në denoncimin e vet na sqaron disa gjëra:

«Po të vësh veshin në tokë, pranë murit të shtëpisë, do të dëgjosh herë pas here zhurmë këmbësh që vijnë si nga thellësia. Atje ndodhet hambari. Mendojmë se aty mund të kenë bërë një vend të posaçëm për fshehjen e Palit.

Një gjë tjetër që të tërheq vëmendjen është edhe fakti se dera e jashtme e shtëpisë së Palit qëndron e mbyllur jo vetëm natën, por edhe ditën. Kjo gjë bie në kundërshtim me zakonet e përgjithshëm. Dyert e shtëpive të fshatit qëndrojnë të gjitha hapur gjatë ditës.

Dhe së fundi familja e Palit, kur ulet për të ngrënë bukë, shtron në tryezë një pjatë më tepër nga sa ka anëtarë. A mos vallë, në orë të caktuar, del Pali dhe ulet të hajë bashkë me ta?

Na njoftoni si të veprojmë më tej.

Bashkimi»

Shefi vendosi me kujdes në dosje letrën që fliste për Pali Terovën dhe ngriti receptorin.

— Më lidhni pak me sekretarin e komitetit të partisë.

*

* *

Kompania e mbrojtjes së popullit u nis natën për të kryer detyrën. Në krye ecnin komandanti me komisararin.

— Këtë herë ai s'do të shpëtojë dot! — tha komandanti.

— Po ta zbatojmë me përpikmëri planin që bëmë, jemi në rregull.

— Plani do të realizohet ashtu siç thamë, — dhe komandanti i hodhi një sy rreshtit të ushtarëve. Togat ecnin në qetësi, duke ruajtur largësinë e duhur. Ushhtarët, megjithëse të lodhur, ecnin me shpejtësi. Ata e dinin mirë rëndësinë e kësaj detyre. Urdhri ishte i prerë: Pali Terova të kapet i gjallë, në pamundësi, të vritet. Ashtu në heshtje u krye rrethimi i shtëpisë. Disa

Pas katër orësh rrugë mbërritën në të hyrë të fshatit. Ashtu në heshtje u krye rrethimi i shtëpisë. Disa herë rresht komandanti e komisari lëvizën nga një skua-dër të tjetra dhe i sqaruan për veprimet që do të kryenin.

Kur u siguruan se rrethimi ishte bërë si duhej, komandanti dërgoi një ushtar për të njoftuar kryetarin e këshillit të fshatit.

Dera e shtëpisë u hap me shumë vonesë. Te pragu u duk trupi i kërrusur i një plaku, që dridhej si purteka.

— Kanë ardhur ushtarët e mbrojtjes së popullit dhe kërkojnë që Pali të dorëzohet sa më parë, — i tha atij kryetari i këshillit.

Plaku ngriu i tëri, zgurdulloi sytë dhe me zë të mekur belbëzoi:

— U bënë shumë kohë që s'e kemi parë atë... Ai dhe mund të ketë vdekur...

— Ai ndodhet brenda në shtëpi dhe bën gjithë ditën muhabet me ju, — i tha komandanti dhe hyri brenda.

Pas tij hodhi këmbët zvarrë plaku. Fytyrat e njerëzve të familjes shfaqnin shenja nervozizmi e frike.

«Ai ndodhet në shtëpi. Ndryshe, këta njerëz s'kanë pse të frikësohen. Pali nuk mundet të dalë jashtë, se rrethimi është bërë i plotë», mendonte komandanti dhe me zë të prerë urdhëroi ushtarët:

— Filloni kontrollin!

Ushtarët u vunë në lëvizje. Ata e dinin se tradhtari ishte shumë i rafinuar e mund të fshihej edhe atje ku s'pritej. Kaluan kështu disa minuta. Askush s'fliste. Më në fund ushtarët u kthyen dhe njoftuan se s'kishin gjetur gjë.

«Po ku të jetë futur? Fytyrat e njerëzve të shtëpisë sikur u qetësuan... A thua t'i ketë shpëtuar rrethimit?... Po sikur të jetë futur në hambarin e grurit e neve të na ketë shpëtuar pa e parë.»

— Kontrolloni përsëri në hambar! — tha komandanti dhe vetëtimthi i hodhi sytë plakut.

Fytyra e plakut ndërroi. Sytë iu çakërritën. Duart zunë t'i dridheshin.

— Po e kapëm, ju të gjithë jeni bashkëfajtorë dhe do të përgjigjeni para popullit, — foli komisari.

Plaku mbylli sytë, futi një dorë në xhep. e, pasi nxori shaminë, duke e mbajtur në ajër, tha frikshëm:

— Ai edhe mund të jetë futur pa dijeninë tonë... Ç'faj kemi ne për këtë?

...Pas pak në shtëpi ra heshtja. Ushtarët jashtë prisnin të dorëzohej tradhtari. Kaloj një orë. Dita tani kishte marrë mirë. Çdo lëvizje që mund të bëhej nga të shtëpisë, nuk i shpëtonte dot syrit të rrethuesve.

Brenda, pa lëvizur, ushtarët prisnin në heshtje. Dëgjoheshin hapa të ngadaltë, shumë të lehtë, po për veshin e mësuar kuptoheshin pa vështirësi. Një ushtar lëvizi nga vendi, pa urdhër, dhe po drejtohej për nga korridori. Komandanti u mat ta urdhëronte të kthehej, por.. U dëgjua një breshëri e fortë automatiku. Pas dy sekondash, një rënkim çau heshtjen dhe një trup pa jetë u përplas përtokë. U dëgjua zhurma e metalit që ra mbi çimento. Qe thika, që s'arriti të futej në trupin e ushta-

ISUF BAÇA

TË PRISTE NËNEJA, MALLI E KISH MARRË...

— Si duken shenjat? — pyeti Hekurani. Me këtë pyetje ai ia ndërroi drejtimin bisedës.

— Do të gjejmë, — u përgjigj gjeologu me emrin Lec. Ai vinte mesatar nga trupi dhe flokët i kishte gjysmë të rënë. Kur fliste, shkronjën «z» e shqiptonte si «sh».

— Çfarë? — pyeti Sabriu, që kishte zënë vend në fund të makinës shtatëvendëshe dhe që deri atëherë vetëm kishte dëgjuar.

— Minerale të rralla, — u përgjigj Lec.

— Po për të gatuar, si ia bëni? — pyeti Demiri.

— Ata që «vuajnë» nga stomaku, për kuzhinierin pyesin, — e thumboi Hekurani.

— Namin ka ujku, kërدينë e bën çakalli, — ia ktheu aty për aty Demiri.

— Kemi kuzhinier, — tha Lec. — Kudo që shkojmë ne, vjen edhe ai. Dhe gatuan mirë, ç'është e vërteta.

Pas përgjigjes së tij pasoi një heshtje e shkurtër, e cila u thye shpejt, se makina ndaloi. Kishim mbërritur në Qafëshapkë. Pjesëtarët e ekspeditës gjeologjike aty kishin ngritur sondën e kërkimit. Ata zbritën një nga një. Ne kundronim zbritjen e tyre të qetë. Pothuaj kishin një vit që punonin në lartësitë e Maleve të Kuqe.

— Ç'pritni akoma?! Zbritni! Qëndroni te ne sonte! — tha Leci. Fjalët e tij kishin aq çiltërsi e aq bujari, saqë unë u bëra gati të zbritja. Vetëm prita të shihja se si do të vepronte Hekurani. Ai u tha:

— Falemnderit! Një herë tjetër. Sonte ashtu e kemi punën.

— Gjithë të mirat kemi! — tha Leci, duke ngulur këmbë në të tijën. — Mish, konserva, djathë, makarona, oriz, gjalpë. Kemi dhe një raki të mirë Përmeti. Njëzetëshe është. Po e festojmë 8 Marsin në çadrat tona. Ta ngremë dollinë për gratë me shtatë a me njëmbëdhjetë, si të doni ju. Për të fjetur mos kini keq! Shteti na ka pajisur me dyshekë lloj-lloj. Futesh brenda e nuk e ndien kurrë të ftohtët. Nuk e keni idenë se ç'gjumë bëhet në ta.

Demiri, gjithashtu, pa nga Hekurani. Vura re se dhe atij, ashtu si mua, ia kishte qejfi të zbriste. Megjithatë u përgjigj:

— Jo, s'mundemi. Sonte duhet të jemi patjetër në Q.

Gjeologët e kuptuan që këmbëngulja ishte e kotë, ndaj, pasi u përshëndetën edhe një herë me ne, ngarkuan çantat në shpinë dhe u nisën. Vendqëndrimi i tyre ishte rreth njëzet minuta më tej.

— Kot nuk ndenjëm! — tha Demiri.

— E kishin me gjithë zemër, — ia ktheu shoferi.

— Gjeologët janë njerëz bujarë, — foli Hekurani.

— Gjeologët dhe kufitarët janë njësoj, — shtoi Demiri. — Ata të vënë zemrën në tepsi.

Në makinë ra përsëri heshtja. Jashtë, si pa kuptuar, qe errur. Në të dyja anët e xhadesë përgjjet e dëborës dukeshin si të hirta. Pylli i ahut dukej i zymtë e i frikshëm. Rruga ishte krejt malore. Ajo të çonte në sektorin e sharrës. Posta kufitare Q. ku do të shkonim ne, ishte tej sektorit. Si gjithë sektorët e tjerë pyjorë, ai i kishte ndërtesat me dërrasa. Planimetria ishte e thjeshtë. Çatitë të pjerrëta, dritaret dyfishë dhe dërrasat ngjyrë hiri. Mensa, bufeja, fjetorja e sharrëxhinjve, dyqani i artikujve të përzier, ai ushqimor, i fruta-perimeve,

furra e bukës, magazinat dhe zyrat përbënin qytezën pyjore.

— Darkë ku do të hamë? — e theu heshtjen Demiri.

— Në sektor, — u përgjigj Hekurani.

Demiri me Hekuranin duheshin shumë me njëri-tjetrit. Hekurani vinte i imët në fytyrë. Hundën e kishte pak të kthyer, flokët të thinjur, dhe ballin pothuaj pa rrudha. Demiri ishte trupmbushur e në shikimin e parë të dukej i ngathët, po kufiri e kishte bërë të shkathët edhe trupin e tij të rëndë.

— Folna, o Sabri! — tha Hekurani.

— Ka hallet e dasmës. I vjehri i ka bërë një listë me plaçkat që duhet të çojë e, vetëm t'i numërosh, të të luan tepeleku. — Këtë herë thumboi Demiri.

— S'është nga ata burra Rexhepi. E njoh mirë, — u dëgjua përsëri zëri i Hekuranit.

— Për raki i mirë është. Me pesëdhjetë i ngre dollitë. Ti pesëdhjetë kile nuk vjen bruto, — i shtyu urët Demiri.

Sabriu nuk u përgjigj. E pashë me vëmendje dhe vura re një qetësi të çuditshme në sytë e tij. Fjalët e thëna sikur nuk i takonin fare atij, por një Sabriu tjetër, diku larg, që ai as nuk e njihte e as nuk donte të dinte për të.

Shoferi frenoi dhe makina ndali.

— Ç'pate? — pyeti Demiri.

— Mbërritëm në sektor.

Sektorin ishte kredhur në natën e errët të marsit. Që nga dritaret dyfishe të qytezës drita e llambave elektrike binte jashtë mbi shtresën e trashë të dëborës. Dy makina ngarkuar me trupa dukeshin si qenie të frikshme. Larg dritës e të mbuluara nga nata, ato nxinin. Një qetësi e shurdhët varej mbi çatitë e pjerrëta e në degët e aheve, që rrethonin qytezën.

Zbritëm dhe u drejtuam nga mensa. Sa hymë brenda, njerëzit që bisedonin rreth tavolinave u çuan në këmbë.

— Mirë se erdhët! — thanë gati njëzëri.

Hekurani me Demirin i takuan të gjithë me radhë. U ulëm në një tavolinë afër banakut. Soba, një fuçi e madhe vaji, ishte në mes të mensës. Rreth saj ngroheshin sharrëxhinjtë. Duart i kishin me kallo e ishin veshur me xhupa. Në tavolinën tonë erdhi e u ul përgjegjësi i sektorit, që gjithashtu i kishte duart me kallo.

— U lodhët? — na pyeti.

— Këmbët e botës nuk të lodhin, — tha Demiri.

— Është rrugë malore, me gropa dhe ka tronditje. Kamerier, ua more porosinë shokëve?

— Njitash, shoku Rexhë, — tha kamerieri. Ishte një burrë pak i shkurtër, por i shëndetshëm e gjithë muskuj. Këmishën e kishte zbërthyer, si të ishte korrik dhe i dukej një gjoks si i ngritësve të peshave. Përgjegjësi e vuri re interesin tim dhe më tha:

— Likja lahet në dëborë mëngjes për mëngjes.

— Duket, — thashë. Gotat dhe pjatat ngjanin si lodra fëmijësh në duart e tij.

Likja shkundi mushamanë e tavolinës.

— Ç'do të hani? — na pyeti.

— Si gjithnjë, — tha Demiri.

Kamerieri u largua. Rreth sobës njerëzit u shtuan.

— Nazo, merrja njëherë! — tha Rexha. — Na kanë ardhur miq dhe miqtë priten me këngë.

— Në të thatë nuk i bie unë, shoku Rexhë! — tha Nazoja.

— Like, çoi një raki Nazos! — foli përgjegjësi i sektorit.

— Jo, jo, fërno! — tha Nazoja. Në duar kishte çif-telinë.

— Mirë, ashtu le të bëhet! — ia ktheu Rexha.

— Si e doni, dashurie, apo?...

— Këngën e Rrahmanit! — tha Rexha. Pastaj na u drejtua neve: — E ka bërë vetë kohët e fundit.

— Domethënë është e re? — pyeti Demiri.

— Po.

— Për cilin Rrahman? — pyeti jo pa kureshtje Hekurani.

— Për Rrahman Himçin, — tha Rexha. Hekurani shtangu. Ai nuk pyeti më tej. Nazoja u ra një herë telave, pastaj nisi t'i akordonte.

— Këtë e ka të keqe, — tha kamerieri. — Do një orë ta vërë në dyzen.

Në mensë ra heshtja. Të gjithë prisnin Nazon. Kënga është e pushtetshme në çdo vend, aq më tepër në një sektor të largët pyjor, rrethuar gjashtë muaj nga dëbora.

— Na plase, o Nazo! — nuk iu durua Rexhës.

— Punët e mira duan nëntë muaj, shoku Rexhë, — iu përgjigj në vend të Nazos një sharrëxhi tjetër. Nazoja vazhdoi në të vetën. U ra telave me forcë dhe gishtat rendën nëpër ta. Tingujt e çiftelisë u përplasën në muret prej dërrase të mensës dhe trupi m'u mbush me mornica. Forca e këngës është e çuditshme. Ajo të gëzon, të emocionon, të rrëqeth e të fut në ëndërrime. Zëri i Nazos, i papërpunuar, vinte gjysmë i shtruar:

Të priste nëneja, malli e kish marrë,

O Rrahman, o lule, mitraljer i rrallë!

Në letër të shkroi: «Eja sa më parë!»

O Rrahman, o lule, mitraljer i rrallë!»...

Zërit të tij iu shtuan dhe të tjerë. Pranë sobës shkoi edhe Likja. U ngritën dhe Sabriu me Demirin e shkuan atje.

— Po shkoj dhe unë, — tha Rexha dhe u ngrit nga tavolina.

— Po ne? — i thashë Hekuranit.

Ai nuk m'u përgjigj. Kujtova se nuk e dëgjoi dhe u bëra gati ta pyesja përsëri por u stepa. Në faqet e tij të imëta shkëlqenin pikat e lotëve.

Po ti nuk ke kohë të thuash ca fjalë,

O Rrahman, o lule, mitraljer i rrallë!

Se me mitralozin ti e tunde malë,

O Rrahman, o lule, mitraljer i rrallë!»...

— Qerratai, këndon bukur! — tha shoferi. Ai nuk i kishte vënë re lotët e Hekuranit.

— Bukur! — psherëtiu me gjysmë zëri Hekurani. — Këtë e qakërka! — dhe mërmëriti nëpër dhëmbë: «O Rrahman, o lule, mitraljer i rrallë...» Mensa ishte plotësisht nën peshën e këngës. Nazoia kishte marrë ziarr.

— Ei, dy fërno për Nazon! — tha një nga punëtorët, po Likia e kishte mendien te kënga.

— E kam pasur shok! — tha Hekurani.

— Nazon? — pyeti shoferi.

— Jo, Rrahmanin.

— Rrahmanin e këngës? — pyeta unë.

— Po, — tha ai. Desha ta pvesia më tej. Hekurani e kuptoi. Në faqet e imëta të tij shndritnin lotët. Ai shtoi:

— Edhe tani enigmë e kam. Ç'e shtyu banditin të bënte atë rrëfim? Mos deshi të tregonte se ishte trim? Një kriminel, nuk është i tillë. Krimineli është vetëm vrasës. Mos kujtoni se, duke bërë rrëfimin, mund të mos i jepnim gjysmën e lekut? Ndoshta. Ndoshta të dyja bashkë, ose diçka tjetër...

Ç'hynte në këtë mes fjala enigmë? Ndodh që në caste tronditëse njeriu tjetër mendon e tjetër thotë. Kënga të gëzon, të bën të duash, të urresh, të biesh në mendime e të marrësh ziarr. Ndodh që kënga të të ngjallë edhe ndjenjën e melankolisë. Hekurani ishte nën pushtetin e këngës. Sytë e tij u bënë si të mjegulluar duart i dridheshin paksa dhe buzët gjithashtu i dridheshin. Dalëngadalë po e pushonte një tension i iashtëzakonshëm dhe në tavolinë, përbri meje e përballë shoferit, nuk ishte më Hekurani i qeshur, e shakaxhi. Ishte Hekurani i dhembshëm e i revoltuar njëkohësisht. Ne sikur nuk ekzistonim për të në ato caste dhe ishte s'kishte dëborë.

Kënga e Nazos po mbaronte. Zëri i Likes ngrihej mbi të të tierëve. Me ata që këndonin ishte bashkuar edhe Mersini, kuzhinieri i sektorit. Kurse mendimet e Hekuranit Hidës gërmonin, skutave të kujtesës, të kaluarën. E kaluara...

...Atëherë ishte gusht. Ata ecnin nëpër pyllin e vir-

gjër, ku ende nuk kishte rënë sëpata. Ahet e larta radhiteshin si ushtarë të heshtur. Në krye printe udhërrëfyesi, Jemini. Sytë e tyre kalonin sa te një trung ahu te tjetri. Pas çdo trangu mund të përgjonte tyta e një arme. Pas çdo trangu mund të vinte e papritura. Aty përgjonte pabesia. Pabesisë i pëlqejnë vendet e fshehta.

Isak Piperi, kryebandit dhe vrasës i njohtë, kishte zgjedhur si vend strehim pyllin e virgjër. Q. Gjithë kra-hina malore Ç, e njihte Isakun si mizor dhe grabitës. Çdo gjë tek ai binte erë pabesi e egërsi: fytyra, sytë, ngërdheshja, të folurit me hundë e bile dhe e ecura e tij si e dhelpres.

Fjetja jashtë guvave e shpellave kishte lënë gjurmët e saj mbi fytyrën e tij, e kishte nxirë. Shpirti i Isak Piperit gjithashtu ishte i zi si katrani. Për njerëz të tillë buzëqeshja nuk ekziston. Etja për gjak, ky është mendimi që i torturon. Në vend të zemrës ai kishte një gur të akullt.

Dy vjet kishte Isak Piperi që endej nëpër labirintet e pyllit të virgjër Q., bashkë me këlyshët e tij. Trupin e kishte të shkurtër, por të ngjeshur e muskuloz. Si ujq të uritur në shkurt, ata shfaqeshin buzëmbremjeve në fshatrat më të afërta, grabitnin ndonjë gjë, rrëmbenin bagëti, kërcënonin njerëzit e pambrojtur dhe përpiqeshin të mbillnin panik. Me zërin e tij të mbytur Isak Piperi ulërinte:

— Unë jam këtu! Mjerë kush prek tokat e mia! Nuk do ta kalbë varri, por do ta hanë korbën e dentë!

Dhe pastaj zhdukeshin. Të tjerët i ndiqnin pas në heshje. Shpresat e tyre kishin zënë të veniteshin, siç veniten lulet në thatësi. Natën shihnin në ëndërr parachuta që binin nga qielli. Një qiell i tërë me parachuta. «Us Army. US Army». Gjithandej «US Army». Dhe ata hidheshin përjetë nga gëzimi. Kërkonin të bëritnin por zë nuk kishin. Parashutat takonin tokën. Ushtarët cliroheshin prej tyre, i aroposnin ato dhe niseshin. Por... cudi. Nuk ishin amerikanë, as anglezë, as italianë, as... Ishin ushtarë të Divizionit të Mbrojtjes së Popullit. O. ç'tmerr!...

Zgjoheshin nga ky ankth dhe deri në mëngjes nuk i merrte më gjumi.

Ujku i uritur është shumë i egër. Toga që ecte nëpër pyllin e virgjër Q. e dinte këtë. Sa më thellë fute-shin në pyll, aq më i dendur bëhej ai. Qielli u vrenjt dhe një mjegull e hollë nisi të ulej nga malet. Koha u ftoh. Për ato lartësi, teka të tilla të motit ishin të zakonshme. Edhe dëborë të fillonte, nuk ishte ndonjë çudi. Jemin Hunçi, udhërrëfyesi i togës, ndali. Ndalën dhe të tjerët.

— Ç'pate? — e pyeti komandant Hajdar Meli.

— Nuk më pëlqen kjo kohë.

— Detyra nuk e njeh kohën.

— Atëherë vazhdojmë! — tha Jemin Hunçi pak i revoltuar. Ai kujtoi se mos komandanti e mori për frikacak.

— Jemi larg? — pyeti përsëri Hajdar Meli.

— Për një orë mbërrijmë, — tha Jemini.

— Tani ka nevojë për pararojë. Dy shokë mjaft janë, — tha Hajdari dhe pa nga shokët. Ai vështrim thoshte: «Kush del vullnetar?» Sytë e tyre e kuptuan se ç'kërkonte komandanti. Si të ishin një trup, bënë njëherësh përpara.

— Mjaftojnë vetëm dy. — Në zërin e tij shquhej hapur kënaqësia. Shokët e kishin kuptuar menjëherë, ia kishin thithur mendimin. Hajdar Meli ishte nga ata tipa që në pamje të jashtme duken të ashpër, por zemrën e kanë të ndjeshme. Edhe zemërimin, edhe gëzimin ata e bluajnë përbrenda. Duket sikur nuk vuajnë shpirtërisht, por në thellësi ziejnë. Ata ngajnë me detin e qetë në sipërfaqe, që tallazitet në brendësi.

Toga qëndroi në vend. Asnjëri nuk u tërhoq prapa. Ai e kuptoi se duhej të vinte dorë vetë e të caktonte pararojën.

— Mjaftojnë vetëm dy! — përsëriti e sytë ia nguli Rrahman Himçit.

— Unë e Jemini, — tha Rrahmani.

Të tjerët nuk e zajatën. Në vetvete secili dëshironte të ishte në pararojë. Të ishte pararojë në atë pyll, do të

thoshte të mos i dije as emrin frikës. Qëllimi dhe ideali i lartë në jetë nuk e njohin frikën.

Ata u ndanë. Nuk shkëmbyen asnjë fjalë, megjithëse mund të thoshin me dhjetëra. Vetëm Hajdari tha:

— Në strofkën e bishës duhen katërmbëdhjetë palë sy.

Pylli i dendur e përpiu pararojën. Rruga shkante ta tëpjetë. Në të vërtetë rrugë të rrahur nuk kishte. Toka humusore ishte e butë, por në shi bëhej e rrëshqitshme. Të rrëshqasësh në pjerrësi, është me rrezik. Nuk dihet se ku e si përfundon. I gjithë ai terren ngjante me një stadium të mbyllur, ku si fushë loje ishte Livadhi i Dokës. Në mes të livadhit lartohej një shkëmb ngjyrë hiri, i cili nga të gjitha anët kishte shpella, ndaj i ngjante një qenieje prehistorike me shumë gojë. Përballë tij ishte si përballë së panjohurës. Çdo gjë mund të prisje nga ato guva të errëta, që komunikonin me njëra-tjetrën e që i sundonte errësira dhe lagështia.

Një shkëmb i madh midis pyllit të dendur. Një lungë hiperbolike në livadhin e vogël si fushë stadiumi. Asnjë mendim të saktë nuk kishte për prejardhjen e atij mlokou gjigant. Legjenda e vishte qenien e tij me motive fetare. Të vërtetën ende nuk e kishte shpjeguar njeri. Banorët e fshatrave të afërta e quanin thjesht «Shkëmbi i Ariut». Pylli i virgjër. Q. kishte arinj dhe strofka e tyre ishte shkëmbi me shpellat e shumta e të errëta. Në atë mbretëri errësire ata kalonin dimrin e ashpër. Shiu e dëbora nuk pikonin në to, megjithëse faqet e tyre të gurta i mbulonte lagështia. Hyrjet e ngushta ngjanin si frëngji kullash, që kontrollonin çdo gjë që do t'i afrohej shkëmbit. Rripi i livadhit që shtrëngonte Shkëmbin e Ariut, ishte si një qen-rojë, që paralajmëron të zotët e shtëpisë për të ftuarit e të pafuarit.

Në hyrje të njërës prej tyre, që shikonte nga ana lindore e pyllit, zhuzhitnin mizat mbi një tog kockash. Pak më tutje qelbeshin ca lëkurë delesh të hedhura pa kujdes.

Shkëmbi i Ariut që nga fundi i dyzetekatrës kishte

ndërruar qiraxhinjtë. Në guvat e shpellat e tij si labirinte, në ato varre të hapura nga natyra, kishin fshehur kokat Isak Piperi e shokët e tij. Ujqit kishin zënë vendin e arinjve.

Jemini dhe Rrahmani i shpejtuan hapat. Mjegulla, që kishte zbritur nga Malet e Kuqe, erdh e u dendësua. Moti u freskua. Zogjtë cicëronin si të trembur. Ndoshta paralajmëronin shtrengatën. Pranë një ahu Jemini ndali.

— Hë? — e pyeti Rrahmani. Jemini i tregoi me sy trungun. Në të ishte gdhendur me thikë: «Isak Piperi». Gdhendja ishte bërë një a dy ditë më parë, se lëkura ruante ende freskinë e plagës.

— Domethënë qenkan këndeje afër! — tundi kokën Rrahmani.

Jemini pohoi. Rrahmani e hoqi mitrolozin nga krahu. Pikat e shiut nisën të trokitnin në gjethet e ahut si ca mysafirë të vonuar. Ata nuk e ndienin shiun që trokiste. Vendi u bë i rrëshqitshëm. Pjerrësia gjithashtu vinte më e madhe. Hapi kërkonte më shumë kontroll. Shprehja «kontrolloje vendin, para se të hedhësh hapin!» i shkante mirë për shtat asaj pjerrësie. Po të ecje pa kujdes, rrokullisheshe. Dhe kjo sigurisht ishte me pasoja. Po ta hiqje shikimin nga prapa trungjeve të larta të aheve, mund të qëlloheshe papandehur. Kjo gjithashtu ishte me pasoja. Midis dy të këqijave, njeriu gjithnjë zgjedh atë që sjell më pak rrezik. Jemini dhe Rrahmani vendosën të mos ia ndanin shikimin pyllit.

Jemini, që ecte përpara, ndali përsëri. Ca bishta cigaresh hedhur pa kujdes rrzëzë një trangu i tërthorë në gjelbër. I mori në dorë e i shkërmoqi. Duhani ishte i gjelbër, i papjekur mirë. Banditët e kishin tharë në diell. Mbi një copë pite mjalti, hedhur më tej bishtave të cigareve, nxinin milingonat. Me durim e shije copëtonin prenë e rrallë. Vendi ishte i papërshtatshëm për pushim. Atëherë pse i kishin hedhur aty?

Rrahmani hodhi shikimin lart. Një shtrat portativ lidhte krahët e ahut të lartë, siç lidh urëza anët e kanalit. Shtrati ishte thurur me degë të trasha dhe gjethet po veniteshin.

Sytë e Rrahmanit, nga shtrati portativ ranë mbi Jemini. Jemini pa Rrahmanin. Fjalë nuk shkëmbyen. As mërmëritën. As mblodhën supet.

Prapë u vunë në udhë. Nuk kishin bërë as njëqind metra dhe ata, sikur t'u kishte dhënë ndokush komandën «Ndal!», qëndruan përnjëherë. Pak më poshtë ishte një si shesh. Mbi shesh digjej një zjarr. Mbi zjarr ziente një kusi. Rreth zjarrit tre njerëz seç thoshin me njëri-tjetrin. Një tendë e vogël mbronte zjarrin dhe nga pikat e shiut, që kishte nisur të dendësohej.

Jemin Hunçi pyeti me sy: «Këta të jenë?» — Rrahmani mblodhi supet. Në përfytyrimin e tyre banda e Isak Piperit ishte ngulitur ndryshe. I përfytyronin me mjekra dhe me flokë të paqethur. Në pamje të parë ata ngjanin si ca barinj të shkujdesur. Dy shokët nuk lëvizën nga vendi. Ata të tre e ngritën dhe ca zërin. Fjalët e tyre, me pak vështirësi, mund t'i dëgjoje. Veshi i ushtarit i kapte mirë. Njëri nga ata të tre, fytyrën e të cilit Jemini e Rrahmani nuk e shquanin mirë, nxori një bllok.

— Kjo është ajo pasuria që na thua? — e pyetën.

— Po.

— Di gjë ai?

— Jo.

— Ç'ke shkruar për javën e fundit?

Ai lexoi:

«... 10 gusht 1946. Duke ba fjalë ndiqjojmë afër nesh, pranë gëmushave që na rrethojnë, një zhurmë ecjeje. Duket sikur ndonji po na afrohet për me na përgjue... Kapoja ynë, Isak Piperi, që ne e quajmë Isak Tmerri, na pa me radhë. Asnjani nuk ia mbante të ngrihej e të shihte se kush bante zhurmë. Ai u nxi ma shumë se ç'ishte.

— Çohu! — më urdhnoi mue.

U çova, nxora revo'verin dhe shkova ke vendi ku bante zhurmë. S'ishte kurrqja. Nji qen sillej aty nëpër gëmusha. Ia thashë kapobandës.

— Ç'të jetë ky dreq qeni?! Ç'kërkon këtu?! — tha. Unë mblodha supet. Supet mblodhën dhe të tjerët...»

— Kaq? — e pyetën ata.

— Për këtë datë kaq.

— Na lexo diçka tjetër!

«...12 gusht 1946. Mbramë pashë në andërr sikur...»

— Sikur zbarkuan amerikanët, — e ndërprejnë ata. — Mos e lexo! Këso ëndrrash shohim përnatë. E di si i thonë kësaj?

— Hë? — pyeti ai i ditarit.

— Të ngopesh me lugë të zbrazët...

Jemini qeshi nën buzë dhe pa Rrahmanin. Rrahmani ngriti gishtat lart. «Dy me tre», — tha. Nuk kishte dyshim se ata të tre ishin pararojë e bandës. Frika i brente përbrenda, por dhe mendja nuk ua merrte që forcat e ndjekjes të futeshin deri aty. Të futeshe në pyllin e virgjër Q. ishte njësoj sikur t'i gërmoje varrin vetes. Dhe dihet, vetja është e dhimbshme. Një njeri që është vetë pa ideale, nuk e merr me mend se të tjerët kanë të tilla. Hajdutit i duken të gjithë hajdutë. Vrasësit, vrasës.

Në heshtje ata të dy u morën vesh që të hapeshin e t'i mbanin nën vëzhgim. Urdhri ishte që ata të mos qëllonin pa u njoftuar toga. Përjashtoheshin vetëm rrethanat e jashtëzakonshme. Dhe të tilla ende nuk kishte.

Pylli nisi të zhytej në bardhësinë e hirtë. Avujt e mjegullës përdridheshin rreth trungjeve. Në masivin e dendur pyjor po binte muzgu i parakohshëm. Ata të dy nisën hapjen. Papritur Rrahmanit i rrëshqitën këmbët. Ai u përpoq të mbahej, por nuk mundi. Ishte me një dorë. Në tjetrën kishte mitralozin. Jemin Hunçi e dëgjoi rrokullisjen dhe zemra i bëri trak. Bisha, kur dëgjon hapat e gjahtarit, ikën e llahtaritur. Ujqit shohin e, sipas rastit, hidhen dhe në sulm. Këlyshët e Isak Piperit, u ngritën rrëmbimthi, sikur t'i kishte shpuar dikush nga poshtë, sapo dëgjuan zhurmë. Rrëmbyen armët e lëna përtokë dhe qëlluan ashtu kuturu.

Rrahmani rrokullisej drejt tyre, pa mundur të kapej askund.

Jemin Hunçi qëlloi drejt tendës. Pastaj tenda humbi në perden e mjegullës e të muzgut. dhe ai dëgjoi hapat e tyre që largoheshin. Priti të dëgjonte zërin e Rrahmanit dhe dëgjoi të Hajdar Melit:

— Ç'bëtë, or Jemin?

Jemini mblodhi supet. Pastaj me gjysmë zëri u shpjegoi ç'kishte ndodhur. Ata u hapën në formacion luftimi e nisën të zbritnin drejt tendës. Mjegulla dhe muzgu binin erë pusi. Ata bënë përpara. Rrahman Himçi nuk ishte kurrkund. Më tej nuk kishin ku të shkonin. Lufta ka rregulla. Atë, që nuk i merr ato parasysht, e pret distata. Kërkimi dhe ndjekja nuk mund të vazhdonin natën në atë terren. Hajdar Meli dha urdhër që të zinin vendet më të përshtatshme. Nata do të kalohej aty dhe në agim do të niste krehja e pyllit.

Gjithë natën ata nuk vunë gjumë në sy. Gjithë natën nuk e shqitën mendjen nga Rrahmani. Dhe ai nuk erdhi as në mëngjes...

Agimi i freskët përgjaku malet e mbështjella ende nga një cipë mjegulle. Toga e ndjekjes nisi krehjen e pyllit. Kur pas çdo trangu mund të të presë një tytë arme, në kraharor duhet të kesh vetëm zemër luani. Ata kishin zemra të tilla.

Deri pranë Livadhit të Dokës ata nuk ndeshën këmbë njeriu. Atje ndalën. Qeni-rojë ishte qullur nga shiu i natës. Shkëmbi i Ariut dukej sikur gogësinde për të larguar gjumin e mëngjesit. Si gjuhë gjarpri dukeshin tytat e armëve. Ato mezi shquheshin në gjysmëerrësirën e hyrjeve.

I pari qëlloi mbi shkëmbin Hajdar Meli. Pastaj të tjerët. Që nga shkëmbi u kundërpërgjigjën. Pylli, që kishte gjetur qetësi vetëm në mëngjes, oshëtiu shurdhët. Heshtja e varur nëpër degë u shkund si vesa e gjetheve.

Perdja e zjarrit veshi mollokun e hirtë. Ushtarët e Divizionit të Mbrojtjes së Popullit nisën ta ngushtonin rrethimin. Herë me kërcime, herë me vrap e herë me zvarritje, afroheshin e afroheshin nën breshërin e plumbave që binin pa pushim.

Livadhi i Dokës dhe Shkëmbi i Ariut pesë orë jetuan nën ankthin e luftës. Pas pesë orësh shkëmbi u dorëzua. Në mesditë, nëpër degët e aheve u ndeh përsëri heshtja. Pylli ngjante si diçka e shurdhët dhe pa jetë.

— E, — u tha Hajdar Meli, — gjetët gjë?

— Jo! — tha Jemin Hunçi.

— Nuk ka mundësi.

— I kërkuam të gjitha shpellat. Tetë të vrarë dhe Rrahmani askund.

Hajdar Meli pa nga robërit. Nga sytë e tyre pikonte frika. Prisnin t'i pushkatonin. Te njëri Hajdari e mbajti gjatë vështrimin. Ai pothuaj ruante gjakftohësinë dhe nuk mendonte për fundin.

— Ku do të na çoni? Na vritni! — tha ai, kur ata u bënë gati të niseshin.

— Ne nuk vrasim! — tha Hajdari vrazhdë. — Dënimin e jep gjyqi i popullit.

— Kjo është propagandë komunistësh, — foli përsëri ai. — Vrasësin e vrasin.

— Te ne vendos gjyqi. Ne jemi shtet i rregullt dhe jo grup anarkistësh.

— Ou, profka! — tha tjetri me gjysmë zëri. Ishte mesoburrë.

Hajdar Meli e pa me inat.

Ai që dukej gjakftohtë, tha:

— Që do të na vritni, do të na vritni. Keni të drejtë. Ne, po t'ju zinin, do t'ju rripnim. Veç mos kujtoni se ju kërkoj mëshirë! — Pastaj krejt papritur pyeti: — Ti je komandanti?

Hajdari pa nga ne. Sytë tanë i thanë të thoshte të vërtetën.

— Unë, — iu përgjigj ai. — Pse pyet?

— Mbrëmë kemi vrarë një shok tuajin...

Zemrat e ushtarëve ndien therje. Vendi gati u errësua. Në kokë u vërshoi gjaku. Robërit rrinin në këmbë dhe prisnin. Me stërmundim, Hajdar Meli pyeti:

— Ku e keni fshehur? — Nofullat i dridheshin pak.

— Ai ishte çelik, — tha kriminelin.

— Nuk është nevoja të na e thuash, — ndërhyri një nga ushtarët e ndjekjes. Sytë e tij nxinin nga urrejtja.

— E di, — tha banditi. — Nuk keni nevojë. Unë thashë atë që pashë. E kapëm kur rrëshqiti nga pjerrësia. Ne ishim tre. Tre veta e mbytin një. E tërhoqëm dhe e sollëm te shkëmbi. Me të u mor vetë zoti Isak. E pyetëm

se sa forca ishit. Ai nuk tregoi. E pyetëm se ç'plane kishit. Ai nuk foli. E rrahëm. Ai nuk rënkoi. Atëherë zoti Isak nisi t'i shkulte thonjtë e gishtave me një palë darë të vjetra. Shkulja e thonjve me darë është torturë e vjetër, është torturë e tmerrshme. Por ai përsëri heshtete. Diçka bluante në vetvete sepse herë-herë psherëtinte...

Ai fliste lirshëm, sikur tregonte një histori të largët. Ata shtrëngonin nofullat. Gjakftohtësia e banditit t'i cin-gëriste nervat. Mos hakmerrej ai qen?! Mundej.. Cinizmi dhe ligësia janë të zakonshme për armikun, ashtu sic është e zakonshme vetë egërsia.

—... Më së fundi ai na tha: «E keni kot! Nga unë nuk keni për të nxjerrë gjë!» Sytë i ishin skuqur nga dhe-mbja. Dhëmbët i kërcitnin. Pastaj e pështyu në fytyrë zotin Isak. Këtë kurrë s'e merrnim me mend. Pastaj atë e lanë fuqitë. Edhe guri thërrmohet nga goditjet. E sollëm në vete, pasi e lagëm me ujë. Zoti Isak ishte bërë si i xhindosur e nuk e përmbante dot veten. Nxori thikën dhe...

— Mjaft! — thirri Hajdar Meli.

Të tjerët ia kishin qepur sytë fytyrës së zezë të Isak Piperit. Kufoma e tij ishte tej këmbëve të tyre. Sytë i kishin ngelur hapur. Ashtu të zgurdulluar ia tregonin fytyrën më të egër. Edhe i vdekur, pamje egërsire kishte.

— Ku e keni fshehur? — pyeti komandanti.

— Ju çoj unë, — tha krimineli. Ata dyshuan se mos kurdisej ndonjë kurth, po megjithatë u nisën. Ai i çoi nga ana verilindore e shkëmbit. Iu afrua një grope dhe ua bëri me shenjë. Mbuluar me degë ahu, kufoma nuk binte në sy. E nxorën prej andej me kujdes. Gati nuk njihej fare. Kaçurrelat e tij të bukur i kishte mpiksur gjaku. Sytë e zinj i kishin humbur, ndërsa fytyrën e kishte me të prera thike. Armiku ishte treguar i tmerrshëm. Armiku kështu është. Po të gjeti ditën, të nxjerr dritën.

...Në sektorin e ish-pyllit të virgjër Q. binte dëborë. Brenda në klub ishte vapë dhe sharrëxhinjtë i kishte

thithur kënga. Gishtat e Nazos rendnin nëpër telat e çiftelisë. Tela që të futnin në mendime e që të shpinin larg në kohë. Nuk ishte forca e telave, por e këngës. E këngës për të rënë.

— Bukur këndon, nuk ke ç'i thua! — tha shoferi.

— Bukur! Shumë bukur! — pohova unë.

— Mirë! — tha me gjysmë zëri Hekurani. — Sikur t'i shtonte dhe një varg, do të ishte më mirë.

— Për se? — pyeti shoferi.

— Për qëndresën e Rrahmanit, — tha Hekurani.

— Gati është Nazoja, ta them unë. Në vend e bën.. —

tundi kokën me bindje të plotë shoferi, duke iu afruar Nazos.

— Mirë! — tha Hekurani. — Sikur t'i shtonte dhe një varg, do të ishte më mirë.

— Për se? — pyeti shoferi.

— Për qëndresën e Rrahmanit, — tha Hekurani.

— Gati është Nazoja, ta them unë. Në vend e bën.. —

tundi kokën me bindje të plotë shoferi, duke iu afruar Nazos.

— Mirë! — tha Hekurani. — Sikur t'i shtonte dhe një varg, do të ishte më mirë.

— Për se? — pyeti shoferi.

— Për qëndresën e Rrahmanit, — tha Hekurani.

— Gati është Nazoja, ta them unë. Në vend e bën.. —

tundi kokën me bindje të plotë shoferi, duke iu afruar Nazos.

— Mirë! — tha Hekurani. — Sikur t'i shtonte dhe një varg, do të ishte më mirë.

— Për se? — pyeti shoferi.

— Për qëndresën e Rrahmanit, — tha Hekurani.

— Gati është Nazoja, ta them unë. Në vend e bën.. —

tundi kokën me bindje të plotë shoferi, duke iu afruar Nazos.

— Mirë! — tha Hekurani. — Sikur t'i shtonte dhe një varg, do të ishte më mirë.

— Për se? — pyeti shoferi.

— Për qëndresën e Rrahmanit, — tha Hekurani.

— Gati është Nazoja, ta them unë. Në vend e bën.. —

tundi kokën me bindje të plotë shoferi, duke iu afruar Nazos.

— Mirë! — tha Hekurani. — Sikur t'i shtonte dhe një varg, do të ishte më mirë.

— Për se? — pyeti shoferi.

— Për qëndresën e Rrahmanit, — tha Hekurani.

— Gati është Nazoja, ta them unë. Në vend e bën.. —

tundi kokën me bindje të plotë shoferi, duke iu afruar Nazos.

KIÇO BLUSHI

NATA E MARIËS

1

Kandilit të varur në oxhak ia kishte ulur fitilin. Dhoma gjysmë e ndriçuar i ngjante si e huaj. Ajo e kuptoi se, sado të rrinte shtrirë, nuk kishte për të fjetur. Hoqi velenxën me kujdes, që të mos zgjonte fëmijët, eci zbathur mbi dysheme e nga një sepet nxori shtizat. Pastaj mori kandilin e shkoi te dritarja e vogël, larg fëmijëve, për të punuar në vetmi. Duke punuar, ndoshta, do t'i zhdukeshin ato përfytyrime të zeza, si hije, që nuk i prishnin vetëm gjumin...

Jashtë dritares nxinte nata. Tani nuk dëgjohej asgjë. Të shtënat e armëve ishin shuar nëpër natën e thellë. Por ajo e ndiente se kjo qetësi ishte e dyshimtë dhe e pabesë. As qentë nuk lehnin më. Maria e dinte që njerëz të armatosur vërtiteshin rrotull fshatit maleve e përrenjve dhe nuk i besohej që në këtë humbellë heshtjeje të kishte njerëz të tillë.

Shtizat u bindeshin gishtërinjve të saj. Mendimet e kishin mbërthyer keq. Sytë i shihnin fytyrën e të shoqit: ku ishte ai tani? Mos vallë, edhe ai ishte diku me bandat dhe ishte bërë vrasës, kriminel, siç u thoshin tani diversantëve?

Për herë të parë kishte menduar se ai, vetëm ai, do të bëhej burri i saj atë ditë, te lëmi i Kozmait, ku Stili kishte ardhur për të punuar si argat. Pastaj ishin martuar. Stili, ditën që qe bërë dhëndër, qe dehur, i kishte rënë rakia në kokë. «Nga gëzimi që të mora ty, Marie», i kishte thënë në vesh lart, në dhomë, duke kukurisur, pa atë turpin që kanë zakonisht dhëndurët. Dhe asaj gjithnjë i ishte dukur se ai ishte ndryshe nga shumë burra të tjerë të fshatit. Ai e donte, e nderonte dhe e dëgjonte. Kurrë nuk i bërtiste, pale pastaj ta rrihte. Asaj i ishte dukur se me tokën që u kishte dhënë Reforma, me mirëkuptimin që kishin në familje, me dy fëmijët e mbarë e të shëndetshëm, ata do të pleqëronin bashkë e do të kalonin një jetë të lumtur.

Por... çdo gjë ishte rrokullisur papritur e tani nuk donte as t'i dëgjonte emrin. Si nuk e kishin njohur më parë? Kaq e pamundur qenka që njeriu t'i hapë zemrën njeriut, kaq e lehtë qenka t'i mbajë burri gruas fshehur anët e zeza e të errëta të shpirtit të tij? Fundja, kur kishte qenë i tillë, përse ishte martuar me të, përse e kishte bërë me dy fëmijë, përse ishte sjellë atë keq?

Nata ishte e qetë, si një humbellë e errët, e pamatë. Maria u dha duarve më me forcë. Nuk donte të bisedonte më me të shoqin, t'i drejtonte pyetje pa përgjigje nëpër natë. Nuk donte të mendonte më për të. Gjithçka ishte shembur. Asgjë nuk rikthehej dot. Ishte groposur diçka më tepër se ikja e burrit nëpër terrin e kohës. Kurrë më s'do ta shihte e s'do t'ia dëgjonte zërin. As sytë. Ishte nënë e dy fëmijëve, ndaj do të përpiqej t'i rriste të ndershëm, njerëz të pastër, pa u futur në sy e në shpirt hijen e nëmosur që kishte lënë pas vetes burri dhe babai ikur në arrati. Duhej fshirë edhe kujtimi i tij, megjithëse kjo hëpërhë ishte e pamundur. Kjo ishte diçka më kobzëzë dhe më ogurzëzë se vdekja, me të cilën njerëzit, sidoqoftë, mësoheshin si me një dhimbje të natyrshme, që koha e zbut ngadalë. Djali i vogël fliste në gjumë, përpiqej shumë. U ngrit dhe i rregulloi velenxën. Ajo që e mundonte

më shumë ishte ankthi që ndienin dy djemtë, kur fëmijët e fshatit nuk donin të luanin me ta, sepse ishin «fëmijët e diversantit».

2

Në xham u dëgjuan të trokitura. Ajo kërcëu për-pjetë, kur ndjeu emrin e saj që çau pak terrin dhe qetësinë e natës.

— Marie! Moj Marie! Hape derën, moj!
Mos i kishin bërë veshët? Ç'ishte ky zë burri? Sa që ora? Ç'donin prej saj?

Nuk foli. U mbështet pas murit, si të donte të fshi-hej, por ishte e kotë. Zëri i të panjohurit shpoi errësi-rën, muret e shtënisë, qetësinë e bëri të dridhej dhe qënien e vetmuar. Ai zë iu ngul asaj në fytyrë e nisi t'i pengonte frymëmarrjen.

— Marie, hape, jam unë, Stili!

Ajo fërkoj sytë, nuk ishte në ëndërr. Jashtë, në oborr, kishte ardhur ai, i shoqi. Ky ishte zëri i tij, që dridhej nga nguti e ndoshta nga frika. Dridhja e trupit të saj sikur hyri edhe në themelet e shtëpisë. Gruaja mbeti e nemitur, e shushatur, e ngrirë.

— Hape derën, po të them!

Zëri i tij nuk ishte i fortë. Ndoshta kishte frikë se mos e dëgjonin komshinjtë. Asaj iu mpinë në fillim gjunjët, pastaj krahët, gjoksi, po i ikte pesha dhe, pa-dashur, mendoj se ishte krejt vetëm, gati e pambrojtur. Grua pa burrë. Se ai nuk ishte më burri i saj.

— Thyej qafën, se do të thërres këshillin! — foli ajo.

— Marie, qetësohu. Kam ardhur të shoh fëmijët.

Nëpër natë u dëgjua frymëmarrja e tij e rëndë.

— Lëre këshillin e fshatit, Marie. Vetëm një fjalë

kam. Hape, të them, se nuk kam kohë. Nuk dua të
thyej derën, që të mos tremben fëmijët!

— Kriminel! — nëmi ajo nëpër dhëmbë, me buzët
që i dridheshin nga zemërimi dhe frika për fëmijët.

Ajo dëgjoi mërmërimën e zërit të tij dhe e mori
me mend që ai ishte vetë i dytë.

Ai shtyu dritaren dhe kanatet u hapën, duke kër-
citur, si shkarpa të thata. Për një çast, gjithë dritaren
e zuri trupi i tij i madh. Ajo ishte mbledhur grusht pas
murit, me shtizat e ngulura në gjoks, dhe gulçonte.
Nuk kishte frikë se mos e vrisnin, kishte frikë ta shih-
te në sy, t'i dëgjonte zërin e t'i shihte edhe hijen e tru-
pit. Ai kërcëu brenda e qëndroi në mes të dhomës si të
kishte ngrirë befaz. Mbi sup nxinte gryka e automati-
kut. Ai ndoshta po e kërkonte me sy nëpër dhomë, se
pse s'po mësohej dot me terrin. Frymëmarrja e tij e
rëndë mbyste qetësinë që rrethonte. Fytyra e tij ngja-
nte e zezë, ngaqë ishte i parruar. Asaj iu kujtua se
si rruhej ai, një herë në dy ditë, me një makinë të
vjetër e me një brisk po aq të vjetër. «Marie, s'ka tor-
turë më të tmerrshme se të rruhesh me brisk të vje-
tër e pa sapun. Më duket sikur rrjep lëkurën. Kur do
të vijë koha të blejë njeriu brisqe të reja?» Nuk donte
të kujtonte asgjë nga jeta e tyre e përbashkët, por kjo
vogëlsi e mjekrës së tij drizë dhe e brisqeve që mungo-
nin, e mpiu më tepër. Ai kishte qenë burrë i mirë, Por,
ta pranonte tani këtë, kur ai kishte ardhur në shtëpi si
kriminel, do të thoshte të bëhej më e dobët nga ç'ish-
te në të vërtetë.

— Qenke akoma gjallë? — tha ajo me gulç. — Ako-
ma nuk paske ngordhur? Dhe ke paturpësinë ta sje-
llësh kokën këtu? Ptu! Mallkuar qofsh!

— Nuk ngordh unë, jo, — tha ai e u ul mbi shtratin
e tyre prej dërrase.

Kudo mund të ulej, vetëm aty jo. Aty ishin mar-
tuar.

— Mos u ul aty! Boll na ke ndotur, o shkularak!
Thyej qafën, se....

Ajo u sul duke drejtuar shtizat në gjoksin e tij të mbuluar me mushama.

— Do të të nxjerr sytë me këto shtiza, se na nxive jetën, i mallkuar!

— Marie, — foli ai duke i zënë duart.

Asaj iu duk se jo vetëm zëri, por edhe duart e tij po dridheshin.

— Nuk kam kohë, — tha ai me zë të mbytur.

— Prapa diellit! — rënkoi ajo. — Shporru!

Ai lëshoi një si të qeshur nën hundë e tha me zë të butë dhe të lodhur:

— E dija që do të më prisje kështu.

Te dritarja vërtitej hijsa e një kriminelit tjetër që me sa dukej bënte rojë.

— Kur e dije, përse e solle kokën?

— Dëgjo, — tha ai, — të shkosh drejt te shtëpia e Tares. Do t'i thuash që e pres këtu. Shpejt! Mos të të shohë njeri! Dëgjon apo jo?

Ajo ndjeu në ballë djersë të ftohta. Ai nuk iu afërua. Qëndronte karshi saj, thajse kishte frikë nga shtizat.

— Jemi në rrezik, — tha duke hequr nga supi automatikun.

Tani fliste me zë të lartë, me sa dukej donte ta dëgjonte edhe ai që ishte jashtë.

— Na kanë ndjekur komunistët e për qime kemi shpëtuar. E kam gjakun akoma të ndezur... e prandaj nisur, të them. Nisur, se do të bëj hatanë!

Maria e pa veten me këmishë nate para një burri të huaj. Jo, ky nuk ishte Stili. Nuk ishte. Rrëmbeu një plaçkë dhe u struk në errësirë. Ky ishte një armik, një kriminel, që kishte ardhur kushedi se nga ç'skutë e natës për të përdhosur shtëpinë, fëmijët, fshatin. Vështrimin e kishte ngulur mbi shtratin ku flinin fëmijët.

— E kam kokën në rrezik. Po të mos më dëgjosh, — tha Stili dhe zbuloi fëmijët që flinin në kënd, — do të detyrosh këta shokët e mi të bëjnë ndonjë gjë që unë s'e bëj dot. Prandaj shko aty ku të thashë. Shpejt!

Po të na kallëzosh e po më rrethuan, ta dish! Shko te Tarja!

Në dhomë kishte hyrë burri tjetër, i armatosur. Ajo pa se Stili u përkul të puthte fëmijët. Por mbi kurrizin e tij nxinte tytë e automatikut.

— Moos! — klithi ajo, me dhembje, e pafuqishme të lëvizte. — Lëri fëmijët! S'ke punë me ta!

— Ik pra aty ku të thonë, Marie, — tha ai duke iu afruar ngadalë.

Maria nuk lëvizi. Kur ai i erdhi fare pranë, asaj iu duk sikur do t'i vinte dorën në flokë, apo në qafë, dhe kërcëu përpjetë, si një dhi e egër, e trembur. Ai nënqeshi lehtë. Por nuk foli. Maria kishte shkuar te dritarja, pas së cilës verdhëllonte hëna mospërfillëse, si fytyra e një të vdekuri.

— I pabesë, i pashpirt, i...

— Marie, — tha ai.

Zëri i tij e shkundi, ajo e mblodhi veten. Edhe ai nuk e kishte të lehtë. Zëri i dridhej, si atëherë kur...

Ai po i afrohej përsëri.

— Marie, — tha përsëri me një zë të butë e përkëdhelës.

Pikërisht ky zë, kjo dobësi e tij, e bëri të mblidhte veten e të shihte disi më qartë nëpër terrin e dhomës.

— Mos m'u afro!

— Dëgjo, Marie, — shtoi ai, me një si mallëngjim tronditës.

Asaj iu veshën sytë, iu ndez gjaku e doli rrëmbimthi, u lëshua me vrap në oborr e pastaj në rrugët e fshatit, pa menduar se kishte lënë fëmijët vetëm. Dukej si e çmendur e pëshpëriste me zë të dridhur: «E mjera unë, e mjera, ç'më gjeti kështu!»

Nëpër fshat nisën të lehnin qentë. Njerëzit flinin. Si mund të flinin, kur në fshat kishte hyrë një kriminel, që po u kërcënohej? Si kishte ikur ashtu? Më mirë të kishte ndenjtur në shtëpi e le ta vriste bashkë me fëmijët. «Po sikur të m'i marrë? Korba unë!» Ajo ngriu në vend. Nuk merrte dot frymë nga ankthi që i ftohu tërë trupin. Shtyu këmbët, u ndal para një porte

e trokiti me forcë, me grushte, me këmbë; me zërin e saj të alarmuar nisi të thërriste:

— Çome, more Çome!

Pas pak lehu qeni dhe më në fund nga brenda u dëgjua zëri i të zotit të shtëpisë.

— Çome, shpejt, të keqen, se... shpejt, se na zunë kriminelët!

— Kush është? — tha Çomja nga brenda i përgjurmur.

Si mund të ishin njerëzit kaq të qetë?

— Jam unë, Maria, po hape, aman, shpejt, shpejt! Ajo mbajti vesh në qetësinë e natës mos dëgjonte të shtëna, por asnjë krismë nuk çau terrin dhe kjo, në vend që ta qetësonte, e tronditi më tepër.

— Ç'të ka ndodhur, moj? — tha Çomja duke hequr llozin e derës. — Ç'ke kështu?

— Më ka ardhur Stili në shtëpi, — tha ajo.

— Vetëm?

— Vetëm hyri. Te penxherja ishte një tjetër... Lajmëro Sigurimin, shpejt, aman, se kam lënë fëmijët vetëm!

— Po ç'të tha?

— Më tha të thërres Taren, atë kulakun. Kam lënë fëmijët vetëm, e mjera unë, e mjera! Por unë erdha te ti, që... Aman, Çome, lajmëro postën, shpejt!

— Mirë bëre! — tha ai. — Mirë bëre që erdhe tek unë!

— Po ç'pret ti? Hajde, shpejt, ngri fshatin... t'i zëmë, ... Lajmëro postën!... Kriminelin e keni këtu! Si rri kështu?

Çomja u mendua një hop. Ajo po e shihte e shtangur. Pse nuk po alarmohej ky njeri nga fjala «kriminel» dhe nga rreziku që i kanosej gjithë fshatit?

— Dëgjo, Marie...

— Nuk kam ç'të dëgjoj! — klithi ajo. — Lëri fjalët, jep alarmin në fshat! Dëgjon ti apo jo?

Ajo gati sa nuk e kapi nga plaçkat, si për t'i nxjerrë gjumin.

— Apo nuk ke besim tek unë?

— Marie, shko e lajmëro Taren... Unë po shkoj të...

— Taren? Por ai... është kulak! Pse më dërgon tek ai? Ç'më pandeh mua ti?

— Marie, unë të besoj, po kështu duhet. Nesër flasim. Mos u vono! Mos bëj alarm nëpër fshat. Kështu duhet. Dëgjomë mua, se për të mirën tonë është. Mos ki frikë, asgjë nuk do t'u ndodhë fëmijëve.

— Po ti je oficer! — mezi tha ajo, e shtangur. — Unë, po të ishte për të vajtur te Tarja, kisha... Unë e kam bërë hasha tim shoq edhe gjithë fshati e di që...

— Kështu duhet, — tha ai. — E dimë ne që e ke bërë hasha tët shoq e s'ka nevojë të na e thuash. Por s'ka kohë! Shko shpejt!

— Çome! — rënkoi gruaja me qortim. — Mos pandehni se edhe unë jam... si... si ai?

— Kështu duhet, Marie! Ti je grua trime! Dëgjomë mua.. Ne kemi shumë besim te ti, ti e di. Por mos humb kohë!

Ajo mbeti përballë tij e shastisur, pa ditur ç'të thoshte e ç'të bënte. Ç'ishte kjo natë kështu? Mos vallë ai e merrte për grua të lidhur me kriminelët, meqë burri kishte ikur me bandat dhe tani i thoshte ca fjalë të kota, vetëm për ta përcjellë?

— Jo, — tha ajo, — ta di sikur të m'i vrasin fëmijët, nuk shkoj te Tarja! Nuk e bëj atë që do ai!

— Dreq, o punë! Po s'kemi kohë!

Ajo u mbështet te kanati i portës e pafuqishme. Nuk po kuptonte asgjë.

— Shko, Marie. Të tjerat m'i lër mua. Mos ki merak! Hajt. Ti e bërë punën tënde. Sonte ti tregove që je me të vërtetë... Do të na prishësh shumë punë po të mos shkosh.

— Më paçi më qafë! — tha ajo dhe u nis ngadalë, sikur priste që Çomja të pendohej e ta kthente.

— Shpejt, Marie!

Me gjoksin që mezi i mbushej me frymë, me këmbët që mezi i urdhëronte, me mendjen të prishur, ajo u lëshua poshtë rrugës, afër lumit, ku kishte shtëpinë kulaku Tare Çerexhiu. I kishte harruar fëmijët. Tani

nuk mendonte dot për asgjë. Ishte në një botë që nuk e njihnte. Dyshimi për njerëzit e mirë kishte rënë si një mjegull e rëndë, që errësonte jo vetëm jetën e saj por gjithë marrëdhëniet e saj me njerëzit e të afërmit.

Pas portës së shtëpisë së kulakut u dëgjuan qentë.

— Kush është aty? — thirri zëri i Tares.

Ajo nuk kishte fuqi të fliste. Tani e ndiente veten si një mashë që e lëvizin duar të panjohura mbi prushin e një kërcuri që digjet.

— More, kush është aty? — ngulmoi zëri i Tares.

— Hape, — tha ajo me zë të mekur.

— Kush je ti, moj?

— Maria.

— Maria?

Ai i hoqi llozin portës me kujdesin e njeriut që do të bëjë sa më pak zhurmë.

— Ti, moj Marie? Ç'të ka ndodhur kështu, moj nusja, e Stilit?

Ajo nuk foli.

— Të pa njeri që erdhe këtu, po të pyes?

— Jo, — mezi tha ajo.

— C'punë ke me mua? Mos të ka dërguar yt shoq?

— Po! Ai të pret në shtëpi. Ai më tha...

Tarja u fut brenda e doli pas pak me një gunë në supe, e cila e bënte më të kërrusur, më të përmbledhur, gërmuq.

— S'të tha gjë tjetër?

— Jo.

— Po sikur të mos vete?

Ai nuk priti përgjigjen e saj. Ecte përpara.

— Bravo të qoftë ty, — tha ai. — E bërë hasha, po ne nuk të mbajmë mëri. S'kishe nga t'ia mbaje. Mirë bërë! Por mos u mërzit, se do të na vijë dita edhe neve, moj e shkretë.

Ajo u mbështet pas gardhit. Nuk ecte dot më. Nuk kuptonte dot asgjë. Veshët i buçitnin dhe zemra i rrihte fort, si kambanë. Si e kishte dërguar edhe Çomja te ky mi? Mos kishte bërë gabim? Sytë iu veshën dhe iu duk sikur do të rrëzohej buzë gardhit. Kujt t'i be-

sonte? U mbajt pas hunjve. Pastaj u afrua me nxitim te porta e shtëpisë, më shumë duke u mbajtur pas hunjve, si një e verbër, që ecën me tahmin. Njëpër terrin e oborrit të saj rrëshqiti si hije Tarja. Ajo mbeti e palëvizur mbi plloça. Donte të hynte, po Stili ia preu rrugën. Vijat e bardha të plloçave i ngjanin si gjarpërinj të vrarë e të thyer përmbys.

— Dëgjo, Marie! — tha ai dhe e vështroi në sy. — Ti je grua shumë e mirë. S'kam ç'them. Të thashë të veje te Tarja. Vajte. Besoj se nuk ke lajmëruar njeri tjetër. Unë do të vij prapë. Dhe bën gabim që më shan e më mallkon. S'jam aq i keq, sa kujton ti.

— Kriminel, — belbëzoi ajo, dhe u mat ta pështynte.

Stili zgjati dorën dhe ia mbështeti mbi buzë. Ajo e pështyu, e shtyu e, për çudi, ai nuk u nxeh, nuk tha as edhe një fjalë. Ajo ra në gjunjë mbi plloça, por nuk deshë të qante. Gjithçka kishte marrë fund. Njëpër natë dëgjoheshin hapat e tij e të Tares. Kishte ikur!

— Moj nënë, moj nënoke, ç'ke kështu, përse qan? — djali u zgjua nga shtrëngimet e saj, por ajo nuk e dëgjonte. Vetëm kur u qetësua disi, ajo dëgjoi zërin e djalit të madh:

— Nënë, moj, kush ishte ai burri me mjekër që na zgjoi e na puthi?

— Mos e zër atë me gojë! Ai është...

— Babi! ... — foli fëmija. — Ai vetë tha që ishte babi, por unë nuk e njoha. Më trembi shumë. Ishte si i zi... ishte i parruar dhe më shpoi...

— Jo, — tha ajo. — ai është kriminel... Nuk mund të jetë babai juaj... Harrojeni e mos... mos e zini kurrë në gojë. Ja, më keni mua këtu... edhe nënë, edhe ba...

Marien e mbyti përsëri gulçi. Pas supeve të saj u dëgjuan hapa. Mos po kthehej prapë Stili? Ajo doli me rrëmbim dhe pa se në oborr kishte hyrë Çomja dhe një ushtarak i panjohur. Ata trokitën lehtë në derë, ajo doli në hajat e, pa i parë në sy, tha nga larg:

— Përse erdhët tani? Ata ikën...

Asnjëri prej tyre nuk foli. Dy burrat, të heshtur, tani rrinin përballë saj, sikur prisnin që ajo t'i shante e t'i

mallkonte që kishin ardhur aq vonë. Ushtaraku u ul, mori djalin e vogël në krahë dhe e puthi. Maria kishte mbetur aty dhe ky ushtaraku i panjohur po puthte fëmijët e një të arratisuri, të një kriminelit?

Vetëm kur ikën, ajo e kuptoi ç'kishte ndodhur.

— Nënë, — tha djali, — pse nuk i përcolle mysafirët?

Ajo u ul, — rrëmbeu të voglin në krahë e me një gëzim të turbulluar e ngriti peshë dhe e puthi e e puthi, si e marrosur.

— Nënë, moj nënoke, ç'ke kështu?

Ishte vjeshtë e vitit 195...

NJERIU I PUNËVE TË MIRA

1

Herën e fundit që u ndodha atje, ai pothuaj çdo ditë më ftonte të rrinim bashkë. Më ftonte në shtëpi, por unë ngurroja të shkoja shpesh. Vajza e tij ishte e bukur dhe prania e saj më shqetësonte.

Kishte qëlluar dy herë rresht që ajo të trokiste lehtë në derë, duke thirrur: babi, babi, kur ne të dy ishim brenda në shtëpi. Ai nxitonte të hapte derën. Ajo hynte. Ishte e lehtë dhe gjithçka në të ishte e lëmuar. Qerpikët i kishte të gjatë dhe të kthyer e buzët e vogla ngjyrë vishnjë dukej sikur vazhdimisht digjeshin në një zjarr të pashuar. I ati i trazonte flokët dhe i puthte duart. Ajo më përshëndeste mua dhe, si lëshonte çantën, niste të luante në piano.

Pas këtyre unë tundohesha dhe herën e dytë ika pothuaj papritur. Më tundonte ajo bardhësi e mjelmët dhe e brishtë. «Liqeni i mjellmave», më dukej sikur mërmërinte ajo. Silueta e saj më shfaqej si një urë e hollë e bardhë. Po...

Ndaj nuk shkoja më tek ai. Ai vinte tek unë në hotel dhe dilnim bashkë.

Kishte disa ditë që iknim herët në mëngjes dhe dre-

kën e darkën i hanim te kampi që ndodhej në malin në lindje të qytetit. Aty ende nuk kishin ardhur kampistët, po neve na pëlqente ajo qetësi e ajo freski e mbushur me magjinë e fshehtë të drurëve dhe të mjegullës që e gjenim aty çdo mëngjes. Ajo ngjante si një qenie e gjallë që befasi kishte ndalur në ato vise. Ajo ndodhej edhe poshtë nën ne dhe diku tej saj shtrihej qyteti.

Qytetin nuk e shquanim dhe ne rrinim ashtu shumë kohë e mugëtira e saj e bardhë na ngacmonte shumë ëndrra e kujtime. Rrinim aty derisa lëkura e saj e lagur na bënte të kishim ftohtë. Ngriheshim e largoheshim. Këpuçët dhe fundet e pantallonave na lageshin dhe e ndienim se si shtyhej mjegulla ngadalë. Ne e dinim se pas pak ajo do të pushtonte tërë malin, drurët e njomë dhe drurët pleq, ndërtesën e gjatë të kampit dhe repetitorin. Ajo do të mbulonte gjithçka dhe ne do të shndërroheshim në silueta dhe, me siguri, do të dukeshim si njerëz të huaj, të viseve shumë të largëta, të atyre viseve ku kishte shumë pyje të lashta, ndoshta që nga krijimi i botës, shumë poema e dëborë.

Ecnim dhe na dukej si një ëndërr e çuditshme e fluide se diku poshtë nesh ishte qyteti me rrugë të gjera, me pallate moderne, me kinema dhe kafe «Jugun» aq të dashur për ne. Na pëlqente shumë që ndodheshim aty dhe që e donim shumë qytetin.

Kur mjegulla kishte mbuluar gjithçka, hynim në sallën e gjatë të bufesë dhe, ndërsa unë lexoja ose shkruaja, shoku plotësonte etyde ose skiconte, duke vërejtur që brenda dritares së klubit.

Aty hanim drekë, aty pastaj flinim dhe pasdite shëtitnim në pyll. Na pëlqente mjaft që deri në njëfarë vendi rrugët që hynin në pyll ishin të shtruara me asfalt. Anës tyre kishin mbirë barëra nga më të ndryshmet dhe mua më vinte keq që dikush i kishte shkelur ato.

Shoku im ishte i moshuar, po bëhej krejt si fëmijë kur shëtiste nëpër pyll. I donte shumë lulet, aq sa thoshte se, po të mos ishte marrë me pikturë, patjetër do të ishte bërë botanist.

Disa vjet më parë, te Lugu i Qëne kishte zbuluar një

lule të rrallë, të cilën e pati hasur në malet e Francës, kur ishte student. (Atëherë, në pushimet e verës, vazhdimisht humbiste nëpër vise të bukura të maleve të Francës dhe krijonte koleksione lulesh.

Në mbrëmje, kur kishte zbritur në qytet, ai kishte ngritur receptorin për të njoftuar profesorin N, që ishte punonjës shkencor. Profesori kishte qeshur në anën tjetër të receptorit dhe i kishte thënë se ajo lule vërtet ishte e rrallë, por ai e kishte zbuluar para shumë vitesh te Lugu i Qëne.

Kështu në diskutonim giatë për lulet. Pastaj ktheheshim përsëri dhe punonim deri vonë në mbrëmje, derisa shoferi i njëres nga makinat, që ktheheshin të ngarkuara me dru, i binte borisë fort, dy-tri herë rresht. Atëherë zbritnim në qytet.

Në qytet pinim edhe nga një kafë dhe ndaheshim.

Një mbrëmje shoqja e sportelit më tha se e kishin marrë çelësin dhe unë e kuptova se në dhomë ishte di-kush.

Ndërmjet së çarës së perdeve hynte në dhomë një rreze drite. Ndeza abazhurin dhe u zhvesha. Sepse ndjeva njëfarë boshllëku që më rëndoi. Në përgjithësi jetoja midis njerëzve. Dhe udhëtoja shpesh. Atje në qytetin e madh gjithashtu kishte shumë njerëz dhe shumë mjedise. Po fare pakuptuar, sikur po mënjanohesha. I vetëm me profesorin kaloja ditën. I vetëm? Po unë i kisha vënë vetes për qëllim që të bëhesha artist. Po a mund të rritesh si artist, i vetëm midis librave apo duke u shoqëruar vetëm me një njeri? Rri dhe dëgjoj profesorin. Ai ka rrënuar në libra. Po në jetë? Piktori Kamil Koro ka shënuar se «tallazi është veçoria e jetës». Shkrimtari duhet të japë lëvizjen e jetës. Koroja thotë se piktori duhet «të bëjë një punë të pareshtur». Shkrimtari doe-

mos duhet të jetë në vorbullën e jetës, ta regjistrojë atë pareshtur. Unë, kao, i ri, kam kaq ditë që jam ndarë nga jeta e gjallë. E?! Profesori im... Ndoshta nga kjo ndiei këtë boshllëk që më rëndon?!

Mendoja kështu dhe sillesha me kuides që të mos e zgjoja atë që flinte. Atë që flinte përbri?! Kushedi që nga vinfe. Kishte fytyrë të lodhur, të gjerë, me shumë rrudha. Në mes të ballit kishte një gropë. Po nuk e dalloja mirë. Në gjysmerrësirë konturet e fytyrës së tij dukeshin të mëdha. Shikova rrobat e tij. Pantallonat ishin nrei stofi të trashë me kuti, po ngiyren s'ua dalloja dot. Kishte një rrip të gjerë e të trashë me një tokëz metalike që ndriconte. Rrobat e tiera i kishte në varëse dhe drita e abazhurit s'arrinte gjer atie.

U shtriva dhe rregullova dritën. Mbi abazhur hodha peshqirin, në mënyrë që drita të binte vetëm mbi faqen e librit ku lexoja.

Ndërsa lexoja, më kujtohej përsëri piktori me të cilin shkoja në mal dhe pasioni i tij për lulet. Por ai nuk u bë botanist. Një cast ne ishim ulur pranë një druri plak dhe piktori po shikonte me kujdes kërcellin e lules. Duke folur për njerëzit, ai, më në fund, tha se vuante nga një e metë e madhe, të cilën s'kishte mundur ta ndreqte. Ai nuk mundej, nuk kishte aftësi për t'u afruar me njerëzit. Kio më ka dëmtuar rëndë, tha piktori, duke sjellë nëpër duar kërcellin. Ai e tha këtë me dhembje të thellë dhe unë u turbullova aq, sa nuk doja që ai të fliste më tej për këtë çështje.

Unë s'doja ta dëgjoja këtë. S'doja që edhe vetë të vuaja nga kjo e metë.

Kisha ndërprerë leximin dhe në faqet e librit nisi të ngiitej miegulla, që zvarritej si një qenie e gjallë prehistorike, brenda së cilës jetonin shkëmbinj, drurë, zogi dhe makina, të cilat ngiiteshin në rrugën që i kacavirrei malit. Imazhi i saj vërtet më ngjante si një qenie e gjallë që pushtonte këto vise, që herë e rrethonte dhe e humbiste figurën e piktorit të moshuar, që trishtëhej atie pranë drurit plak, duke ndier dhembje për një të metë, të cilën s'kishte mundur ta ndreqte. Mjegulla e dendur

qëndronte atje një kohë të gjatë dhe unë çuditesha se si ai piktor e kishte pasur vështirë të afrohej me njerëzit.

Një çast pata mëshirë për piktorin, se megjulla mbuloi atë krejt, po pastaj ajo u shkri dhe unë dallova drurin e lartë me trung të madh të vjetër dhe atë me kërcellin e lules në dorë.

Dikur piktorin e kisha pasur mësues vizatimi. Ishte njeri i qetë dhe qeshte rrallë. Ishte, në shkollë, mësuesi që bënte më pak shoqëri me të tjerët. Në qytet celeshin ekspozita dhe ai merrte pjesë, por asnjëherë s'kishte pasur sukses. Vërtet asnjëherë...

Herët, fare herët, shumë njerëz shikonin tek ai artistin e përgatitur, me erudicion dhe e lëvdonin, e lëvdonin duke gjykuar kështu mbi një përshtypje të turbullt, po pranë tablove të tij nuk qëndronin gjatë. Askush s'mund ta shpjegonte se ku qëndronin vlerat e atyre krijimeve.

Po kjo ndodhte atëherë, herët.

Midis tablove dhe vetë mësuesit të vizatimit kishte dicka që i bënte të ngjanin. Ai ishte njeri krejt i vecantë, i zbehtë, i vakët, pothuaj i përhumbur. Edhe duke qëndruar para tablove të tij, të duket sikur syri dhe zemra e piktorit s'janë gëzuar asnjëherë.

Në pikturat e tij nuk ka shqetësime dramatike apo romantike. Në to ka stisje. Peneli i tij ka lëvizur i druajtur, a thua se ka pasur frikë nga drita e diellit dhe ajri i pastër, nga madhështia e maleve, nga punëtori me kominoshe dhe zetori. Ngjyrat në tablotë e tij janë tepër të varfra. Ai gjithmonë ka kërkuar një të bukur jashtë bukurisë tokësore. Flet gjatë për Rafaelin dhe Rubensin. Ai flet gjithashtu shpesh për Zherikonë, për tablonë «Shitblerja e zezakëve» dhe veprën e mahnitshme «Koka e një zezaku». Flet për Sikeirosin, për Rembrandin, El Grekon, Velaskezin, Sezantin, Van Gogun, Gogenin, Matisin etj. Dhe, po qe se ti e dëgion me vëmendje, ai mund të flasë me orë të tëra rrjedhshëm, duke të shikuar drejt e në sy. Edhe kur mbaron, lëviz mollëzat mbi tavolinë, oesh dhe vështrimi i tij i ngulur sikur të thotë «E shikon? Unë nuk jam kot në art!...».

Unë, vërtet, ndihem fare i vogël para tij. Në erudicion. Vetëm në erudicion. Ndërsa këto ditë ai është kaq i thjeshtë; merret me mua!

Në pikturë vazhdon të punojë me këmbëngulje dhe disa mëmëritin se «tani është bërë kaq i mërzhitshëm, sa na lodhi».

Megjithatë ai vazhdon udhëtimin e tij të pandalshëm. Bashkudhëtar i padobishëm, por i pashkëputur. Këta e shoqërojnë tërë jetën artin. Sigurisht, sa janë gjallë. S'është e mundur t'u thuash: «Hajt, përjashta, bëni një punë tjetër më të dobishme!» Jo, kjo është e vështirë, të jemi realistë.

Ndonjëherë unë i tregoja ngjarje nga jeta, ngjarje fare të zakonshme dhe ai dëgjonte sikur flitej për gjëra fantastike. Ç'imazhe të bukura, mëmëriste ai dhe pshe-rëtinte. Ç'imazhe!

Pastaj thyente një nga një gishtërinjtë e duarve dhe më kapte nga bërryli. Unë e kuptoja dëshirën e tij: donte ta vazhdoja tregimin tim. Ai rrëfimet e mia i mbledh si pasuri të çmuar. Këtu ka edhe letërsi, edhe pikturë, thoshte ai. Ai sikur s'dinte ç'të bënte me atë jetë që i dhuroja unë. Ai kështu bëhej si i fantaksur (më dridhet zemra dhe më vjen ligisht që them i fantaksur, po... po të jemi realistë), binte në pre.

Më ftonte në shëtitje me njëfarë përkujdesjeje të tep-ruar dhe të trembur. Më duhej të isha i tij. Unë mund të milesha. Ndërsa një miku im, mjeshtër i letërsisë, kur lexoi një tregim timin, lëshoi pëllëmbën e dorës mbi të, ngriti mjekrën dhe tha: «A e di objektin e artit, mor djalë? Duhet jetë. Njih jetën...».

Këto po mendoja i vetëm, atje i shtrirë brinjas në krevatin tim në atë dhomë dyshe në hotel. U përmenda kur njeriu që ishte në krevatin tjetër lëvizi dhe u kthye me fytyrë nga unë.

Çeli sytë dhe më shikonte. Unë nisa të lexoja. Ai zhikoi një copë herë, po, meqë unë s'i ngrita sytë ta shihja, uli fletët e qepallave.

Ndoshta nuk kishte kaluar as gjysmë ore, kur i huaji lëvizi përsëri shpatullat dhe përsëri u kthye nga unë.

Celi sytë dhe më shikoi drejt. Unë ndjeva të dridhura nga mënyra se si shikonte ai, ndaj mbylla librin e fika abazhurin.

Ai u soll nëpër shtrat dhe fare vonë, pas mesnate, nisi të gërhiste.

Të nesërmen piktori trokiti përsëri herët dhe më foli me zë të lartë se më priste përjashta në trotuar.

U mundova të dilja pa bërë zhurmë, po shoku i dhomës u zgjua dhe u ngrit përgjysmë.

Nuk foli. As unë nuk foli. Ai shikonte nga unë dhe m'u duk njeri tepër i çuditshëm.

E përshëndeta vetëm duke tundur kokën dhe dola.

Në mëbrëmje, kur ngjita shkallët, m'u kujtua përsëri banori i dhomës. Ndoshta sonte nuk do të jetë, mendova.

Por, kur hyra brenda, ai ishte përsëri atje në shtratin në të majtë. Pantallonat e trasha me kuti dhe rripi i gjerë me tokzën metalike ishin te vendi, sikur ai të mos i kishte lëvizur. Ashtu si një natë më parë, qëndronin të varura edhe rrobat e tjera.

Ai flinte. U shtriva dhe ndera abazhurin.

I huaji lëvizi në shtrat. Unë ndjenja një çast pa lëvizur. Ai përsëri lëvizi dhe unë mendova se patjetër i huaji vuante nga pagjumësia e unë po bëhesha shkaktar për ta shqetësuar. Atë patjetër e ngacmonte drita.

Filka abazhurin. U shtriva më mirë në shtrat. E kam të vështirë të më zërë gjumi pa lexuar. Gjithmonë lexoj diçka para se të fle.

Nisa të mendoja për shtëpi. Kur do të merrja shtëpi? Nuk ka gjë më të rëndë sesa të jetosh pa shtëpi, diku larg familjes. Megjithatë duhej të prisja, Patjetër që një ditë do të më lajmëronin të shkoja e të merrja çelësat e apartamentit.

Ishte vonë, pas mesnate. Përjashta po pastronin shëtitoren.

Nëpër të çarën e perdes, në dhomë hynte një rrip drite. Befas m'u kujtua Mari Kyri. Nuk di pse m'u kujtua pikërisht ajo dhe nisa të mendoja për radiumin. Por unë dija fare pak gjëra për të...

— Kthehesh vonë.

Një çast u rreqetha, pastaj e kuptova se ishte zëri i atij tjetrit atje përskaj komodinës.

— Po, — thashë dhe nisa të vrisja mendjen për të kuptuar se sa kohë mund të kishte kaluar që nga çasti kur fika abazhurin dhe se si e merrte me mend ai që unë isha ende zgjuar.

— Ata librat t'i rregullova, se i kishe hedhur andej-këtej, — tha me një ton më të rreptë.

Unë s'fola. Ai lëvizi në shtrat. Me siguri u kthye me fytyrë nga shtrati im. Nuk lëviza.

— Edhe tavolinën mos e luaj nga vendi, — tha.

Unë përsëri s'fola, po kafshova buzën e poshtme. Nuk dija si t'i përgjigjesha. Është e vërtetë që tavolina në mes të dhomës më shqetësonte, po këto dy ditët e fundit s'e kisha lëvizur.

— Tavolina e ka vendin këtu, — tha ai dhe me siguri tregoi vendin me dorë, sepse lëvizën mbulesat.

Pas kësaj unë mërmërita sikur pohova diçka.

Heshtje. Shikoja rrezen e hollë të dritës që depëronte midis perdeve dhe më dukej sikur ajo ishte diçka e gjallë, me jetë.

— Ti vjen vonë, — tha përsëri ai.

— Po, vij vonë.

— Gjithmonë?!

Zëri i tij sikur ndryshoi dhe tingëlloi më intim.

— Si të qëllojë, herë-herë.

S'dija si t'i përgjigjesha.

— Duhet ta ruash shëndetin, — tha ai.

Unë s'fola. Pas kësaj, figura e tij nisi të më trazohet. Ndoshta do të jetë nga ata udhëtarë që s'i zë gjumi dhe që kanë qejf të bisedojnë, mendova. Këta njerëz shpeshherë e nisin pikërisht kështu bisedën.

— Me shëndetin nuk luhet, — tha ai dhe në shtratin e tij lëvizën mbulesat. — Ruaje, djalë!

— Keni të drejtë. Unë do të kujdesem më shumë për shëndetin.

Heshtje. Ndihej frymëmarrja e tij.

— Hape dritën, po deshe, — tha ai pas ca.

— S'ka nevojë. — thashë.

— Hape, hape!

Befas ai u ngrit dhe çeli dritën e dhomës. Ishte ashtu me një palë brekë të bardha, të gjata gjer te gjunjët dhe me një fanellë leshi me gjysmë mënge, të thurur me dorë. Këmbët i kishte të shkurtra, të trasha, krejt të bardha e me damarë të kaltër. Unë mendova se si do të dukej ai në mëngjes, pasi të ishte larë dhe të ishte veshur.

— Mos u pengo në punë, — tha ai dhe krroi sqetullën e majtë, duke ngritur mjekrën lart.

Tek e shikojë ashtu, mund të të vinte për të qeshur, po në të njëjtën kohë të ngacmonte mendimi se nuk duhej kurrsesi të qeshje me të, sepse një gjë e tillë nuk mund të ishte aspak serioze.

Ai ngacmoi edhe diçka te gjuri dhe u ul buzë krevatit të tij. Unë çela abazhurin dhe nisa të lexoja. S'më ndaheshin nga sytë vetullat e tij si furçë. Ai me siguri më ndjek mua tek lexoj, thashë me mend.

— Keni shkruar libra ju? — pyeti pas pak ai.

Ngrita kryet. Ai qëndronte atje buzë shtratit të tij me krahët e mëdhenj të lëshuar mbi gjunjët e skuqur.

— Po, — thashë.

— Atë që ka një njeri në kapak?

— Po, — thashë.

Heshtje. Ai fërkoj gjurin dhe ngacmoi diçka në shpatullën e djathtë.

— Kam leje ta lexoj?

I hodha librin tim.

Ai nisi të lexonte dhe unë vazhdova të lexoja i përqëndruar.

— Ç'do të thotë ky rreshti këtu? — tha ai.

E ngrita kryet menjëherë. Njeri i bezdisshëm, mendova.

Ai u ngrit nga krevati ashtu në brekë dhe me librin në dorë erdhi pranë meje.

— Ç'do të thotë ky rreshti këtu?

Unë lexova atje.

— Pse kështu? — tha përsëri ai.

— Po si?! — thashë.

— Jo kështu, — tha ai.

Unë nuk fola.

— «Rrëshqita shikimin nga këmbët tona gjer tej në të majtë», — lexoi.

— Po! — thashë unë.

— Si «po»?! — tha ai. — Ç'do të thotë «rrëshqita shikimin...»?!

— Ashtu? — mëmërita unë.

— Nuk thuhet kështu, — tha ai. — Unë nuk merrem me libra, po në gjuhën tonë s'tuhet kështu.

— Nga vjen ti? — e pyeta.

Ai qeshi si të kishte përpara një fëmijë.

— Kështu, — tha. — Jo «rrëshqita shikimin!». Nga larg vij, nga jeta. Bëjmë punën që mundemi. Që të ruajmë jetën. Të gjithë përpiqemi nga pak.

Fjalët e fundit ai i tha shpejt.

— Atje banon? — thashë dhe në çast e kuptova se ai s'kishte thënë ndonjë emër fshatí apo qyteti.

— Në vendin tim banoj, — tha dhe shkoi në shtrat. — Kam ardhur me leje. Sot u bë operacion vajza e një mikut tim dhe isha në spital. Flemë?

Ai e tha këtë fare papritur dhe hyri në shtrat. U bë qetësi. Unë nisa të lexoja.

Po. Ai nuk donte ta pyesje më gjatë.

Duhej të ishte njeri që punonte dhe jetonte për një-rëzit, po duhej të ishte i heshtur. Këtë ia kërkonte de-tyra. Edhe heshtjen. Me siguri. Që unë të isha i lirë dhe të mos më shqetësonin. Që Atdheu të ishte i sigurt dhe njeriu i mirë të ishte i lumutr. Që të mos na prekte askush.

Patjetër që edhe ai kishte dëshira dhe trille të tjera

të çastit. Edhe njeriu i mirë, që punon e lodhet, edhe ai ka dëshirë të flasë për punët e veta, po detyra kërkon që të heshtë. Të heshtë për punë të mbara.

Ndoshta ky ishte një nga ata të heshturit e punëve të tjera të mira, të vështira.

Unë e mora për të tillë dhe e shikoja me dashuri.

— Tavolinën mos e lëviz më, — foli përsëri ai që tej nga shtrati i tij. — Ti e lëviz tavolinën nga vendi dhe e vë atje në fund. Ajo e ka vendin aty. Pse e prish bukurinë?!

Atë kohë dikush trokiti mbi dhomën tonë. Ai u zbulua përgjysmë dhe shikonte në tavan. Në dyshemenë e dhomës që ishte mbi ne vazhdonin të goditnin me diçka.

— Ka rregull apo jo? — tha ai i nxehur dhe u ngrit. U vesh dhe doli në korridor. Unë ndoqa çapet e tij derisa ato u fashitën.

Pas pak, sipër u dëgjua kërkëllima e shuar e një derc që u hap dhe goditjet pushuan.

Mua m'u përças figura e piktorit. Ai këtë cast fle gjumë të qetë. Tërë jetën ka rrëmihur në libra dhe tablorë. Ndërsa ky njeri «nervoz» shumë ditë dhe shumë net ka bërë gjumë të shqetësuar. Që të zbonte të keqen. Me siguri.

Ai zbriti në dhomë dhe tha:

— Ishin të huaj.

Fiku dritën dhe u zhvesh. Kur hyri në shtrat, tha:

— Abazhurin mos e fik, lexo. E kuptoj që ti s'fle dot pa lexuar.

Unë hodha peshqirin mbi abazhur dhe mendja përsëri më shkoi te heronjtë e heshtur.

— Lexo, lexo, — tha ai.

Heshtje e giatë. Rrezja e dritës që hynte nga të çarat e perdes dukej si qenie e gjallë, ndërsa drita që shpërndante abazhurin, si një qenie e butë, e druajtur. Tietri mbuloi kokën me çarçaf. Pas ca e uli çarçafin dhe shikonte në tavan.

— Shkruan libra, ë?

— Po, mundohem, — i thashë.

Ai u vërtit nëpër shtrat.

— Bukur, — tha, — bukur!

Mori frymë thellë dhe shfryu si një kaçup që e shpojnë. U ngrita pëngjysmë dhe largova peshqirin nga abazhuri.

— Trego, — i thashë. — Tregomë ndonjë gjë!

S'u përmbajta, se, ngaqë po i kërkoja diçka, ndoshta s'duhej të përdorja pikërisht fjalën: trego! Pas kësaj, në mënyrë të rrufeshme m'u kujtua përsëri piktori i moshuar, ulur atje pranë drurit plak me kërcellin e lules në dorë dhe mërmërima e tij e dhimbshme, që thoshte se e kishte pasur vështirë të afrohej me njerëzit, m'u përfytyruan drurët e pyllit, shkëmbinjtë dhe mjegulla që ecte ngadalë, sikur nuhaste me vëmendje dhe mbulonte gjithçka.

— Vazhdo, — i thashë dhe zëri im m'u duk i ftohtë e i panatyrshëm.

Por ai s'kishte filluar të tregonte asgjë. Më shikonte me dashuri, sikur t'i ngjaja me një të dashur, po që s'mund t'i shfaqej.

— Herë tjetër, — tha ai dhe mbuloi kokën.

Përsëri m'u kujtua piktori që kundronte kërcellin e lules. Si do ta zbulonte ai botën e këtij njeriu?

— Nesër do ta pimë kafën bashkë, — tha shoku i dhomës. — Ti, asnjë mëngjes s'ke pirë kafë me mua.

— Mirë, — i thashë.

— Ashtu de.

— Mirë.

Ai lëvizi në shtrat dhe ktheu fytyrën nga muri.

— Do fle një javë plot me ty këtu në dhomë. Nesër do pimë kafën. Mirë?

— Mirë.

Ai ofshau. E ndieja se si i ngrihej e i ulej gjoksi i gjerë, por i shtypur. Disa herë u rrotullua nëpër shtrat. Pastaj nuk lëvizi më. Merrte frymë thellë. Unë nuk mund të përqendrohesha në libër. E fika abazhurin.

Ai nisi të lëvizte përsëri në shtrat, pas pak u qetësua dhe filloi të gërhiste fort. Herë-herë lahtarisej në gjumë dhe thërriste fjalë që s'i kuptoja. Këtë ai e bëri disa herë dhe unë e pata të vështirë të mbyllia sytë.

Rrija shtrirë në shtrat dhe mundohesha të përfytyroja jetën e tij. Ai më përqasej si një forcë e mirë, që vërtitej të më mbronte nga ligësitë.

Në mëngjes, kur hapa sytë, ai ishte rruar e ishte larë dhe rrinte në këmbë në mes të dhomës.

— Shkrimtari! — tha dhe qeshi, sikur më përkëdhelte siç përkëdhelim fëmijën.

U lava edhe unë dhe dolëm së bashku. Hymë në kafe «Jug», përballë hotelit. Kur erdhi kamerierja, unë përshëndeta një moshatarin tim që ishte ulur më tej.

— Ç'është ai? — tha shoku i dhomës.

— Një koleg, — i thashë.

— Shkrimtar?

Shoku i dhomës shikoi nga ai dhe i buzëqeshi. Edhe shoku im buzëqeshi përzemërsisht.

— Shkrimtar, ë?

— Ç'do merrni? — tha kamerierja.

— Një lëng molle, — thashë unë.

— Çfarë do merrni?! — më pyeti edhe shoku i dhomës disi i habitur.

— Lëng molle.

— A! Mua një kafe e një konjak.

Kamerierja u largua. Ai nxori paçetën dhe tha:

— Shkrimtar! — Dhe vetullat i lëvizën. — Pi lëng molle! Po konjak, po kafe?

Ai thirri kamerieren dhe i tha që t'i çonte atij shokut tim letrar një kafe e një konjak.

— Si urdhëron! — tha ajo.

— Ashtu, — mërmëriti ai.

— Ju mbrëmë nuk e pinit cigaren, — thashë.

— Në hotel, me të huajin, s'mund të pi cigare, — tha ai. — Ka rregull.

Kolegu përshëndeti. Shoku im i dhomës ia ktheu përshëndetjen tërë përzemërsi. Ata të dy ngritën lart gotat e konjakut.

— Lëng molle! — mërmëriti shoku i dhomës dhe buzëqeshi e tundi lart kryet.

Unë duhet ta kem parë i nemitur.

— Duhet të pushosh patjetër. Mos rri vonë natën, — më tha.

Unë e shikova drejt.

— Kujdesu për shëndetin! Duhet të pushosh. A do të pushosh në Tushemisht? Aty kam një mik të afërt dhe të siguroj. Pusho në Tushemisht!

— Mirë, — thashë. — Unë do të pushoj në Tushemisht.

— Të siguroj unë, — tha.

Ai tha kështu dhe sikur iu shqetësuan bebëzat dhe qerpikët e syve. Sikur u mundua të largonte përllagien e tyre. Nofullat i drodhën pakëz, po me shqetësim. Lëkura te kombi i grykës iu rrudhos.

Mos i ngjasova me ndonjë të afërt, të cilin s'duhej ta shihje? S'duhej ta puthte?

E mblodhi veten, bëri shuplakën si kupë dhe ktheu fundin e gotës.

— Tani do paguajmë hotelin dhe do nisemi për punë. Natën do bisedojmë. Mirë?

— Mirë, — i thashë. — Do fle edhe në drekë.

— Fli, — tha. — Ti duhet të flesh.

— Do fle.

Ai ishte bërë i butë dhe tani më dukej edhe më i afërt.

— Ti mbrëmë gërhije dhe thërritje diçka nëpër gju-më. Thërritje sikur kërkoje të largoje dikë, — thashë.

— Ashtu?!

Ai ktheu përsëri gotën në kupën e dorës.

— Po, gërhije dhe flisje me zhurma.

— Përsëri?!

Atij i shkoi buza shtrembër. Mërmëriti:

— Domethënë përsëri?!

Sytë e tij kërkonin vend ku të nguleshin.

Thirri kamerieren dhe pagoi. Tani u bë më i heshtur dhe në fytyrë i ranë rrudha të tjera.

Në rrugën midis kafenesë dhe hotelit u takua me një burrë të lartë e të bëshëm. Unë prita më tej. Pas ca ai tha:

— Zëre hotelin, unë paguaj më vonë. Mirupafshim!

Në çast erdhi një xhips, ndaloi, ata të dy hipën dhe automobili nxitoi.

Ashtu i ngrirë shikoja ende rrugën nëpër të cilën po humbiste makina. Pas ca ndjeva dikë që më vuri dorën te supi. U ktheva me ngathtësi.

— Më trego ndonjë gjë, — tha.

Unë e pashë me habi dhe hutim.

— Hë, thuamë diçka!

— Për çfarë?!

— Për të, — tha.

— Për kë?

— Për atë që pive kafe dhe e përcolle.

Unë shikova në sy Fredin. Fredi ishte marangoz dhe unë e kisha mik.

Ai tha:

— Ç'u hutove, a derëbardhë?

— Unë piva kafe se fle në një dhomë me të, — i thashë.

— S'e njeh?

— Jo.

— S'e njeh?! Ai është Hero i Popullit, hero i hesh-tur.

— Hero?

— E, — tha. — A e di çfarë tha kur i dorëzuan dekoratën?

— Nga ta di? — thashë. — Ai nuk më tha asgjë. Unë s'e njihja.

— I dërguari i Byrosë Politike të Komitetit Qendror që i dorëzoi dekoratën, kur po pinin kafe, e pyeti: «Ç'do të thuash?»

— Dhe ç'tha ai?

— Ai u mendua, pastaj mërmëriti: «Diku në Veri,

thonë: Trimit, sa është gjallë, mos i ngri këngë, së ka kohë me u koritë».

— Isha pranë tij dhe...

— Gjyshi i tij ka këngë. Ishte gjashtëdhjetëenëntë vjeç në Luftë dhe ballistët e mbyllën në burg. Në kutinë e duhanit, midis letrave të cigares, i gjetën një yll partizan. I thanë që ta pështyntë yllin, por ai s'e bëri atë. Pështyu ballistët. Atëherë ata i nxorën syrin e majtë dhe e kalbën në tortura, ndërsa syrin ia lanë varur. Ashtu e vranë. Ky i nipi i ka të rrallë shokët. Hero i heshtur: O, sa dëshirë kisha të rrija pak me të!

— Të rrije me të? — mërmërita.

— Eja të pimë kafe, — tha.

Unë u hutova dhe e ngushëllova veten duke menduar se do të vinte mbrëmja dhe me të do të ishin bashkë në një dhomë.

Në mesditë s'munda të kthehesha në dhomë: Në mbrëmje u ktheva shpejt. Në sportel s'ishte askush. Zilja e telefonit të bardhë tingëllonte pa pëshim. Mora çelësin e dhomës dhe u ngjita lart.

Në dhomë, pranë abazhurit, ishin dy copa letra të vogla. Ató ishin letra të vogla, të shkëputura nga një bllok i zhubrosur. Shkronjat ishin të shtrembrë, të shkruara me laps kopjativ. Në njëren shkruhej:

Shoku Damjan, më falni që po largohem nga dhoma. Ashtu më doli një punë. Përsëndetjetë miqësore L.B.

Në copën tjetër të letrës ai i drejtohej një emri-krejt të panjohur për mua, që punonte diku në Tushemisht.

Të strehoni patjetër për pushime shokun tim të mirë Damjan C. Të fala L.B.

Unë ngela me ato dy copa letre në dorë. Nuk më besohej që ai s'do të vinte më në dhomë.

Ku të ishte tani?

U shtriva në krevat me gjithë rroba dhe në mend më kaloi figura e piktorit të moshuar. Tërë pasditen ai mblodhi lule dhe i bëri tufë. Ku është këtë çast piktori? Mund të jetë në shtëpi dhe vajza e tij Iuan Shubertin, ndërsa ai dëgjon dhe lulët e mbledhura në tufë dridhen. Unë kam shkuar në shtëpi të tij. E bija vinte nga shkolla dhe, si na përshëndeste, lëshonte çantën në këndin e pianos, ndërsa i ati e thërriste e i puthte dorën. Unë atë e kam parë rrallë, po shpesh më shfaqet befas.

Dua me çdo kusht ta largoj bejfen e saj, atë bardhësi të mjelmët e të brishtë. Por ajo më sulmon vazhdimisht dhe unë vazhdimisht mundohem ta largoj. Megjithatë silueta e saj nuk më ndahet. Ajo është rritur si e thurur në pëlhurë merimange. Jo, jo. Ajo nuk duhet krahasuar kështu. Ajo më afrohet me imazhin e një mjelme. Jo, jo, ngjan sikur është shkëputur nga një vrushkull uji i shkumëzuar, që nga çasti në cast do të fluturojë të ulet në piano. Ajo ngjan me ato harkoret që përgatiten në Elbasan për ngritjen e kombinatit metalurgjik. Ato i përgatit Shavul Boci dhe janë krejt të bardha e të brishta. Trashësia mesatare e tyre është 6 centimetra. Por ato peshojnë katër tonë njëra. Atëherë ajo ngjan...?!

Unë nuk duhet të mendoj më për të. Duhet patjetër ta mbyt këtë dobësi të fshehtë.

Unë duhet të vë në vend porosinë e mjekut për të pushuar. Këtë ma tha dhe shoku im i dhomës. Të pushoj në Tushemisht. Ndërsa piktori...

Ku të jetë tani L.B., që fjeti katër net në dhomën time? Ku të jetë?...

U ngrita dhe zbrita shkallët krejt i hutuar.

— Sot u kthyet herët, — tha sportelistja.

— Po.

— Qëparë ju kërkoi një shoqe.

— Kush ndodhej paradite në sportel?

— Unë, se Monda është sëmurë.

— Pse iku banori i dhomës sime?

— O, ç'njeri i çuditshëm! Tha se natën kishte gërhi-
tur dhe i vinte shumë keq që ju kishte lënë pa gjumë.
Dhomë njëshe nuk kishim, kështu që iku.

— Ashtu?!

— Edhe neve na u duk njeri i mirë. Njeri shumë i
mirë. E di? Emri i tij sikur është i dëgjuar. Ai...

Ishte mbrëmje dhe përjashta shëtitorja gjëmonte nga
zhurmat.

Ku do të takohem me njeriun e mirë L.B.?

MIMOZA ÇAÇI

NË KILOMETRIN 45...

Të shtunën e fundit të marsit e bëmë me fjalë që pushimet e semestrit të dytë t'i kalonim në shtëpitë tona. Kisha gati tre muaj pa shkuar dhe më kishte marrë malli për njerëzit e shtëpisë, për qytetin tim, për shoqet e Universitetit, për.... E pse ta fsheh, edhe për Peçin... Që kur e njoha (ishte e shtuna e fundit e tetorit), fillova të mendoja për të. Asnjëherë s'më kishte ndodhur kështu në shoqërinë që kam pasur me djemtë. Si vajzë, e kisha nuhatur se edhe Peçit njëjloj si mua i ndodhte. Kur takoheshim, ai qëndronte i druajtur dhe merrej me motorin. Unë skuqesha dhe mundohesha të vija buzën në gaz. Pikërisht atë ditë kur e njoha, vura re se Peçi ishte i ri, si çunak. U turbullova kur mendova kështu. Deri atëherë nuk e kisha vrarë mendjen të gjeja se sa vjeç ishte ai. Për ne ai ishte vetëm inspektori rrugor i zonës e aq. Kurse tani ishte për mua një djalë njëzetepesëvjeçar. Ngulja këmbë me vete që ta shihja vetëm si inspektor të qarkullimit rrugor, por ishte e pamundur...

Unë jam mësuese në fshatin M. Dhomën ne vajzat e kemi në një aneks të shkollës. Aty afër janë dyqani i shitblerjes, depot e kooperativës dhe vatra e kulturës, afër së cilës kanë dhomën djemtë, kurse shtëpitë e fsha-

tarëve janë pak më larg dhe të shpërndara. Shkolla jonë është ndanë udhës. Verës andej kalojnë shumë makina që shkojnë në minierë, po dimrit rruga bëhet e pakalueshme nga balta dhe dëbora.

Të dielave merrnim udhën për në qytezë. Shëtitnim në rrugët e asfaltuara, hynim në mapon industriale ose gostitnim njëri-tjetrin me ëmbëlsira në ëmbëltoeren pranë kinemasë.

Një të diel dëgjova uturimën e motorit të Peçit dhe u ktheva menjëherë andej nga po vinte ai. Më përshëndeti me dorë dhe se ç'bënte me shenja, për të treguar se s'qëndronte dot. Doja t'i thosha edhe unë një fjalë, po nuk fola, që të mos ma vinin re shoqet turbullimin që më pushtoi, por ato e kuptuan dhe qeshën. Që nga ajo ditë më thërritnin «polici». Drita kishte gjetur në një koperitinë reviste një inspektor të çarkullimit rrugor, hipur në motor, dhe ma ngjiti te koka e krevatit.

Sa mbaruam mësimin e sa kyçëm shkollën, sa hëng-rëm drekë e sa u bëmë gati për udhë, qiellin e pushtoi një re e zezë dhe nisi të binte breshër. Kokrrat e breshërit trokitnin në dritare si kokrra misri.

*Ty-ty — i bie borisë polici im,
Mos e ndalni, se është në shërbim.*

Drita lexonte më zë vargjet që i kishte shkruar me stilograf poshtë fotografisë së inspektorit rrugor.

— Khë! Khë! — u kollita me qëllim dhe ia mora fjalën nga goja duke sajuar, sipas mënyrës së saj, aty për aty.

*Pritmë, pritmë, se po vij,
Ti, që s'kërkon famë e lavdi,
Me emrin e thjeshtë punëtor.....*

Plasi e qeshura.

— Hajde, hajde, vajzat qenkan në qejf, — tha Kadriu, kur hyri në dhomën tonë së bashku me Maksin.

— Po pse, ti s'je? — e pyeti Drita.

— Jam vërtet, se më pret nusja...

— Po ku e gjeti dhe ky shi sot, xhanëm? — u ankua Maksi.

Ne pritnim në këmbë pranë derës, të veshur dhe të mbathur me çizme, sa të reshtej pak shiu e të nisnim rrugën. S'di përse më vinte keq për të gjithë. Edhe për vete më vinte keq, edhe për të fejuarin e Dritës, nusen e Kadriut, dhe për Peçin tim që më priste. E ndieja këshitu të turbullt këtë keqardhje, si për diçka të bukur që mund të merret vetëm me mend. Radio-Tirana jepte një program me muzikë popullore.

— Ky drej shiu po më ngre nervat, — u ankua për së dyti Maksi, duke ecur poshtë e lart nëpër dhomë.

— Se kush e pritka Maksin sot, — bëri shaka Drita. Ne qeshëm, kurse Maksi bëri sikur nuk e dëgjoi dhe tha:

— Hajde, të nisemi! I dalim nga korija, andej rruga është me më pak baltë.

U bë heshtje. Radioja bënte zhurmë dhe zëri i dobësohej herë-herë, për shkak të luhatjeve të korentit, ndaj e shuam. Maksi hapi derën. Ajri i lagësht, që hyri me vrull, na rrëqethi.

— Pu-pu çfarë kiameti! — tha Kadriu duke nxjerrë vetëm kokën jashtë.

— Hë, more, se jemi mësuar me shiun ne, — foli Maksi duke hedhur kapuçin e xhakëtës në kokë.

— Mirë, po nisemi, po autobusin e linjës s'e arrijmë dot, — thashë unë.

— Shiko, shiko njëra ka filluar të kuptojë nga rregullat e makinave, — tha Maksi.

— S'po të kuptoj, — i thashë.

— Rrofshin karrocëritë e makinave të minierës për ne, pa autobusi...

— Por edhe ato janë me ngarkesë, Maks, — ia priti Drita.

— E di e di, po policia rrugore nuk na zbret nga makina ne mësuesit e këtij fshati.

— Edhe mundet, — tha Drita.

— Më parë, po, po tani ëhë... i rreh zemra tik-tak për një mësuese këtu në fshat, — tha Maksi.

— M'jaft de! — na ndërpreu Kadriu. — Nuk bëhet këtu hesapi i makinave.

* * *

Qyteza e minatorëve, po ta marrësh në vijë ajrore, është një kilometër larg. Ne i shihnim në mbrëmje dritat e saj dhe dukeshin shumë afër, por, po t'i biesh nga korija, do të kapërcesh nja tri qafa kodrash. Ishte si fillim pranvere e dushku kishte zënë të çelte gjethet. «Llap-shllap, llap-shllap» shllapuritnin çizmet tona në baltën e rrugës.

— Nuk ka për të vazhduar shumë shiu, se po hapet andej nga qyteza. — Ai që fliste ishte Kadriu.

— Po e kapërcejmë edhe qafën e dytë, — tha Drita.

Mua më shkrepni në mendje t'i thosha një fjalë asaj tek shllapuritej me vështirësi pas meje.

«Çfarë? S'është koha dhe është turp të flasësh për policin tënd këtu», thashë me vete. Pastaj aty për aty ndërrova mendim. «Jo, Drita, unë sot dua të flas, sepse u bë kaq kohë që s'jemi takuar dhe kemi për të thënë edhe ne fjalët tona. Pse s'të kam folur ditët e tjera? S'e di. Sot jam e gëzuar. Po ti a e di se si u njohëm? Jo. Ke të drejtë, së unë atë të shtunë tetori u nisa vetëm për në shtëpi... Kisha gati një orë që rrija te kthesa e qytezës. Autobusin nuk e arrita dot, ndaj prisja ndonjë makinë nga të minierës, kur dëgjoj zhurmën e një motori. Tek shpejtova të dilja ta shihja, u pengova dhe rashë përmbys. Nuk pashë gjë për pak kohë, përveç asfaltit të rrugës. Një dorë shtrëngoi krahun tim. U ngrita duke i dhënë trupit para. Para meje vëreja fytyrën e një djali të ri, të veshur me uniformën e inspektorit të qarkullimit rrugor. Për dy të njohur rishtas, si ne, kjo gjë u bë shkak i një skuqjeje në fytyrë dhe i një heshtjeje ku secili kërkonte ndonjë fjalë, por nuk e gjente.

Mua më erdhi edhe turp, edhe mirë nga kjo gjë. S'di pse më pëlqeu ajo fytyrë, me ata sy të vegjël bojë qielli të hapët e të çiltër, që na kishte ndihmuar disa herë për makina. Megjithatë i pari foli ai...»

— Hajde, Lili, se po arrijmë kthesën, — dëgjova Dritën të më thërriste nga lart.

Zakonisht njerëzit ëndërojnë, por unë s'po ëndërroja. Vetëm flisja me vete.

Kur arritëm te kthesa e qytezës, si me porosi, që të mos rrinim gjatë në shi, priste një makinë e ngarkuar.

— Të hipim? — pyeti Maksimi duke i treguar shoferit karrocerinë, se vendet e kabinës ishin të zëna.

— Kam ngarkesë, or ti, — ngurroi shoferi. — Po na gjeti kështu rrugës Peçi Lika, më fiku.

— Pse, të ka gjetur edhe herë të tjera? — pyeti Kadriu.

— Ja, kështu, me mësues, që unë i marr për t'u bërë nder dhe m'i ka zbritur, — tha shoferi.

— T'i ka zbritur atëherë, po tani jo, — tha Maksimi.

— Jo, more! — gati thirri shoferi. Sepç kishte diçka që nuk më pëlqeu tek ai. Mbase ajo mania e tij e tepëruar për të fituar lekë, sepse, sapo ia dhamë, nuk kundërshtoi më, po na hipi.

— Po na gjeti, më qafë më paçi, — foli shoferi.

— Nise, nise, se e kemi tonin Peçin, — i tha Maksimi duke ngritur zërin.

— Ashtu!? — u dëgjua që nga kabina si bubullimë zëri i shoferit. — E po tani ndryshoka puna.

Makina u lëshua me shpejtësi në rrugën e drejtë që shtrihej para. Qyteza pak nga pak po humbiste në horizont. Udhë bënte rrotullime duke u ngjitur lart. Ajo rrjetë e përhimë shiu, që na kishte mbuluar, dukej sikur depërtonte mushamatë tona dhe po futej thellë në mish e po na lëshonte të ftohtët. Ishim gati ngjitur me njëri-tjetrin dhe prapë nuk ndienim të ngröhtë. Tek shihja se sa shpejt më kalonin para syve xhadeja dhe pishat e larta, edhe pak dhe mund të besoja se makina do të shkëputej nga rruga, do të nxirrte një palë krahë dhe do të fluturonte mbi kurorat e pishavë, brinjë më

brinjë e qafë më qafë. Po makina uli shpejtësinë dhe ndaloi fare. U ngritëm në këmbë kur... Një zhurmë motori, jo e panjohur, prishi qetësinë. Peçi bëri shenjë dhe takoi shoferin që sapo zbriti. Ia bëra me dorë dhe ai, sapo më pa, më përshëndeti duke tundur kokën. Brenda vetes ndjeva një si avull që më mbushi kraharorin. Me sa duket, ishte ajo ndjenja e mallit apo e një krenarie gati-gati naive që ndieja për të, sa herë që shihja fytyrën e tij, tiparet, që ia njihja mirë. Vështrimi më humbi thellë në horizont.

— Lili, ti e ke në dorë tashti, — dëgjova zërin e Maksit të më fliste duke më tërhequr nga mushamaja.

— Për çfarë? — gati thirra.

— Si çfarë? — tha Maksi duke më bërë me shenja të ulja zërin. — Je këtu ti, apo...?

— Shokë mësues, duhet të zbritni, — tha Peçi duke më parë drejt në sy. Seç mbanin një shqetësim në vetete sytë e tij. Unë i buzëqesha dhe ia bëra përsëri me dorë duke u ulur në vendin e parë, pranë Dritës dhe Maksit. E kuptova se nuk duhej të ulesha përsëri, e kuptova që kur pashë ngritjen si ndonjë krah shpendi të vetullës së majtë të Peçit, mbi sy, por ja që më erdhi më mirë të nisej makina, të nisej përsëri, sa më shpejt.

— Shokë mësues, kuptoni? Duhet të zbritni, — përsëriti Peçi.

— Nuk po të kuptojmë, jo, — tha Maksi. Në tëmthat e tij filloi të rrihte në mënyrë të dukshme, tik-tik një damar i vogël.

— Hajt, mësues, zbritni, se e pata fajin vetë që ju hipa, — tha shoferi. — Edhe veten time e mundova, edhe ju.

— Nuk ka mundësi, se ne edhe pak e arritëm, — ndërhyri Drita. Peçi mblodhi supet si për t'u shfajësuar dhe foli:

— Janë rregulla, nuk mund të bëj lëshime!

— Janë rregulla, janë rregulla, por as për... dreqi e mori, ç'njeri qenka!

— Maksi, ç'flet kështu? — i tha Kadriu duke e kapur nga krahu. Pritëm mos vente më ters, po Peçi na befasoï me qetësinë me të cilën filloi të fliste.

— Ti je i nxehur, shok, ndaj flet kështu, sepse në punën tënde as ti nuk i shkel rregullat.

— Shokë ne të dy, hëm...?

Nuk i dëgjova mirë fjalët që tha Maksimi për Peçin, por pashë se ai e mori më këmbë rrugën që na kishte ngelur deri në qytet. Shiu filloi të binte më me rrëmbim, ndaj ne morëm çantat dhe, tek nxitonim për t'u mbrojtur, në ndonjë pemë, dëgjua Peçin që i thoshte shoferit:

— Paraqitu në seksionin e qarkullimit!... Nisu tani shoku shofer!

Ai e ndoqi me sy makinën derisa ajo u nis. Pastaj iu afrua përsëri motorit, mori aparatën telefonikë dhe foli me dikë, me sa duket me seksionin e qarkullimit rrugor.

— Alo, ju flet 14-a, ju flet 14-a... Po ju dërgoj një makinë të minierës me këtë targë... Alo, veprimet i kreu...

Pasi e mbylli aparatën telefonikë, u drejtua për nga ne me një mushama të zezë në dorë dhe na e hodhi mbi kokë. Kadriu u ngrit duke na lënë në mushama vetëm mua me Dritën. I shkova dorën në krah Dritës dhe të dyja vështronim herë shiun që binte litarë-litarë e herë Peçin dhe Kadriun, që seç flisnin për Maksimin.

— Më duket se dëgjoj zhurmë makine, — thirri Drita duke u ngritur. Të katër heshtëm. Që prapa kodrës vërtet dëgjohej zhurma e një makine që, me sa duket, po vinte në drejtimin tonë. Peçi iu afrua motorit. Ndërkohë u shfaq një skodë me karrocëri të zbuluar. Brenda në kabinë nuk kishte asnjëri përveç shoferit. Makina kaloi me vrull para. Peçi ngriti lart dy gishtat tregues të dorës së djathtë. Shoferi, sa na pa, na e bëri me dorë. Pastaj doli nga kabina. Pasi u përshëndetëm, u nisëm për te makina, që kishte ndaluar disa metra më tutje dhe hipëm në kabinë.

Në pasqyrën anësore të kabinës afrohej figura e Peçit. Sa do të doja që makina të mos nisej shpejt... Por ja ku u dëgjua një gërvimë levash, boria, që rrëqethi ajrin... Si u nis kaq shpejt? Ngrita dorën për ta përshëndetur... Në pasqyrë figura e tij u zvogëlua, u zvogëlua, derisa humbi në atë horizont të lagësht. Ishte kilometri 45...

BREDHI I BARDHË

Shoku im K. më tregoi:

Ekzistonte ndonjëherë mendimi sikur puna jonë kryhej në një rreth të mbyllur, nga njerëz të veçantë, brenda disa caqeve të rrepta. Natyrisht, ky është një përfytyrim i gabuar, për më tepër i huaj, se karakteri i detyrës sonë ndryshon krejt nga ajo e armiqve. Tanimë është bërë një praktikë e zakonshme që punët tona nuk mund t'i kryejmë pa ndihmën e njerëzve. Dhe këtu s'është fjala për disa njerëz, po për qindra e mijëra të tillë, që ndërgjegjja qytetare i lidh e i bashkon orë e çast me ne. Është fjala për tërë popullin. Dhe populli është si ai kolosi i gjallë që nuk e duron të keqen në trup të tij, po shqetësohet dhe kundërvepron menjëherë.

Ne, sado të përgatitur të jemi, sado fantazi të kemi, sado që të punojmë, prapë s'mund të arrijmë atë që bëjnë qindra e mijëra njerëz, veças ose tok. Ky është çelësi i të gjithë enigmave të përditshme, me të cilat është mbushur puna jonë. Zakonisht e nisim vetë njerëzit që s'punojnë te ne dhe çështja kalon si stafetë dorë më dorë, derisa arrihet qëllimi.

Ndodhi njëherë kështu.

Një mëngjes herët punëtori Skënder L. po shkonte si zakonisht për në punë. Ecte më këmbë, nëpër rrugën që vjen paralel me bregun e liqenit. Ai punonte në një ndërmarrje jashtë qytetit dhe këtë rrugë e bënte përditë. Ecte me merakun që të arrinte në kohë. Po atë ditë, tek vështronte nga liqeni, padashur ia tërhoqi vëmendjen një varkë që lëkundej lehtë mbi valët e mëngjesit. Varka ishte fare bosh dhe, sido që ai qëndroi në vend dhe shikoi me kujdes, nuk i zuri syri ndonjë njeri në të. Ndërkaq, era e veriut e shtynte varkën gjithnjë e më tutje në thellësi të liqenit. Kjo pamje jo e zakonit e bëri të mendohej. Thua ta kenë harruar peshkatarët pa lidhur? Por ai e dinte sa kujdesen peshkatarët për varkat e tyre. Të jetë shkëputur vetë? Edhe kjo s'ishte për t'u besuar: nata e kaluar kishte qenë e qetë, pa erë e pa dallgë. Atëherë Skënderi nuk humbi më kohë me arsyetime, po vajti në breg, u zhvesh me të shpejtë dhe u hodh në ujë. Ishte ditë dhjetori dhe ai burrë shëndetpakët mezi e çante ujin e ftohtë. Varka qe larguar goxha, po kjo s'e pengoi atë ta arrinte e ta kapte. Duke notuar me një dorë, ai e shtyu varkën derisa e afroi në breg. Pastaj, me shumë mundime e nxori nga uji dhe e përmbysi sipër disa shkurreve, duke fshehur poshtë varkës dhe një lopatë që gjeti në të.

Punëtori u vesh dhe mori prapë rrugën për në qytet. Fundi, mungesën në punë do ta justifikonte. Atë e shqetësonte seriozisht një dyshim.

Ai erdhi drejt e në zyrën time. Ne nuk njiheshim dhe s'ka si të njiheshim. Në zyrat tona hyjnë e dalin me dhjetëra njerëz të panjohur në ditë.

Ai foli shkurt, tregoi ç'i kishte ndodhur, ç'kishte bërë dhe paraqiti dyshimet e veta. Unë, si zakonisht në këto raste, e dëgjovë me vëmendje, mbajta shënime të hollësishme. Para se të largohej, ai tha se ishte gati të ndihmonte prapë në rast nevojë.

Kur qytetari Skënder L. mbylli derën, unë mbloodha dokumentet dhe, pa humbur kohë, u ngrita e vajta i raportova shefit tim.

— Po, — më tha shefi, — tani sapo na njoftoi një-siti kufitar i postës R. Gjatë kontrollit të mëngjesit është gjetur në bregun e djathtë një varkë hedhur mbi shkurre...

«Të dhënat qenkan njëlloj, — mendova. — Qytetari ka arritur në kohë.»

Pastaj ne heshtëm. Shefi vështronte nga dritarja që binte nga ana e liqenit e herë pas here thithte cigaren. Për ne, që punonim me të, kjo pamje kishte kuptim të qartë: çështja ishte shumë e rëndësishme. Në këto raste, shefi ynë vendoste në çast e në veprim e sipër i lindnin dhe mendimet...

— Mirë, — foli ai si me vete. — Tani merr grupin operativ dhe shko në vend!

Grupi hipi në makinë dhe ajo mori drejtimin nga bregu i djathtë i liqenit. Mua ende më vërtitej në kokë pyetja: ç'të ishte ajo varkë e braktisur, disa qindra metra larg kufirit?

Kjo pyetje s'm'u nda gjatë tërë rrugës.

Zbritëm nga makina dhe u drejtua për në vendin e ngjarjes. Varkën e gjetëm mbështetur mbi disa shkurre të dendura. E vështrua me kujdes e pastaj e kthyem mbarë. Ishte një varkë e rëndomtë, e sapo ndërtuar, e lyer me bojë të bardhë, me përjashtim të fundit të saj, që ishte në ngjyrë hiri. Në të dy krahët e saj qenë dy doreza, lyer dhe këto me bojë të bardhë. E kontrollova më pas me imtësi së mos gjenim ndonjë send apo ndonjë gjurmë, po s'doli gjë. E vetmja

provë materiale, veç varkës, ishte lopata. Me vështrimin e parë vumë re se ajo s'ishte lopatë e zakonshme vozitjeje, po lopatë lëmi, nga ato që perdorin ishataret kur shijnë grurë. Qe punuar trashë dhe në dy vende, ndonjë metër larg njëri-tjetrit, ishte ngrënë e gervishtur.

«Si duket, me ketë lopatë, — mendova atë çast dhe e mora atë në dorë, — e kane bartur varkën deri këtu!»

Shokët e grupit gjithë vëmendjen e përqendruan në disa gjurme qe kishin mbetur në sheshin përgjatë bregut. Njëpër rërën e lagur dukeshin qartë gjurmë këmbësh e vende-vende shenja të varkës, të cilen, siç dukej, e kishin zvarritur; kishte shumë të ngjarë, nga sa tregonin gjurmët, që të panjohurit të qenë nxituar tepër në veprimet e tyre. Ne fotografuam gjurmët gjer në njëfarë vendi, se më tej ato humbisnin nëpër gëmushat e shkurret, në largësi të gjolit. Kështu që na u desh të thërritnim në ndihmë Jankën, qenin e grupit. Janka i nuhati shpejt gjurmët dhe, pasi kapërceu zonën e shkurreve, doli në rrugën automobilistike. Këtu ai u vërtit sa andej-këndeje, sepse terreni ishte i fortë dhe gjurmët e të panjohurve ishin prishur nga lëvizjet e ditës. Megjithatë qeni shkoi më tutje dhe ne, duke vajtur pas tij, u gjendëm në një qendër të banuar. Aty ishin ofiçina e ndërmarrjes gjeologjike, fjetorja e punëtorëve, magazinat dhe disa shtëpi banimi.

Janka u soll disa herë vërdallë e pastaj, pa bërë asnjë dredhë, hyri drejt e në një shtëpi që vinte pak si veç shoqeve. Unë e njihja mirë atë shtëpi dhe hetimet e qenit më ngjallën në çast një dyshim të vjetër...

Pas kësaj ne u kthyem, duke marrë me vete varkën dhe lopatën. Unë vajta në zyrë me bindjen se kisha rënë në gjurmë. Pasi mendova variante të ndryshme, u përqendrova te njëri prej tyre dhe me këto mendime trokita në derën e shefit. I raportova gjatë e gjerë për punën e grupit. Ai, si gjithnjë, më dëgjoi pa më ndërprerë e pastaj tha i menduar:

— Vështirë ta pranosh atë që thua ti... S'mjaftojnë vetëm arsyetimet...

Unë luajta nga vendi dhe, sado që isha i ri në de-tyrë, u përpoqa t'i mbushja mendjen:

— Ju e dini se djali i madh i kësaj familjeje, Agroni, është thirrur disa herë nga ne, për sjelljet e tij të këqija. Kohët e fundit është këshilluar rëndë se është kapur në zonën e kufirit.

Shefi më dëgjonte me vëmendje dhe këtë gjë e kuptova edhe më mirë kur ra zilja e telefonit dhe ai nuk e ngriti fare dorezën.

— Ashtu është, si thua ti, — tha ai i qetë. — Po këto janë vetëm dyshime. Rëndësi ka ç'thonë provat materiale...

Atë çast ndjeva në gjosk zemrën që më rrahu me vrull e, duke u munduar të mos e tregoja gëzimin tim të papritur, shpjegova:

— Gjatë kontrollit që bëmë në shtëpi, gjetëm në teshat e Agronit njolla bojë të bardhë, krejtësisht të ngjashme me bojën e bardhë të barkut të varkës.

Eprori im më vështroi në sy me një mënyrë të tillë, sa unë aty për aty e kuptova se isha nxituar.

— Megjithatë, — tha ai, — e kemi ende të vështirë të konkludojmë. Bëni njëherë analizën kimike të bojës. Studioni sjelljet e Agronit.

Dola nga zyra e shefit i menduar e i pakënaqur nga puna ime. Çështja ishte më e ndërlikuar nga sa pāndehja unë.

4

Pa humbur kohë, bëmë analizën kimike të bojës. Analiza na tregoi se boja e bardhë e teshave të Agronit kishte përbërje të ndryshme nga ajo e varkës. Veç kësaj, duke vazhduar hetimet në vend, doli se Agroni bo-jën e bardhë e kishte marrë në magazinën e ndërmarr-

jes ku punonte. Kjo u vërtetua dhe nga magazinieri. Me atë bojë ai kishte lyer një dollap të shtëpisë. Këto fakte të papritura nuk di se pse më tingëlluan si një tallje për besimin naiv që kisha pasur se vetëm me nuhatjen e Jankës mund të ishte zgjidhur enigma.

Çështja kështu hyri prapë në errësirë. Shokët e punës më kritikuan në mbledhje për veprime të nxituara e të pasakta. Pas kësaj, pata një bisedë të gjatë me shefin. Tani çdo gjë duhej filluar nga e para. Të dhënat nga jashtë mungonin krejt. Kishim në dispozicion vetëm një varkë e një lopatë lëmi! Nga t'ia fillonim? Grupi operativ priste udhëzimet e mia. Tek e fundit vendosëm të ktheheshim prapë te vendi i ngjarjes. Vajtëm dhe e kontrolluam vendin pëllëmbë për pëllëmbë në një periferi më të gjerë. Kësaj here gjetëm një lopatë tjetër të fshehur në mes të busheve. Edhe kjo nuk ishte lopatë varke, po lopatë furre. Për një çast na xixëlloi një shkëndijë shprese, kur diktuam në dorezën e saj diçka të shënuar me laps plumbi, po këtë nuk arritëm ta shquanim, pasi lagështira e kishte prishur. Lopata, në vendin ku u gjet, rrëfente se tentatorët e kishin marrë me vete deri në njëfarë vendi dhe pastaj, për të mos rënë në sy, e kishin fshehur. Por vetëm kaq. Cilët ishin këta dhe ç'kishin ndër mend të bënin?

Përsëri përpara kishim varkën po tani jo me një, por me dy lopata. Sa mund të na flisnin këto me gjuhën e tyre të heshtur, kjo ishte pyetja që ngrihej para nesh. Në mungesë të burimeve të tjera, ne duhej t'i bënim ato të tregonin, të flisnin. Po para se t'ia arrinim kësaj, shkëmbyem mendimet me disa peshkatarë, duke shpresuar se ndonjë fjalë e tyre do të na ndihmonte, po në të vërtetë ata pohuan po ato gjëra të panjohura. Thanë se varka sapo ishte ndërtuar dhe se një varkë të tillë nuk ua kishte zënë syri. Atyre u erdhi shumë keq që nuk mundën të na ndihmonin, ndërsa mua më mbetej të vazhdoja në heshtje dialogun me vete. Mbetej sërish varka me dy lopata, me të cilat duhej të zgjidhnim njëjën e enigmës.

Pasi u mendova gjatë, i bëra vetes këtë pyetje: Ç'dija unë për ndërtimin e varkave? Nuk dija asgjë. Atëherë u ngrita dhe shkova tek ata që ndërtojnë varka; pashë, pyeta, dëgjova dhe që atje më lindi ideja e zberthimit të varkës. Mblodha shokët dhe u propozova:

— Sikur ta zberthenim njëherë varkën. Kushedi, mund të zbulojmë ndonjë gjë brenda saj.

Shokët pranuan dhe ndërkaq filluam nga puna. E zberthyem copa-copa, duke ndarë mënjanë dërrasat nga pjesët e tjera. Tek bënim këtë, vura re se në mes të dërrasave nuk ishin vënë fije liri, siç vepronin ndërtesat e varkave zakonisht, po copa të gjata leckash. Në fillim na u duk sikur nuk gjetëm asnjë gjurmë, po kur pamë që mbetëm pa gjë, atëherë e drejtuam vëmendjen te leckat. Ç'ishin këto leckat? A mund t'i ndihmonin punës sonë? Puna e parë që bëmë, i mblodhëm tok, i lamë e i pastruam dhe u munduam të shihnim nëse kishin ndonjë lidhje në mes tyre. Për çudinë tonë, kur i bashkuam njëra me tjetrën, u sajua papritur një këmishë gruaje. Këmisha në pjesën e përparme ishte qëndisur me motive popullore, që neve aty për aty na ngjanë të njohura. Po prapë na u duk shpejt për t'u gëzuar. Leckat i qepëm njëra me tjetrën dhe me këmishën në dorë hyra në zyrën e shefit.

Ai priste që unë t'i raportoja, ndaj më priti me interes të veçantë:

— Hë, ç'kemi?

Unë nuk iu përgjigja nga emocioni që më kapi befasi, po i ndera këmishën mbi tryezë. Të them të drejtën, druhesha se mos ai e quante prapë të parakohshëm gëzimin tim.

Ai hapi sytë pak i habitur.

— Ç'është kjo këmishë?!

— E gjetëm në mes të dërrasave të varkës, — i shpjegova, duke vështruar ngultas këmishën.

— Gjynah që e paskan prishur këtë këmishë të bukur! — tha shefi me një ton, që unë s'e kuptova aty për aty, sepse për mua bukuria qëndronte gjatë. Gjet-

kë qëndronte edhe për shefin tim. Por ai e tha këtë fjalë dhe pastaj pyeti duke parë nga dritarja:

— Ç'mendon të bësh?

Unë e kisha menduar mirë përgjigjen:

— Them të gjejmë se në ç'zonë të krahinës sonë veshin këmishë me këto lloj qëndismash. Kjo do të na ndihmojë për lokalizimin e hefimeve...

Shefi më dëgjonte me vëmendje.

— Mirë e keni menduar si fillim, — tha në fund ai, — po ti e di se ky aksion s'ka si kryhet me sukses pa ndihmën e njerëzve. Vetëm ju s'e bëni dot. Shkoni takohuni me ta...

5

Të nesërmen vajta në një fshat buzë liqenit, duke menduar, nga sa e njihja unë etnografinë e krahinës, se këmishë me qëndisma të tilla mbajnë vetëm asaj ane. Dhe këtë gjë, më mirë se gratë, s'kishte kush të ma sqaronte. Hyra në bisedë me disa gra dhe pastaj u tregova këmishën.

— S'është nga anët tona, — thanë ato. — Ne nuk qëndisim nga këto lule.

— Këto qëndisma, mor bir, — shtoi një plakë, — i bëjnë në fshatrat matanë kufirit...

Mua m'u duk sikur ma morën këmishën nga duart e ma hodhën në tokë, si një plaçkë pa vlerë. U gjenda para një dileme të re. Këmisha të bënte të mendoje tani se varka kishte mundësi të ishte ndërtuar matanë kufirit. Mos kjo varkë u takonte peshkatarëve të huaj dhe ndonjë erë e fortë e kishte këputur dhe e kishte sjellë në viset tona? Ky ishte arsyetimi i parë, por arsyetime të tjera e rrëzonin poshtë: ç'ishin ato gjurmë në breg? Ç'donte ajo lopatë, fshehur në mes

busheve? Në këto rrethana, hëpërhë, këmisha nuk na shërbente.

U duk sikur u kthyem prapë atje ku ishim. Po besimin nuk e kishim humbur. Pa këtë besim nuk bën dot në detyrën tonë. Duhej të dilnim medoemos nga ai rreth ku kishim hyrë. Puna jonë i shëmbëllen asaj që thoshte një natyralist i famshëm: «Më jepni një kockë, t'ju jap skeletin.» Kështu dhe ne, kishim përpara varkën bashkë me dy lopatat dhe me to duhej të punonim.

— Nuk jemi fare pa mbështetje, — na tha shefi në një mbledhje. — Varka nuk ka rënë nga Hëna!

Vërtet, nuk kishte rënë nga Hëna, ishte ndërtuar në tokë, në rrethin tonë, ndoshta në qytetin tonë. Ky ishte mendimi që më shqetësoi për disa ditë me radhë. Mora dërrasat e varkës dhe i pastrova nga boja e lëndët e huaja. Dërrasat m'u dukën se ishin nga i njëjti dru, po se nga çfarë druri, këtë e kisha vështirë ta përcaktoja. Vështirë e patën edhe shokët e mi ta thoshin. Këtë mund ta përcaktonin sharrëxhinjtë e Pyllit të Plisës.

Kur vajta te sharrëxhinjtë, ata po bënëin pushimin e drekës. Njihesha me përgjegjësin e tyre dhe nuk hoqa keq të hyja në bisedë. Ndezëm nga një cigare dhe fjala nxori fjalën, derisa dolëm te dërrasat e mia, dy nga të cilat i kisha me vete. Atyre as që u shkoi mendia se për çfarë mund të kishin shërbyer ato dhe për ç'arvse i kisha sjellë gjer atje.

— Prej ç'druri mund të jenë këto dërrasa? — i pyeta.

— Këto?! — tha një nga punëtorët, i habitur që unë nuk e dija. — Bredh, është, more shok, bredh i bardhë...

Unë tunda kokën, duke mos ia vënë veshin habitës së tij.

— Bredhi i bardhë nuk rritet në pvllin tonë. — tha përgjegjësi, — rritet në vende të larta malore.

— Ke shkuar ndonjëherë në fshatrat e M.? — pyeti

një druvar plak. — Atje do ta gjesh bredhin e bardhë. Në tjetër vend s'e gjen.

Mua atë çast m'u ngroh zemra. Sharrëxhinjtë nuk e kuptonin dhe s'kishin si ta kuptonin gëzimin tim të fshehtë.

— Tani po, — tha shefi, kur i raportova për bisedën që bëra me sharrëxhinjtë, — mund të them se e kemi futur çështjen në rrugë...

Dhe që atë natë u nisa për në fshatrat e zonës së bredhit të bardhë. Kisha në dorë një çelës që do të më ndihmonte. Harrova të them se sharrëxhinjtë më thanë gjithashtu se dërrasat qenë prerë me sharrë dorë dhe se nga forma nuk i përmbaheshin standardit shtetëror. Kjo më bëri të mendoja se kishte shumë të ngjarë që druri i dërrasave të varkës të qe prerë në pyll me leje. Prandaj, puna e parë që bëra, shtiva në dorë listën e emrave të atyre që kishin marrë leje për të prerë dru në pyllin e bredhit të bardhë. Lista ishte e gjatë, por unë s'e pata të vështirë t'i njihia njerëzit. Për këtë më erdhën në ndihmë shokët e fshatit. Kur arrita te numri tridhjetë e pesë i listës, dëgjova mendimet e shokëve për një bashkëfshatarin e tyre. Ishte kulaku Sadik V. Po. nga hetimi që bëra, nuk më doli ndonjë gjë e rëndësishme. Prapë nuk kisha qëlluar në shenjë si duhej.

6

E lashë njëherë mënjanë çështien e dërrasave dhe u mora me lopatat. Ku mund të ishin punuar ato? Në bisedë e sipër me fshatarët mora të dhëna se lopata të tilla bënte vetëm një mjeshtër plak nga fshati P. —

Mora lopatat dhe në mbrëmje vajta te plaku. Ia tregova dhe ai, sapo i pa, e njohu njëren prej tyre.

— Këtë e kam bërë unë me dorën time, — tha plaku. — Vetëm tri lopata furre kam punuar kështu. Kjo është lopata e Sadik V. E sheh shenjën që është prishur? Ka qenë emri i tij. Sadiku është familje e madhe dhe përdor furrë në shtëpi.

Unë qesha me vete që e ndesha sërish emrin e Sadik V.

Mjeshtri plak e kuptoi se diçka e rëndësishme luan-te në këtë mes dhe priste fjalën time.

— A nuk çon djalin njëherë t'ia kërkojë lopatën Sadikut? — i thashë, i menduar.

— Posi, që tashti!

Kur u kthye djali nga shtëpia e Sadikut, tha:

— Lopatën Sadiku nuk e ka në shtëpi. Ia ka marrë hua Todi K. dhe s'ia ka kthyer akoma.

Tani më doli një emër i ri. Duke parë listën e fshatarëve që kishin prerë dru bredhi me leje, vura re se ishte dhe ky emër. Fillova të studioja se kush ishte Todi K. dhe doli se ai kishte qenë burgosur si agjent i UDB-së. Fshatarët më thanë se Todi nuk kishte hyrë në kooperativë e se jetonte vetëm me punën e së shoqes. Fshati e njihte për nieri dinak dhe tinëzar. Bile, ai kishte hapur fjalë se do të shpërngulej që aty dhe do të zinte punë në avtet. Të gjitha këto flisnin në favor të dyshimeve të mia, po nuk kisha asnië argument lidhur me çështjen për të cilën kisha ardhur. Puna duhej hetuar më afër. Prandaj dërgova nipin e mjeshtrit plak në shtëpinë e Todit. Ai shkoi dhe, sipas porosisë që i dhashë, i kërkoi lopatën e Sadikut.

— Ik, more djalë, se e ke gabim! Ç'më duhet mua lopata e furrës!

Nvia e enigmës sa vinte e po zëridhej. Për këtë ndihmuan vetë fshatarët. Unë u bëra i shtëpisë në fshat. Nierëzit e thieshtë kanë nuhatie të cuditshme. Ata vetë vinin e më iëonin të dhëna të ndrvshme. Në fshatar erdhi e më tha se në gardhin që rrethonte shtëpinë e Todit kishte parë gjurmë boje të bardhë. Dhe me të vërtetë, unë i pashë vetë me sytë e mi njoilat

e bardha të bojës. Një tjetër më tregoi me hollësi se para disa ditësh i kishte zënë syri, duke u kthyer për në shtëpi, Todin të lagur në gjysmën e trupit, sado që atë ditë nuk kishte rënë shi. Interesant se si syrit të popullit nuk i shpëton asgjë!

Tani çdo gjë u bë e qartë. Shkuam në shtëpinë e Todi K. Trokitëm disa herë, po të zotët e shtëpisë për një kohë nuk u ndien të gjallë. Vetëm kur trokitëm fort e thirrëm, atëherë doli e shoqja.

— Todin doni? — pyeti ajo, duke u munduar të na vononte.

— Todin duam, po hapu, — i tha njëri nga fshatarët dhe deshi të futej brenda, po gruaja dinake i doli përpara.

— Ai po hidhet nga muri, prapa shtëpisë...

— Mos u mërzit, se ka kush e pret dhe andej, — tha Ganiu, një nga shokët tanë dhe hyri në korridor. Gruaja u mundua prapë të luante rolin e saj, po më kot. Todin e kapëm në dhomën e vogël, tek po digjte në zjarr dokumentet e fundit... Bashkë me të kapëm edhe agentin e huaj, i cili me ndihmën e Todit kishte përgatitur varkën për t'u hedhur matanë kufirit...

7

Kur shkova e i raportova shefit, ai u ngrit në këmbë dhe më rroku. Ne qëndronim përballë njëri-tjetrit dhe sytë na ndritnin nga një gëzim i përmbajtur.

— Të lumtë! — tha ai dhe, si heshti një hop, shtoi: — Ju lumtë të gjithëve, i lumtë atij punëtorit, u lumtë sharrëxhinjve, grave, fshatarëve dhe, tok me ta, edhe ty, që e udhëhoqe këtë aksion të vështirë. Çështia, siç e di, ka rëndësi të madhe. Todi K. bashkë me Ethem R. ishin agentë të rregullt të UDB-së dhe kërkohe-

shin nga qendra e tyre me këmbëngulje. Operacioni i tyre pra dështoi plotësisht.

Kur u ndava nga shefi, shkova të flija. Gjithë ajo tendosje nervore, ai shqetësim i vazhdueshëm, më kishte lodhur. Dhe këtë e ndieja tani, kur të gjitha teleshet i kisha lënë prapa.

Kjo është detyra jonë, që duket sikur kryhet nga një rreth i mbyllur njerëzish, po që në të vërtetë është vepër e të gjithëve, e vetë popullit.

NDREKO RINO

KUR NDËRROHEJ MONEDHA

Përballë pikës sonë kufitare ishte një ndërtesë e vjetër e pabanuar. Me të na ndante vija e kufirit dhe veç kësaj edhe një luginë e thellë, përmes të cilës gjarpëronte një përrua i vogël. Ai përrua, dimrit, kur binin shira, kishte një vërshim që të çudiste, ndërsa verës vinte duke u shteruar, derisa lymi i tij thahej e bëhej plasa-plasa.

Shtëpia e pabanuar kishte një formë të çuditshme, vinte gjashtëkëndëshe. Qe ndërtuar me gurë të fortë, të lidhur me gëlqere. Në katin e dytë të saj kishte një kullë të vogël, po gjashtëkëndëshe. E gjithë shtëpia rrethohej nga ferrat e nga drizat. Rrallë, shumë rrallë, aty vinin gjahtarë dhe nga oxhaku i saj dilte tym. Ata vinin për të pushuar dhe për të nisur të nesërmen nga e para. Për të tjerët, për ata që nuk e njohin kufirin, kjo do të dukej e parëndësishme, ndërsa për ne nuk qe kështu. Sa herë që aty dukeshin gjahtarë, ne vrojtounim e kujdes, mbanim shënim datën dhe orën, numrin e tyre, veshjen. Edhe kur iknin, po të njëjtën gjë bënim.

Herë-herë në shtëpinë e pabanuar vinte ndonjë ma-

kinë, — zakonisht kjo ndodhte kur koha ishte e mirë, — dhe prej saj zbritnin tre civilë disi të çuditshëm: njëri i gjatë, i thatë, i thinjur e i veshur me një palë çizme të gjata të kuqe, dy të tjerët, të shkurtër e rrodokopë; njëri prej tyre çalonte. Kur vinin këta lloj vizitorësh, ne sepse e ndienim për detyrë ta shtonim akoma më shumë vigjilencën. Kjo ndodhte ngaqë, në fillim veç e veç e më vonë të gjithë së bashku, arritëm në përfundimin se ata të tre ishin ushtarakë. Thata-niku dukej më i madh në gradë, ndërsa të tjerët si të një rangu. Në raste të tilla në njësit, veçanërisht natën, vinte ose komisari ose komandanti.

Ja dhe atë ditë, që rrinim në vrojtim, në shtëpinë e çuditshme ndaloi makina, një xhips amerikan i mbuluar, dhe zbritën tre «të njohurit tanë». Njëri prej tyre, jo ai çalamani, mbante në dorë një thes të madh të mbuluar përgjysmë. Ata hynë në shtëpinë e pabuanar. Ne nuk lëvizëm nga pozicionet tona. Në krahun tim të djathtë ishte Shemsiu, një djalë nga Fieri, truplartë e muskuloz, fjalëpakë e trim. Komandanti e donte shumë Shemsium dhe, kur ushtarët viheshin në rresht, ai ndalonte përpara tij e i thoshte: «More Shemi, po ti sikur i mban këmbët në pleh kimik, mor djalë!» Ne të gjithë qeshnim. Qeshte edhe Shemsiu. Atij i qeshte më shumë fytyra, i qeshnin ata sytë e mëdhenj e të zinj që qarkoheshin nga vetulla të trasha e të dendura. Në pritë, me të e ndieje veten të sigurt sa s'ka më. Në krahun e majtë kisha Bardhylin, një djalë qyteti me shtat mesatar, me qafë të trashë e me duart që akoma s'i kishin ikur kallot. Bardhyli kishte qenë xhenerik në parkun e mallrave. Një ditë, kur punonim për fortifikimin e zonës sonë, kryetarja e kooperativës i kishte thënë: «Ti, Bardhyl, kur të mbarosh ushtrinë, rri këtu te ne. Zgjidh një nga vajzat tona dhe mos iu nda bujqësisë.» Bardhyli kishte qeshur pa i dhënë përgjigje.

Nata ishte e qetë. Njësitit tonë i qëlloi të merrte shërbimin në orën 1.00. Komisari erdhi me ne. Ai zuri vend pranë meje dhe ndenjëm ashtu ndonjë orë pa

folur. Fëshfërima e rrallë e gjetheve të pemëve na gjallëronte edhe ne, na largonte gjumin që, kur nuk lëviz, të sulmon vazhdimisht. Në një nga dritaret e shtëpisë së pabanuar, u duk një dritë feneri, që qëndroi atje për një kohë dhe u zhduk. Komisari pa orën.

— Pesë minuta, — më tha, duke shënuar diçka në bllok.

Përsëri qetësi. Plot në orën 3.00 u dëgjua një kërcitje metalike. Pas tri sekondash ajo u përsërit, këtë radhë më e mbytur. Kjo kërcitje të kujtonte lëvizjen e një shuli që mbush armën. Shemsiu pëshpëriti nga pozicioni i tij:

— Dikush doli nga xhipsi.

Kjo m'u duk e çuditshme. Pra, të ardhurit atë natë ishin katër dhe jo tre; i katërti doli tani, në errësirën e natës.

— Ky është i katërti, — tha qetësisht komisari. — Me këtë mund të kemi punë ne.

Unë nuk fola, megjithëse dëshiroja të pyesja.

Feneri u shfaq dhe dy herë të tjera në dritare. Komisari kronometri kohën. Kjo ishte e reja e fundit gjatë shërbimit tonë.

Njësitë tjetër njoftoi se makina me të tre personat u largua nga shtëpia e pabanuar dhe thesin nuk e kishin me vete. Pikërisht kur ne ishim rreshtuar për të marrë detyrën, erdhi punëtori operativ i zonës. Ai vinte shpesh në pikën tonë. Qe një burrë rreth të dyzetave, me flokë të prerë shkurt, i veshur gjithnjë thjeshtë e pastër dhe me automatikun që s'e hiqte kurrë nga dora.

— Djema, — na tha ai, — do të vij edhe unë me ju. A më pranoi?

— Me kënaqësi, shoku shef.

Ishte buzëmbremje. Frynte një erë e lehtë që të përkëdhelte e të fuste në ëndërrime. Para se të zinin pozicionin, punëtori operativ na tha:

— Dëgjoni, do të mbikëqyrim rreptë shtëpinë e pabanuar. Kemi të dhëna që dikush do të kalojë. Ne do ta lejojmë ta bëjë këtë...

— Si ta lejojmë, — u hodh Shemsiu.

— E po, ti lërmë të mbaroj, o myzeqar. Me këtë do të kemi punë kur të kthehet për të dalë nga kufiri. Veçse duhet ta kapim pa bërë zhurmë, që të mos na trembet ai «miku» tjetër me të cilin do të takohet.

Ne u ndamë nëpër vendet tona. Për mua gjithnjë ka qenë enigmë se si mund të mësohen gjërat që më parë.

Nata ishte përsëri e qetë. Në shtëpinë e pabanuar asgjë nuk pipëtinte. Vonë, aty nga ora 1.30, në rrëpirën poshtë shtëpisë diçka u rrokullis. Kjo zhurmë na bëri më të vëmendshëm. Pastaj u dëgjua një llokoçitje uji në përrua, një zhurmë e lehtë hapash në zall dhe asgjë.

— Kaloi, — dëgjova pëshpërimën e punëtorit operativ.

— Po mirë, atë tjetrin me të cilin do të takohet, nuk na intereson ta kapim?

— Atë jo. Edhe ai do të shkojë në punën e tij. Çdo gjë duhet të ndodhë në kohën e vet.

Shërbimin atë natë e kishim të përforcuar. Kështu që nuk mund të mendohej të vinte njeri për të na zëvendësuar. Ne ishim të detyruar të rrinim në pritë pa lëvizur, të duronim mpirjen e trupit, të mos pinim duhan, të mos kolliteshim, etj. Më në fund u ndien hapat tinëzare të një njeriu. Dalëngadalë ai po hynte brenda kufirit të lejuar për ta ndalur.

Ne i kishim caktuar që më parë detyrat tona.

— Ndal! — u dëgjua zëri i rreptë i Bardhytit.

Shkelësi shtangu në vend. Janë ato çastet e para të ndeshjes me të panjohurin. Ky çast duhet shfrytëzuar mirë, ndryshe... tjetri e mbledh veten dhe mos prit asgjë të mirë prej tij. Kështu duhej të vepronte dhe Shemsiu. Ai ishte gati mbi kokën e njeriut të natës dhe me një kërcim të vrullshëm iu hodh përsipër me gjithë peshën e trupit të tij të lartë e të fuqishëm. Ne u afruam. Bardhyti e ndihmoi për ta lidhur. Shemsiu i bëri menjëherë kontrollin. E gjithë kjo punë u krye me një shpejtësi dhe përpikmëri të habitshme.

Kaluari disa ditë. Ne nuk mësuam më asgjë për fatin e njeriut të natës, bile edhe atë vetë atë natë nuk e kishim parë mirë. Pas dy muajsh, te ne erdhi punëtori operativ.

— Hë, ç'kemi? — na pyeti.

— Nga ju ç'kemi, shoku shef? Nuk na thatë gjë.

— E di, e di. Ja, po ju them diçka. Shkelësi që kapëm atë natë, kishte një mision disi të veçantë. Ai nuk mbante me vete as mina, as dinamit. Ai kaloi kufirin tonë me një thes plot me para. Ju e dini që te ne po ndërrohen paratë dhe zbulimit të huaj i duhej t'i këmbente në bankë me të reja, për të shpërblyer agjentët e tij brenda vendit. Nëpërmjet parave ne mundëm të venim tek agjentët e zbulimit të huaj. Ja, kjo qe e gjitha. Dhe për këtë një kontribut shumë të madh dhatë ju, shokë kufitarë.

Unë e dëgjoja me vëmendje dhe e ndieja veten krenar për detyrën time luftarake.

NESHAT TOZAJ

FUNDI I NJË BRENGE

Ai la shëtitorën dhe, pasi kaloi me hapa të ngadalshëm trotuarin e shtruar me pllaka të ndara në katrorë shumë të vegjël, ngjiti shkallët e një ndërtese trikatëshe. Pak më vonë ai u gjend para sportelit të nëpunësit të shërbimit. Pa i hequr duart nga xhepat, duke u përkulur, me një zë të qetë, i tha nëpunësit:

— Dua të takoj pak shoqen Marie, për një çështje pune.

— Si ju quajnë? — pyeti nëpunësi i rojës duke ngritur dorëzën e telefonit.

I porsaardhuri diç tha nëpër dhëmbë, po nëpunësi nuk e dëgjoji dhe i erdhi zor ta pyeste përsëri.

Nuk kaloi shumë kohë dhe nga shkallët zbriti një grua rreth të tridhjetave, e veshur me shije dhe e mbajtur shumë mirë. Ajo shikoi në mënyrë pyetëse nëpunësin e rojës dhe pastaj iu drejtua të porsaardhurit.

— Ju më kërkuat? — Pas kësaj ajo e shikoi drejt në sy, për t'u kujtuar nëse e kishte parë ndonjëherë këtë njeri, dhe si gërmoi një copë herë në kujtesë, u bind se e shikonte për herë të parë.

— Po! — u përgjigj ai dhe e shikoi në mënyrë të

tillë sikur t'i thoshte se vërtet: donte të bisedonte, por jo aty në korridor.

Maria e kuptoi menjëherë dhe u fut në një nga dhomat e pritjes. Pas saj u fut edhe tjetri. Si zunë vend në karrige, i pari theu heshtjen i porsaardhuri.

— T'ju them të drejtën, unë nuk ju thirra për ndonjë hall timin. Dua të takohem me shokun Petrit. Më duket se ju punoni tek ai.

— Tani ai është shumë i zënë me punë. Ju mund të bisedoni me mua dhe unë...

Vizitori u përtyp pak sikur ngurronte të fliste për atë që e shqetësonte. Pastaj mori frymë thellë dhe tha:

— Rastësisht unë kam gjetur një dokument që është konceptuar nga shoku Petrit. Dua t'ia jap, se me këto gjëra nuk bëhet shaka. Dokumenti flet për...

Maria u trondit. Mendja nisi t'i punonte në mënyrë të rrufeshme. Dokumentet e konceptuara i digjte ajo, por, siç dukej, në ndonjë rast ishte larguar pa i djegur mirë. Një ndjenjë jo e këndshme, që provohet shumë rrallë, filloi ta shqetësonte. Trupi iu mbush tërë djersë dhe në fytyrë ndjeu vërshimin e gjakut.

I panjohuri priste përgjigje. Ai nxori paqetën dhe i kërkoi leje që të ndizte një cigare. E thithte atë me kënaqësi. Herë pas here shikonte nga dera.

— Falemnderit, — iu përgjigj Maria. — Atë dokument që keni gjetur, ma jepni mua. Unë do ta dorëzoj.

«Kjo do të ishte gjysma e së keqes, mendoi ajo. E marr dokumentin, e djeg dhe e gjithë kjo punë mbyllet.»

— Unë e lashë gabimisht në kostumin tjetër. Po kjo s'ka dhe aq rëndësi. Ne takohemi pasdite dhe merreni. Ju në mos gaboj, jeni sekretarja e shokut Petrit?

— Po, ashtu është, — tha Maria. «Po kush është ky i panjohur që më duket si i veshur me një hije misteri», mendoi përsëri ajo dhe donte ta pyeste për emrin dhe vendin e punës.

— Si quheni dhe me se merreni? — pyeti më në fund Maria.

— E ç'rëndësi kanë këto, moj shoqe! Jam një qyte-

tar si të gjithë, — u përgjigj ai duke u ngritur. Pasi shkeli cigaren me këmbë, i zgjati dorën Maries.

— Atëherë në orën pesë. Ju lutem, të jeni e përiktë. Kam edhe një takim tjetër gjysmë orë më vonë.

Ai doli me hap të ngadalshëm dhe Maria pa shpatullat e tij të gjera, kokën, flokët të rënë në majë, ku ishte formuar një zonë që i ngjante shkronjës «O».

Ajo ngjiti shkallët me ngadalë. E ndiente veten shumë të lodhur. U ul në karrige e dërrmuar e lodhur jashtë mase, aq sa nuk mund të merrej me asgjë. Ra zilja e telefonit. E kërkoi Petriti.

*
* * *

Në mbrëmje, te sahati i qytetit kishte shumë lëvizje. Shi nuk binte më dhe njerëzit shëtinin.

Maria eci përmes rrugës, kaloi ndërmyjet njerëzve dhe u afrua te vendi i takimit.

«Të mbarojë sa më shpejt kjo punë, mendonte ajo, sa më shpejt që të jetë e mundur. Po sikur të më shohë ndonjë i njohur, ç'do të mendojë, po sikur këtu të kalojë Skënderi? ...

Ai erdhi në kohë dhe i zgjati dorën. Këtë radhë dukej më i guximshëm. Ndoshta kjo vinte ngaqë ishin në natyrë e jo në zyrat e dikasterit të saj.

— Si e kaluat ditën? — pyeti ai.

«Ndoshta ka ndonjë qëllim tjetër», mendoi Maria dhe për herë të parë gjatë asaj dite i shkoi ndër mend se ky njeri mund të ishte ndonjë aventurier, megjithëse në pamje të parë dukej serioz.

— Jo dhe aq mirë, — iu përgjigj në çast dhe shkoi orën si për t'i thënë tjetrit se nuk kishte kohë.

— Në qoftë se nxitoni, — tha përsëri ai me gjakftohtësi, gjë që dukej se e kishte pjesë të pandarë të sjelljes, — le ta lëmë për një herë tjetër.

Maria u shqetësua. «Ç'të lëmë për një herë tjetër? Këtu nuk është fjala për takime e biseda të gjata; këtu

duhet kryer një veprim i thjeshtë. Ti më jep dokumentin, unë do ta fut në çantë», donte të thoshte ajo, por heshti. Në çast i lindi një pyetje shqetësuese: «A do të marrë fund me kaq?» Tjetri priste përgjigje dhe ajo mezi mundi të shqiptonte:

— Po, nxitoj pak.

— Por unë dua të bisedoj diçka me ju, sepse punët nuk janë aq të thjeshta sa ju duken, — ndërhyri tjetri me një ton të prerë e disi urdhërues.

— Urdhëroni, unë po ju dëgjoj, — u përgjigj Maria po kaq prerë, duke qenë e bindur se mund t'i tregonte vendin kujtdo. Ajo pothuajse e harroi atë punën e dokumentit dhe i vinte plasja, që po bisedonte me këtë njeri.

— Unë kërkoj njëfarë shpërblimi për shërbimin që po ju bëj, — tha ai dhe shtoi: — Besoj, gjykoni drejt dhe e kuptoni se pozita në të cilën ndodheni nuk është dhe aq e thjeshtë.

Maria uli kokën. Po, ajo e kuptonte shumë mirë këtë. Atë ditë çdo qelizë e organizmit të saj kishte dhënë alarmin për një gjendje të jashtëzakonshme dhe, veçanërisht tani, e urrente qetësinë e këtij burri, të këtij përbindëshi, që fliste e sillej me të me një gjakftohtësi torturuese.

— Unë, hëpërhë, nuk kërkoj ndonjë gjë të madhe, — vazhdoi ai, — dua të kem një fletëhyrje të vulosur për në dikasterin tuaj. Emrin mos e plotësoni.

— A jeni në vete, a jeni menduar mirë për këtë që thoni? — pyeti ajo.

— Po, unë jam menduar shumë mirë, ndërsa ju, me sa duket, qenkeni ose shumë naive, ose... — ai nuk e përfundoi fjalën, po Maria e kuptoi mirë se ç'donte të thoshte. Toni i tij ishte therës, tallës dhe kjo e detyroi Marien të mendonte seriozisht për këtë propozim. A mund ta bënte ajo këtë?

— Unë desha të tërheq edhe një herë vëmendjen për gjendjen tuaj, — ia ndërpreu mendimin i panjohuri. — Në qoftë se nuk do të më jepni atë që po ju kërkoj dhe, kjo është më e rëndësishmja, nuk do ta

mbyllni gojën, atëherë do ta dorëzohet këtë dokument atje ku duhet. Jam i sigurt se, pas takimit të paradites, e keni kuptuar se për ç'dokument është fjala. Pas kësaj do t'ju thërresin, dhe po ju them se kodi penal ka një nen tepër interesant për ata që humbasin dokumentet që kanë të bëjnë me sekretet shtetërore. Në mos gaboj, ju jeni nëna e një djali pesëvjeçar, të bukur e të shkathët. Ju kam parë kur e merrni nga kopshti. Mendoni se ç'do të ndodhë me të pas kësaj. Unë parashikoj edhe një divorc. E përse të ndodhin të gjitha këto, kur ju mund t'i vini kyçin gojës dhe të plotësoni herë pas here ndonjë kërkesë modeste që do t'ju bëj?

— Ju lutem, pushoni! Fletëhyrjen do ta merrni, vetëm më jepni dokumentin dhe të ndahemi, të ndahemi sa më parë. — Maria nuk po e kontrollonte më veten.

— E kuptoj që nuk keni haber nga kjo lloj pune, ose doni të më gënjeni, — u skërmit i panjohuri. — Unë po ju pres këtu. Shkoni dhe kthehuni shpejt. Në sirtarin e tavolinës suaj, besoj se ka dokumente të tilla. Hë, si thoni? — I panjohuri nuk ia ndante për asnjë çast sytë Maries.

— E kam të vështirë të hyj tani në dikaster. Ta lëmë për nesër mbrëma, — iu lut Maria duke e shikuar në sy. Ajo u ruhej syve të tij, që ia dhjetëfishonin ndjenjën e frikës.

— Atëherë nesër, po në këtë orë, jo këtu, po tek ajo kinkalaria atje sipër, — tha ai dhe i zgjati dorën.

Ajo ndjeu në pëllëmbë një letër dhe u gëzua. Po kjo nuk zgjati shumë.

— Ju kujtoj se e kam fotokopjuar këtë dokument. Ajo që keni në dorë tashmë, as për mua e as për ju nuk ka ndonjë vlerë. Ju porosit që të mos bëni shaka me jetën tuaj të qetë familjare. Natyrisht, tani që ne u njohëm, nuk ka vlerë t'ju tremb me hetuesin. Unë dhe njerëzit e mi do t'ju ndjekim pas, do të jemi hija juaj. Këtë e them që të mos bëni ndonjë budallallëk. Natën e mirë.

Maria mbeti vetëm. Dukej sikur gjymtyrët i ishin ngurosur dhe nuk mund të lëvizte prej aty. I dukej vetja si statujë.

U nis me hap të ngadalshëm për në shtëpi. I dukej se të gjithë njerëzit atë shikonin. «Po në shtëpi si do të më vejë halli? Ç'do të mendojë Skëndëri për gjendjen time?» Me këto mendime në kokë, duke ngjitur shkallët me këmbët që mezi e mbanin, nxori çelësin nga çanta dhe, ngaqë dora i dridhej, mezi e futi në bravën e derës.

*
*   *
*

Maria qëndronte si e tulatur dhe herë pas here frikësohej. Skëndëri për herë të parë gjatë gjithë jetës bashkëshortore e shikonte në këtë gjendje dhe vendosi ta pyeste:

— Marie, — e prishi qetësinë Skëndëri duke zgjatur dorën drejt paqetës që ndodhej mbi komodinë, — çfarë ka ndodhur, pse je kështu e brengosur?

Ai ndezi cigaren dhe e thithi dy-tri herë duke nxjerrë shtëllunga të mëdha tymi. Priste që e shoqja t'i fliste. Ajo nuk i ktheu përgjigje. I ishte afruar aq shumë, thujse trembej se mos e humbiste përjetë.

— Fol, Marie. Është më mirë për të dy, — tha Skëndëri dhe shkoi dorën nëpër flokët e saj, që i ishin shpërndarë në jastëk.

Në dhomë hynte një rreze e vogël e dritës së shëtitores aq sa ai e shikonte turbull të shoqen.

— S'kam asgjë për t'u shqetësuar, — u përgjigj Maria me zë të shuar. Ajo dëshironte të ishte fillikat, të mendohej për gjendjen e saj. A kishte vallë rrugëdalje? Po sikur të bisedonte njëherë me Skëndërin? Jo, më mirë të heshte. Ajo ktheu kokën nga krevati i vogël ku flinte i biri dhe zgjati dorën për t'i ngritur mbulesën që i kishte rrëshqitur. Ai merr-

te frymë lehtë dhe Maries iu mbushën sytë me lot. «Mirë që është natë», mendoi ajo dhe u kthye nga krahu tjetër. I dukej sikur një hije e keqe, e keqe deri në neveri, ishte futur në shtëpinë e tyre dhe kish-te zënë qoshet, duke prishur çdo gjë të mirë e të bukur.

Natën ajo u zgjua nga një ëndërr e llahtarshme. I shoqi u mundua ta qetësonte. Vetëm pas ndonjë ore ajo fjeti dhe Skënderi ndjeu frymëmarrjen e qetë e të rregullt të saj. Atëherë ai shikoi orën që shë-nonte katër dhe për herë të parë nisi të mendonte seriozisht për të shoqen. Herë pas here Skënderi shi-konte orën dhe i dukej se akrepat lëviznin shumë ngadalë.

Ora e qytetit donte edhe pesë minuta të shënon-te pesë. Maria u fut në kinkalери. I dukej sikur koha kishte ngelur në vend. Ajo ishte shumë e shqetësuar. Nga mbrapa ndjeu hapat e një njeriu dhe për një çast ngurroi të kthente kokën, pastaj, si pagoi lekët, u kthye për të dalë. Te dera ndeshi me atë. U për-shëndetën si dy të njohur dhe morën rrugën gjatë dyqaneve. Vitrinat shkëlqenin nga dritat. Maria nuk fliste. Ajo priste ç'do të thoshte ai.

— Jeni më e qetë sot, — e nisi bisedën ai. — Ja, pra, siç e shikoni, djalli nuk është dhe aq i zi sa ç'e tregojnë. E keni me vete atë plaçkën?

— Po. Mos doni t'jua jap këtu në rrugë?

— Jo, do të gjejmë një çast të përshtatshëm. Dhe tani më bëni një përshkrim të rrugës për në kabine-tin e shokut Petrit.

— Qenkeni tepër i guximshëm. Më duket se ba-shkë bëmë një marrëveshje fare të vogël. Unë e mbaj-ta premtimin dhe ndaj jush nuk kam asnjë dety-rim tjetër.

— Mos u shqetësoni! Pas kësaj ju do të jeni e qetë. Është e vetmja detyrë që kam parashikuar të kryeni ju.

— Mua më vret ndërgjegjja edhe për këtë, — u nxeh Maria, — e jo më t'i shtoj vetes edhe vuajtje të tjera. Ju më keni sjellë tërë ato shqetësime... Unë po vuaj, jam e dërmuar shpirtërisht... jeni njeri apo ç'dreq...?!

— Nuk shoh ndonjë gjë shqetësuese, — tha i panjohuri duke i hedhur Mariës një shikim lakmues, të paturpshëm. — Unë jam tepër modest, kënaqem me pak. Ju e shikoni që nuk po ju kërkoj asgjë tjetër.

Maria u skuq deri te veshët. Ajo e zbërtheu mirë domethënien e fjalëve të tij. I dukej vetja si një personazh i librave me detektivë dhe nisi të përshkruante me kujdes rrugën për në kabinet, kasafortën, rregullat e hyrjes, formalitetet e tjera dhe u dha përgjigje dhjetëra pyetjeve që i drejtoi ai. Në fund ajo i dha fletëhyrjen dhe u ndanë. I panjohuri i la një parullë që ajo ta njihte kur ta merrte në telefon.

Maria ecte me hap të ngadalshëm. E ndiente veten më të qetë. Në turmën e njerëzve ajo shikonte aty-këtu të njohur dhe i vinte keq që nuk ndiente gëzimin e tyre. Ja, edhe ajo, dy-tri ditë më parë shëtitiste e qeshur, si ata, ndërsa tani i duhej të linte takime e parulla me një njeri që ende nuk e njihte, por që ishte armik, dhe për këtë s'kishte asnjë dyshim. Nuk i kishte shkuar kurrë nëpër mend se ajo mund të binte ndonjëherë në kthetrat e armikut. «Njeriu nuk i parashikon dot të gjitha. Shkas u bë ai dokument që...», mendoi me vete Maria dhe në çast, për herë të parë gjatë atyre ditëve, arsyetonte me gjakftohtësi. Ajo solli ndër mend atë ditë që kishte dalë me koshin e letrave në dorë, për t'i djegur. Ish-te duke parë flakën e letrave të djegura, kur një shok i tha të shkonte shpejt në zyrë, se e kërkonte shoku Petrit. Ajo u ngjiti me vrap, pa menduar për letrat që po digjeshin. Në zyrë u kujtua për to, por e qetësoi veten duke menduar se ishin djegur. Por

ja që nuk qenkëshin djegur! Maria vazhdoi fillin e arsyetimeve të saj me një ndjenjë shqetësimi që sa vinte e rritej. Në fund ajo bëri një konstatim që duhej ta kishte bërë më parë: atëherë armiku është brenda te ne. I panjohuri vetëm nëpërmjet një tjetri mund ta siguronte dokumentin. Kush, pra, mund të ishte bashkëpunëtori i këtij të panjohuri misterioz? Ja, për këtë duhej menduar mirë tani. Ajo ndërpreu fillin e mendimit, sepse iu duk se pa në një qoshe rruge Skënderin. «A thua të më ketë ndjekur pas, mendoi ajo. Po përse duhej ta bënte këtë?» Pas pak ata u takuan. Ai i futi krahun dhe i tha të shkonin në shtëpi se do të prisnin për vizitë një mik të ri. Maria shpejtoi hapat.

Ai i zbriti shkallët me një qetësi të shtirur. Tensionin që e kishte pushtuar e përballonte me vështirësi. Kur hyri në turmë, e ndjeu veten më të qetë, jo se ajo i dukej miqësore, por sepse ishte larg vendit ku do të kryente veprimin që i ishte ngarkuar. Nganjëherë i kishte zili njerëzit që të qetë shëtitnin në shëtitore. Ja, ata nuk kishin asnjë hall, asnjë shqetësim. Ndërsa atij i duhej të bënte një jetë të dyfishtë. I dukej vetja si atij aktorit në skenë, që nuk mund të dalë jashtë rolit që i është ngarkuar. Natyrisht, ai nuk ishte kundër këtij roli, veçse gjithnjë e më shumë e ndiente deri në palcë frikën dhe rrezikun e kësaj pune. Sa herë merrte vesh se dikush ishte dënuar për veprimtari armiqësore, i rrëqethej mishi. I vente mendja, megjithëse rrallë, që të tërhiqej dhe të mos lozte më me jetën e tij. Por kjo ishte vetëm një shkëndijë, që shuhej shpejt. Për atë nuk kishte rrugë tjetër, të paktën, kështu i dukej atij. Atij i dukej se mund të jetonte vetëm në një gjendje të përhershme alarmi.

— Mirëmbërëma, Marko!
Ky zë e trembi dhe e largoi nga mendimet e zymta. Ai u kujtua se për të u ngrit perdja dhe duhej të luante njërin rol. I buzëqeshi atij që e përshëndeti dhe i tundi dorën. Ishte një shok pune.

Kishte qënë një kohë, kur atij nuk i thoshin ashtu thjesht, «mirëmbërëma, Marko!», por i drejtosheshin tërë etiketë ose me entuziazëm «hello Marko!» Ai hiqte pak kapelën nga koka dhe ua kthente përshëndetjen sipas shkallës shoqërore. Por kjo ndodhte kur ishte për studime atje, jashtë, atje ku njohu tërë ata miq që e futën në jetën plot aventura të spiunit. Atje ai merrte edhe shpërblime të mira. Kur në Shqipëri filloi lufta dhe i thanë të kthehej me mision, e pranoi me kënaqësi këtë, jo se e mori malli për atdheun, por sepse vendi i tij mund të rrezikohej nga ajo fara e keqe e komunizmit. Markoja punoi me intensitet dhe mund të krenohej se diç kishte bërë. Të rrallë ishin ata provokatorë që mund të mburreshin se me informatat e tyre një komunist ishte varur në një trekëmbësh në mes të qytetit, ndërsa ai po. Vetëm një gjë nuk u falte Markoja miqve të tij e më shumë vetes: përse nuk e larguan nga Shqipëria pas luftës? E këshilluan të qëndronte, se ata do të ktheheshin shpejt. Priti gjatë, por ata nuk u kthyen. Kur gjatë kontakteve të rralla e tërë tension i pyeste, ata i thoshin «së shpejti, i dashur, së shpejti, veçse duhet punuar më shumë». Ata nuk mund ta kuptonin se sa e vështirë ishte të punoje, nga një ditë në tjetrën. Të tërhiqje një njeri në bashkëpunim ishte njëlloj sikur të kërkoje rrush në një vresht të stërvjelur.

Kështu i ndodhi edhe para një muaji: ai shkante për në shtëpi. Nxitonte të pinte ndonjë gotë. E kishte zakon të pinte vetëm në shtëpi. Papritur ai u përplas me një person të veshur me të zeza. U ndal dhe deshi të bërtiste, por sytë iu hapën pak më tepër dhe goja i mbeti gjysmë e hapur.

— Ti këtu?!

— Po! Veçse tregohu pak më i kujdesshëm, — i tha tjetri dhe i zgjati pakëz dorën.

— Si munde të vije? — Markos i dukej se ishte në ndonjë ëndërr të çuditshme.

— Kam ardhur si turist, dëshiroj të shoh përparimin e vendit tuaj. Dhe tani dëgjo, — i tha ai pasi e tërhoqi në një vend të pandriçuar. — Ke disa kohë që nuk po lëviz fare, po tani nuk është koha për qortime. Detyra është kjo: do të sigurosh një fotokopje të projektit të uzinës «x», e cila tashmë është ndërtuar. Neve na intereson të njihemi në fillim me projektin, pastaj të organizojmë punën për ta shkaktërruar fare atë. Po të lëmë dorë të lirë për plotësimin e kësaj detyre. Përdori të tëra mundësitë e tua, mjetet. — Ai i futi në dorë një pako dhe u largua duke thënë: — E kam kohën shumë të kufizuar, nuk dua të bie në sy, aq më tepër për ty, se të kemi shumë të shtrenjtë.

Markoja mbeti në errësi. U kujtua se në dorë kishte pakon dhe, pasi e futi poshtë palltos së madhe, me hap të shpejtë mori rrugën për në shtëpi.

Atëherë detyra i ishte dukur krejtësisht e përealizueshme. Por, kur kishte menduar me gjakftohtësi, ai kishte bërë një plan shumë të hollë.

Suksesi i tij i parë qe kur tërhoqi në shërbim njëri nga punëtorët që pastronin lokalit. Këtë detyrë modeste ajo e kryente me zell të madh. Po Markoja gërmoi shumë në jetën e saj dhe mundi të gjente dy të çara serioze, ku mund të kapej: ajo kishte një të metë në biografi dhe, e dyta, s'mbante qëndrim të mirë, megjithëse qe e martuar. Markoja e kishte studiuar mirë si tip dhe qysh në ballafaqimin e parë kishte mundur ta thyente. Përmes lotëve ajo i ishte zotuar se do t'i kryente porositë e tij. Dhe për një kohë i kishte sjellë letra të ndryshme të gjetura nëpër zyra, për të cilat ai tregohej i ftohtë. Por një ditë i sollti një letër që sapo kishte filluar të digjej. Në sytë e saj ai nuk shfaqti ndonjë gëzim të vecantë, por, kur u kthye në shtëpi, provoi ndjenjën e triumfit.

Si hodhi në dorë këtë dokument, bëri presionin mbi Marien. Kjo metodë, për të kryer punët nëpërmjet njerëzve të vegjël, të parëndësishëm në pamje të jashtme, i dukej tepër frytdhënëse. «Vërtet mendimet e mëdha dhe materialet i përpunojnë njerëz të përgatitur e me përgjegjësi, po për t'i daktilografuar ia besojnë një vajze ose një gruaja, që, në fund të fundit, edhe mund të hidhet në dorë», arsyetonte shpesh herë.

Atë ditë që shefi i hodhi dorën në sup me intimitet, Gjergji e kuptoi se do të ngarkohej me një detyrë të re. Ai hynte në vitin e dhjetë të shërbimit dhe emocionet e viteve të para nuk i përsëriteshin me të njëjtën forcë. Tani, më i pjekur e më i rrahur nga jeta, Gjergji dinte të ruante qetësinë dhe gjakftohtësinë. Sapo merrte detyrën, ndërtonte në kokë planin e veprimeve. I takonte që mendimet të mos i ndahehin për një kohë të gjatë. Kur ndërtonte një plan pune, të tjerëve u dukej sikur ai humbiste gjallërinë. Përqendrohej në një pikë dhe i pëlqente të rrinte i vetmuar.

Shefi i futi krahun dhe, duke ecur, i bëri një nga ato pyetjet, me karakter profesional:

— Si do të veproje ti, në qoftë se gruas sate do t'i bënin një presion për të hyrë në rrugë armiqësore?

Gjergji e shikoi i habitur. Ai nuk e priste t'i bëhej një pyetje e tillë. E pa shefin në mënyrë pyetëse, por e kuptoi që ai priste përgjigje.

— Në qoftë se gruaja ime do të kishte kurajën të ma thoshte këtë gjë, për të cilën unë nuk dyshoj, atëherë unë do t'u drejtohesha menjëherë organeve kompetente.

Shefi u kënaq nga kjo përgjigje. Gjergji e kuptoi këtë nga mënyra si si tjetri i shtrëngoi krahun.

— Bukuri! Atëherë unë do të të jap një denoncim

që na erdhi dje. Pasi të njihesh me të, do të bësh një plan veprimi. Të mjaftojnë tri ditë?

— Këtë do ta përcaktoj pasi të njihem me rrethanat që parashtrihen në material.

Denoncimi nuk ishte më tepër se një faqe. Gjergji njohu shkrimin e shefit të tij. Ishte marrë gjithçka që duhej e që ishte e domosdoshme. Në denoncim thuhej se një i panjohur ishte paraqitur në dikaster dhe i kishte kërkuar Maries një pikëpjekje për t'i dhënë një dokument. Maria kishte plotësuar kërkesën e të panjohurit për t'i dhënë si shpërblim për shërbimin një fletëhyrje të bardhë. Maria ishte tepër e tronditur nga presioni që i ishte bërë dhe jetonte me një ankth të pafund.

*

*

*

— Mami, po troket dera, — tha vogëlushi, që në atë çast po ndërtonte një shtëpi me lodrat.

Maria rregulloi flokët, hoqi ca plaçka që ishin mbi divan dhe dëgjoi në korridor një zë burri që e pyeste vogëlushin për të. Ajo hapi derën e kuzhinës dhe u ndodh përpara një djali të ri, të gjatë, të veshur mirë.

— Shojja Marie? — pyeti ai duke mbajtur akoma në dorë djalin, i cili po i tundte kollaren.

— Po, urdhëroni brenda, — tha Maria pak e hutuar.

I panjohuri, me djalin në krah, u fut brenda dhe u ul në divan.

— Quhem Gjergj, punoj në Degën e Punëve të Brendshme. Dua të bisedoj me ju për diçka. Në shtëpi do të jemi pak më të qetë. Tani, besoj, vjen edhe Skënderi. Unë sapo fola në telefon me të.

Maries i pëlqeu toni i tij i çiltër, familjar. Por më shumë i pëlqeu mënyra se si e mbante djalin në prehër.

— Po për se duhet të bisedojmë? — tha Maria, duke u skuqur lehtë në fytyrë.

U dëgjua çelësi në bravë dhe brenda hyri Skënderi.

— Tungjatjeta, shoku Gjergj! — përshëndeti ai dhe, si përkëdheli djalit, i tha:

— Fëmijët i dashkeni fort, përderisa e lejoni këtë çamarrok të bëjë ç'të dojë me kostumin tuaj. — Pastaj ai iu drejtua së shoqes: — Marie, ajo që më tregove, ishte shumë serioze, prandaj vendosa të bisedoj me shokët e Sigurimit. Tani ti duhet të japësh disa shpjegime.

— Mirë, — u përgjigj Maria, duke vënë xhezen në ziarr.

Gjergji e la vogëlushin të merrej me çokollatën që sapo ia dha dhe e luti Marien që t'ia kallëzonte fill e për pe ngjarjen. Ajo foli gjatë. Gjergji dëgjoi me vëmendje. Pastaj ai nxori disa fotografi nga xhepi dhe i radhiti mbi tryezë.

— A mund ta njohësh? Cili është nga këta?

Maria nuk e pati të vështirë ta përcaktonte, në tufën e fotografive, të panjohurin e saj.

— Ti akoma nuk ia mësove emrin? — e pyeti Gjergji, duke e shikuar drejt e në sy.

— Jo, nuk e kam pyetur.

— Atëherë mëso se ai quhet Marko.

— Po ju, si e paskeni gjetur meniëherë?! — pyeti Maria disi e çuditur. Ajo e dinte se Sigurimi i Shtetit për këtë punë ishte, dinte njëkohësisht edhe shumë ngjarje nga puna e kësaj arme, por nuk e merrte kurrë me mend punën e atyre ingranazheve që në përfytyrimin e saj ishin tepër të fuqishëm.

— Edhe ne nuk e patëm të lehtë, — u përgjigj Gjergji.

Atij i kujtohej se njëri nga kolegët e tij, kur mori përsipër këtë çështje, i kishte dhënë një shënim shumë të vogël, ku njoftohej se një i huaj, i ardhur si turist në Shqipëri, që mbante një qëndrim shumë dashamirës ndaj vendit tonë, ishte takuar me të quajturin Marko R. në rrethana të dvshimta. Po këtë tani për tani nuk mund t'ia thoshte Maries.

— Pra ti i vure letrat në zjarr për t'i djegur dhe të thanë se të kërkonte shoku Petrit. Të kujtohet kush të thirri?

Maria nisi të mendohej. Ajo shkonte nëpër mend të gjithë punonjësit e dikasterit. Më në fund iu kujtua:

— Koço M.

Gjergji shënoi në bllok emrin e personit dhe bëri edhe një pyetje tjetër.

— Letrat e dorës së fundit, më kupto, ato të parrëndësishmet, kush i djeg te ju?

— Sekretarët përgjithësisht, por ka raste që i djegin edhe punëtorët e pastrimit.

— Ishte ndonjë nga këto afër teje, kur ti ndeze letrat për t'i djegur?

— Jo!

— Je e sigurt për këtë?

— Po! — u përgjigj ajo pa ngurruar.

— Po Koçoja, zbriti shkallët pasi ju lajmëroi, apo erdhi pas jush?

— Ai erdhi pas meje dhe hyri në zyrë. Ato i kemi afër.

— Merri këto dy numra telefoni dhe, pasi t'i ngulitësh mirë në kokë, grise shënimin. Është numri im dhe i shefit. Sa herë që të kesh diçka, më njofto. Po që se Markoja të kërkon takim ose të ngarkon detyra, pranoi dhe njëkohësisht na njofto ne para se t'i kryesh. Ne do të të ndihmojmë për t'i kryer sa më mirë, — tha ai dhe qeshi me fjalët e fundit të tij.

— Për ju është një fjalë goje, ndërsa mua, edhe kur kujtoj emrin e atij personi, më zë tmerri, — u përgjigj Maria. Gjergji, nga shprehja e fytyrës së saj, e kuptoi se ato që tha ishin shumë të vërteta.

— Kjo është e domosdoshme të bëhet, për hir të punës. Besoj se së shpejti do t'ju kthehet qetësia e mëparshme. Po për ta shpejtuar këtë, duhet të ndihmoni dhe ju vetë, — i tha ai duke vënë mbi tryezë filxhanin e kafes. Pastaj u ngrit.

U ngrit dhe Maria me Skënderin. Gjergji u largua.

— Nga shqyrtimi del se Dhimitra L. kohët e fundit ka filluar të bëjë shpenzime të tepërta. Dyzet-veçare, me një burrë të sëmurë nga zemra, me tre fëmijë, ajo jeton për mrekulli. Duket se mban marrëdhënie intime me një shofer. Në dokumente nuk e ka shënuar që xhaxhai i saj është pushkatuar për tradhti ndaj atdheut në vitin 1947, — filloi të fliste Gjergji.

— Si lidhet ky fragment me çështjen që ndjek ti? — e ndërpreu shefi.

— Këto që përmenda, janë dobësi që mund të shfrytëzohen për t'i bërë presion e për ta drejtuar sipas interesit. Përveç kësaj, nga hetimi paraprak rezultoi se Koçoja nuk plekset dhe nuk ka asnjë motiv që të ngatërrohet me këtë çështje.

— Përsëri nuk arrij të kuptoj lidhjen e Dhimitra L. me çështjen.

Gjergji e kuptoi se shefi kërkonte që ai të argumentonte më mirë mendimet e tij.

— Si punonjëse pastrimi ajo ka mundur të shfrytëzojë largimin e Maries dhe të tërheqë dokumentin që sapo kishte filluar të digjej.

— Po Maria, ama, nuk e përmend atë, nuk thotë që ka qenë afër, — ndërhyri shefi.

— Kjo nuk do të thotë që ne të mos verifikojmë personin e saj.

— Ja, kështu thuaj. Vazhdo!

— Para tri ditësh Dhimitra L. është parë në takim me Markon. Ata kanë shkëmbyer dy-tri fjalë nëpër buzë dhe janë ndarë. Ky ngjan, në dukje, si një takim i zakonshëm, por unë mendoj se duhet parë në aspektin që na intereson.

Shefi u ngrit nga karrigia, ndezi një cigare dhe filloi të ecte lart e poshtë nëpër zyrë. Gjergji e dinte këtë zakon dhe nuk lëvizi nga vendi.

— Përse nuk e the më parë këtë detaj?

— Më duket se tani e kishte radhën. Ju vetë më keni mësuar që në fillim të bëj individualizimin e personit, pastaj të them ato që na interesojnë për çështjen konkrete.

Shikimi i shefit ishte përqendruar në hartën që varej në mur, përballë tij. Për se mendonte vallë ai në këtë çast? Gjergji nuk mund ta merrte me mend se shefi mendonte pikërisht për të: kujtonte ditën e tij të parë, kur kishte marrë në dorëzim sektorin e punës. Kur i kishte zgjatur, ja këtij Gjergjit, një dosar të trashë. Duke i caktuar detyrën, kishte parë si i ishin dredhur lehtë duart e djersitura. Ndërsa tani, ky djalë, çdo mendim e hidhte për të mos e tërhequr më kurrë. «Shenjë serioziteti dhe maturie», përfundoi mendimet shefi.

— Cili mund të jetë në këtë rast synimi i armikut? — pyeti ai papritur.

— Objekti më i rëndësishëm i punës së atij dikasteri, cili tjetër?

— Vetëm kaq?

— Edhe kaq nuk do të ishte pak. Veç kësaj fiton dy njerëz dhe bën armiq me ne edhe familjet e tyre. Kjo i ngjan atij reaksionit zinxhir të zbërthimit të atomit.

— Është porosi e veçantë e Partisë që për këtë çështje të përfundojnë sa më shpejt grumbullimi dhe saktësimi i materialit. Për punën e deritanishme po shkoj të raportoj, — tha shefi.

Si mbeti vetëm, Gjergji u ul në tryezën e punës, nxori dosjen dhe u zhyt në studimin e materialeve. Iu kujtua Maria, që i kishte thënë në një nga bisedat se Markoja e kishte pyetur për rregullat e hyrjes në dikaster, për vendosjen e mobiljeve dhe të kasafortës në kabinetin e shokut Petrit. «Ja, pra, mendoi ai, Markos i intereson kasaforta, për të siguruar projektin».

Ra zilja e telefonit.

— Jam Maria. Në orën pesë kam një takim te kinkaleria.

— Mirë, Marie, shkoni.

Ai i hodhi një sy orës së dorës që donte edhe dhjetë minuta të shënonte pesë.

«Maskarai! Llogariti kohën ekzakte, që ajo të mos ketë mundësi të komunikojë me njeri», tha Gjergji me zë të lartë dhe u ngrit rrëmbimthi.

*
* * *

Në rrugë kishte shumë lëvizje. Markoja ishte veshur shumë bukur. Flokët i kishte lyer me brilantinë, aq sa i ishin ngjitur pas kokës. Takimit me Marien, në sy të të tjerëve, ai donte t'i jepte kuptimin e një takimi intim. Në të vërtetë takimet e shkurtra me këtë grua simpatike kishin filluar t'i ngjallnin më shumë interes, dhe përparimi i këtyre marrëdhënieve do të ishte një lidhje me vlerë të dyfishtë. Por ajo Markos i dukej e ashpër dhe, ndoshta, nuk kishte për t'ia falur kurrë mënyrën se si e futi në këtë kurth. Ora donte dhe tri minuta. Ai kaloi njëherë përpara kinkalerisë dhe pastaj u kthye për të kontrolluar se mos e ndiqte njeri. Nuk dalloi asgjë të dyshimtë. Për këtë ai ishte i bindur. Në vitet e tij të rinisë, kur zhvillonte stërvitje me instruktorë tepër të specializuar, Markoja gjithnjë i identifikonte «bishtrat» që i qepeshin prapa. Edhe tani ai e ndiente sigurinë e përvojës së dikurshme. Duke menduar kështu, ai u afrua përsëri te kinkaleria. Maria ishte atje. Ai e vështrimin nga koka deri te këmbët dhe ajo, si ta ndiente vështrimin e tij, u kthye. Në fytyrën e saj Markoja nuk dalloi ndonjë gjurmë frike. «E ka kaluar atë fazën e brejtjes së ndërgjegjes», mendoi ai, duke bërë një paralelizëm me një nga periudhat e jetës së tij.

— Mirëmbrema! — e përshëndeti ai me zë të lartë

dhe ia shtrëngoi dorën me pëllëmbën e tij të djersitur.
— Si keni kaluar?

— Mirë, falemnderit, po ju? — iu përgjigj Maria. Ajo ishte me të vërtetë e qetë. E ndiente se te çdo njeri që kalonte aty pranë kishte një mik. «Armiku është i rrethuar keqas», mendoi ajo.

— E solle plastelinën?

— Po, e kam në çantë.

— Le të lëvizim deri te kryqëzimi. Nxirreni nga çanta dhe mbajeni në dorën e djathtë. Kur të ndahemi, ma lini në dorën tjetër. — Këto fjalë Markoja i tha me zë shumë të ulët.

Ata ecnin ngadalë. Markoja e pyeti:

— Ju më thatë se është emëruar një nëpunës i ri në dikasterin tuaj?

— Po, përse pyesni për të?! — u çudit Maria.

— A mund të më njoftoni kur është me shërbim?

— Dakord! Veçse, ju lutem, të më thoni një gjë. Kur do të përfundoni me këto punët tuaja misterioze?! Po jua them copë: ndonjë ditë do ta humbas durimin dhe, si i thonë një fjale, do ta marr vdekjen në sy.

— Po ju nuk rrezikoheni fare nga kjo punë, e dashur, — i tha Markoja.

Ai fliste kështu, duke menduar se kishte epërsi të plotë ndaj saj.

— Atëherë, mirupafshim, — i tha Markoja, kur ndjeu në dorën e tij plastelinën me gjurmët e çelësit të zyrës dhe të kasafortës së Petritit.

Ata u ndanë e ikën në drejtime të kundërta.

* *

* *

Në orën dhjetë të natës në dikaster kishte dritë vëtëm në zyrën e punonjësit të shërbimit. Ky ishte duke lexuar një libër. Papritur dëgjoi hapa nëpër shkallë, kërcitjen e derës së hekurt dhe pa njërin nga punonjësit e dikasterit të tij. — «Ky më duket është Spiroja», me-

ndoi. Ai akoma nuk i njihte të gjithë punonjësit, pasi pak kohë më parë ishte emëruar në këtë dikaster.

— Ti qenke sonte me shërbim? — pyeti i porsaardhuri.

— Po, unë. Pse dolët kaq vonë?

— Kam harruar diçka në zyrë dhe gruaja dha alarmin, — qeshi ai. — Ç'të kanë thënë për shtëpi?

— Akoma, unë sapo kam ardhur.

I porsaardhuri ngjiti shkallët. Pas pak, ai iu afrua zyrës së Petritit. «Përshkrimi është ekzakt», tha me vete Markoja. Ai kishte menduar një veprim tjetër dinak, të denjë për të. Pasi siguroi gjurmën e çelësit të kasafortës së Petritit në plastelinë, nga Maria, ai studioi me kujdes punonjësit dhe zgjodhi për të imituar Spirron. Ishin njësoj nga trupi, nga ngjyra e flokëve, forma e fytyrës. Ai e vëzhgoi për një kohë të gjatë dhe zgjodhi ditën kur bënte rojë ky nëpunës i ardhur rishtas.

Hapi me kujdes derën dhe me një elektrik dore shumë të vogël ndriçoi dhomën. Në kënd drita rrëshqiti mbi kasafortën ngjyrë hiri. Ai u afrua atje. Dukej gjakftohtë dhe kjo shenjë nuk i pëlqeu as atij vetë.

«Ja, kjo është pjesa më delikate. Me këtë gur do të vras dy zogj: do të siguroj fotokopjen e projektit dhe do të krijoj mundësinë e një presioni të ri mbi shefin e kësaj zyre, që duket tepër komode. Kur të shikojë fotokopjen e objektit dhe të dokumenteve të tjera të kasafortës, vështirë të pranojë ta ndërrojë këtë kabinet kaq komod me qelinë e burgut», mendoi Markoja dhe iu kujtua thënia e një shoku të tij se të jesh cinik nuk është ndonjë gjë e këqe. Pastaj futi çelësin në bravë, por papritur u dëgjua një sinjal i zgjatur.

— Kurth! — mezi mundi të belbëzonte dhe shtangu në vend. Por ndërkohë u ndezën dritat e kabinetit dhe tre veta me pistoleta në duar hynë në dhomë. Pas tyre Markoja pa atë, Marien. «Ky është cinizëm i shkollës më të lartë...», por nuk e vazhdoi mendimin më gjatë. Gjergji po e kontrollonte. I gjeti një aparat fotografik të vogël dhe dy mikrof ilma rezervë.

STAVRI MADHI

MES PLUMBAVE TË ARMIKUT

Natë. Pasi zbritëm një të tatëpjetë mali gëlqeror, ramë në xhade. Duhej kaluar mbi urë. Ja, papritur u ndezën dritat e një makine. Si dredhuam, hymë në fshat. Pararoja njoftoi se aty nuk kishte këmbë armiku e se ata të këshillit dhe burrat e fshatit ishin mbledhur. Sikur të kishim qenë gati. U ndamë në baza. Burrit që na mori me vete nuk ia dalloja mirë fytyrën, po, kur foli, zëri i tij m'u duk i njohur. Edhe ato shpatulla të gjera sikur i kisha parë diku!... Na futi në dhomë dhe ngau urët e zjarrit. Flaka mbuloi të katër cepat e dhomës. Atë çast ia pashë fytyrën dhe e njoha. Po, ishte ai, Sabriu, miku i tim eti.

Rrinte shumë i vrenjtur dhe i heshtur. Nuk e kuptonim heshtjen e tij. Madje një shok edhe shfaqti dyshim, duke ia bërë me sy komisarit. Sabriu, edhe ai në fillim sikur dyshoi, sepse më pa disa herë, por, ashtu si isha veshur unë dhe me mustaqe të trasha, s'kishte si më njihte, dukësia i moshuar. As unë s'i dhashë të njohur.

Komisari ynë u mendua ta ngiste muhabetin, po Sabriu përgjigjej shkurt. Atë natë diçka kishte. Ngro-

hej e herë pas here vështronte nga dera. Ky qëndrim i ftohtë i të zotit të shtëpisë nisi të na shqetësonte. «Ç'të ketë, vallë?» U zumë ngushtë. Në ato çaste u hap dera e dhomës dhe hyri me vrull një djalosh symprehtë, që nuk i kishte mbushur të pesëmbëdhjetat. Sabriu ngriti kokën ose më mirë vetullat e trasha, që i zinin gjysmat e syve, pa djalin dhe i uli përsëri. Në fytyrën e tij u duk një si buzëqeshje e lehtë. Sikur u lehtësua.

— Vdekje fashizmit, shokë! — foli djaloshi dhe ndërroi me grusht.

— Liri popullit! — iu përgjigjëm.

Me shkathtësi na dha dorën e na përqafoi të gjithë.

— E, more trim, nga na vjen? — e pyeti komisarari.

— Është djali im... — foli me zë të dobët Sabriu.

— Djali yt? — i tha komisarari. — E paske shpuzë!

Sabriu ngriti kokën dhe, si të donte të shfaqësohej, i buzëqeshi komisararit.

— E, ashtu është, — tha Sabriu, — por, ... — dhe nuk foli më. Dukej që diçka kishte, diçka e mundonte e nuk e thoshte.

— Baba ka merak, shokë! Më quan ende të vogël. Mërzitet shumë kur vonohem natën... Ne për Luftën punojmë.

Sabriu ngriti përsëri vetullat e trasha dhe u dukën dy sy të zez plot shkëlqim, që shprehnin merak. Ishte e kuptueshme, prindi i quan gjithnjë të vegjël fëmijët.

— Për Luftën, e di unë... — tha Sabriu. — Po... dhe kot fare nuk e kam merakun!

Komisari e pyeti:

— Ku ishe deri tani?

— Në mbledhjen e rinisë.

— Kur është në mbledhje, s'ke pse shqetësohesh, — i tha komisarari.

— E, — ia bëri Sabriu dhe psherëtiu. — Nuk është puna e mbledhjeve, more shoku komisar... — Ai lëvizte duart e mëdha. — Ka ca punë të tjera. — Ngriti sytë. Vuri pëllëmbën mbi gju, bëri të fliste dhe heshti.

— E ç'punë qenkan këto? — pyeti njëri nga shokët tanë.

— Le t'jua thotë vetë, — tha Sabriu. — Partizanë jeni. — U ngrit dhe shkoi në dhomën tjetër.

Ne ishim mësuar me këto largime. Burrat e shtëpisë, duke e ditur se duhej të hanim dhe të flinim, kur mendonin se gratë po e vononin darkën, shkonin e i nxitnin. Gjatë kohës që mungoi ai, asnjë nuk foli. U kthye, u ul te vendi i tij dhe, sikur të mos e kishte prerë atë bisedë, tha:

— Le të dalë më mirë partizan, ndonëse është ende i vogël. — Nxori kutinë e duhanit, mori një fletë letre dhe thuri një cigare të trashë. Tani na u ngatërruan fare mendimet. I ati thoshte «të dalë partizan», i biri «kush të lë». Këmbyem shikimet me njëri-tjetrin.

— Ju i dini më mirë punët tuaja, — foli komisarari me zë të ëmbël. — Unë them se lufta bëhet kudo.

Sabriu ngriti sytë, në fytyrë nuk i lëvizti asnjë muskul. Si dukej mendonte se komisarari do t'i thoshte djalit të vinte me ne. Muharremi, kështu quhej djali, u zu ngushtë. Pa të atin një copë herë dhe foli me të butë:

— Përse më ngatërron, babë?

— Të ngatërron? Unë dua që edhe ti të dalësh në mal... Asaj i them luftë unë... Kurse këtu në fshat... Sesi më duket.

— Hajde me ne! — foli një nga shokët. — Ne kemi moshatarë me ty.

Muharremi e ndieu veten ngushtë. Na hodhi një vështrim të vëmendshëm dhe foli fytyrëskuqur:

— Sonte, në mbledhje, u vendos që edhe dhjetë të rinj nga fshati të dalin partizanë. Kërkova edhe unë, por nuk më lanë.

— Ta kërkoie me këmbëngulje, — ndërhyri i ati duke ngritur zërin. — kështu, ata do të pranonin... Kurse ti, sikur ngurrton edhe vetë ta kërkosh këtë..

Ato fjalë, të thëna me zë të lartë e faqe nesh, e hutuan edhe më dialin. Me sytë që gati iu përplotën nga zemërimi, na shikonte herë ne dhe herë të atin.

— Po më flet rëndë, babë! Do të doja t'ju flisja më hapur, por... Nuk jam as frikacak e as njeri që i shmangem luftës ballë për ballë me armikun... Është diçka tjetër... Është, ... unë punoj për Luftën. Ju, shoku komisar, me siguri keni dëgjuar të flitet për Brikun?...

Komisarit iu përshkënditën sytë. U kthye nga unë dhe buzëqeshi lehtë. Ne e njihnim mirë Brikun. Ky pseudonim ishte i komisarit, që Qarkori i Partisë e kishte ngarkuar të drejtonte rrjetin informativ të terrenit. Emrin e tij ne e gjenim shpesh në informatat me vlerë që na vinin. Dinim se ai mbante rreth vetes dhe aktivizonte një numër të madh djemsh të shkathët si ky që na qëndronte përballë.

— Edhe ai lufton... — foli me atë zërin e tij të qetë komisari. — Për Shaipërinë nuk luftohet vetëm në mal, ndaj s'ke pse zemërohesh me të, Sabriu.

Sabriu sikur u lehtësua ca nga fjalët e komisarit, filloi të ishte më i shpenguar në bisedë. Kjo na gëzoi edhe ne të tjerët, po më shumë Muharremin e vogël. Tregimet për luftën na përpinë të gjithë dhe ia kishim ngulur sytë komisarit tonë, i cili kishte aftësi t'i përshkruante përleshiet me aq hollësi, sa të dukej se zhvilloheshin të gjitha para syve. Herë-herë i plotësonte edhe me ndonjë ndodhi për të qeshur, gjë që e kënaqte shumë Sabriun. Në ato caste se ç'më shkrevi dhe doja të merria vesh nga Sabriu ndonjë gjë për ata të shtëpisë sime. Ndoshta ishte takuar edhe me tim atë!

— A shitni më dru në pazar, xha Sabriu? — e pyeta. Ai luaiti nga vendi dhe më na drejt në sy.

— Pse, më njeh ti? — tha. M'u afrua dhe, si më niohu, më zuri veshin ashtu siç bënte kur isha i vogël.

— Ti qenke, more sheitan? — Më afroi pranë dhe më përdafoi. — Pse nuk fole më përpara, more lanet, po ne iemi miq shtëpie. Mirë që më re në sy, se ku do të futesha nga Panoja. Si, more, nuk më the që në fillim?

— Mos u zemëro, xha Sabriu! Në fillim m'u duke shumë i vrenjtur.

— Do të zemërohem që ç'ke me të. Nga shtëpia i

ke mirë. Jot ëmë është bërë shumë merak për ty. Nuk u ke çuar ndonjë haber pas gjithë atij operacioni. Muharrem, — foli Sabriu, — nxirru shokëve nga një dorë arra. I kisha ruajtur për t'i nxjerrë në pazar, jemi fukarenj. Më mirë t'i hani ju, se ata. Lanet dhe ato pare!...

Ai burrë i vrenjtur, me mustaqe të varura, që mezi nxori pak fjalë në fillim, u gjallërua. Në ato çaste, ndërsa shihja Sabriun, e përfytyroja atë së bashku me babanë, duke ndenjtur e biseduar shtruar. Muharremi na nxori një enë me arra. Ne morëm nga dy-tri kokrra për të mos ia prishur qejfin. Sabriu na vuri re dhe tundi kokën. E kuptoi që ne nuk donim ta dëmtonim.

— Shtroju shokëve të flenë, Muharrem, janë të lodhur.

U shtrimë ashtu njëri pas tjetrit. Nuk na kishte zënë ende gjumi, kur pamë Muharremin që po mbahte opingat. U bë gati të dilte.

— Ku do shkosh? — e pyeti komisari gati duke pëshpëritur.

Muharremi vuri gishtin tregues në gojë dhe ia bëri «shët», duke i buzëqeshur në mënyrë shumë kuptimplotë. Hapi sytë e kapi me dorë veshët. Ne qeshëm me të. E kuptuam që do të shkonte në zbulim, po ku e si...

Nata ishte e qetë. Rrajat u ndërruan nga mesnata. Kur ja, papritur, në dhomë u fut si hije Muharremi. Iu afrua komisarit dhe po e ledhatonte në sup. Komisar, një nga partizanët e parë të çetës së Gorës, kapi pushkën dhe u çua menjëherë në këmbë.

— Ç'është, Muharrem?

— Më dërgoi Briku. Kemi një informatë. Duhet të ngriheni. Armiku do të vijë së shpejti. Është nisur drejt nesh.

Ne u zgjuam të gjithë dhe me shpejtësi mbathëm këpucët e morëm armët. Për disa minuta u mbledhëm të gjithë partizanët e kompanisë. Nuk duhej bërë alarm. Befasinë e armikut duhej ta kthenim në kundërbefasi.

— Çfarë zbulove? — e pyeti komisari.

— Po zbritja poshtë, drejt xhadesë, kur m'u duk se dëgjova zëra njerëzish. Bëra çudi me vete. «Mos e dinte Briku që na porositi të shkonim drejt xhadesë?» I rashë me bërryl shokut dhe ai ma ktheu. E kishte dëgjuar dhe ai. Ndalua dhe mbajtëm vesh. Zbritëm pak më poshtë dhe përsëri mbajtëm vesh. Po, ishin pëshpëritje. Në atë çast dëgjuam zhurmë makinash. Ato drejtoheshin nga Qafa e Qarrit. Bëmë djathtas. Hoqëm llastikat dhe ecëm drejt përroit. U bëmë qull. Kur dolëm në xhade, pamë makinat që po shkar-konin topa.

— Po ato pëshpëritje, ç'ishin? — e pyeti komisari.

— Si numëruam topat, u kthyem andej nga vinin zërat. Ishin ballistët e Sade Dersnikut.

— I paskan bërë mirë llogaritë. Donin të na rrethonin e të na sulmonin në befasi. Po ku të lë zbuluesi partizan, — tha komisari dhe e shtrëngoi nga shpatullat. — Me siguri i kanë informuar që ne jemi këtu, ndryshe nuk do të vinin kaq të sigurt.

Dëgjoja bisedën e tyre dhe e admiroja Muharremin për atë punë të vështirë dhe të vlefshme që bente. Sa shërbim të madh na solli! Rojat tona do të mund t'i zbulonin ata kur të afroheshin dhe do të luftonin, por armiku mund të përfitonte nga befasia. Kurse tani puna ndryshonte. Do t'ia prishnim planet atij. Ja ndihma që na dha zbuluesi.

— Kompania jonë, — tha komisari, — do të zërë pozicione në të majtë të fshatit, aty ku është një grykë e vogël, që nis nga xhadeja dhe vazhdon deri sipër, në një si përrua. Të mos qëllojmë pa urdhër. Do të presim derisa armiku të afrohet dhe pastaj ta godasim me njëherë.

Në atë çast e ndërpreu Muharremi:

— Shoku komisar, unë them që një skuadër të dalë nën fshat, sepse armiqtë do të përpiqen të futen që andej për të na ndarë në dy pjesë, që të na godasin më lehtë. Po të dalë skuadra atje, do t'ua prishim planin.

Sa mirë i kishte shkuar mendja! Kishte filluar t'u hynte mirë punëve të luftës. E kishte të drejtë mendimin. Mund të ndodhte që forcat gjermane të na goditnin në qendër dhe ballistët nga krahët.

U nisëm pa zhurmë. Nata ishte e ftohtë dhe nëpër trup na shkonin mornica.

Ballistët e Sade Dersnikut kishin hequr qeleshet e bardha dhe po bënin përpjetë përroit, duke u fshehur kaçubë më kaçubë. I pritëm të heshtur, me syrin në shënjestër e gishtin në këmbëz. Ata na u afruan aq shumë, sa ne filluam ta humbisnim durimin, por urdhri ishte i prerë, do të shtinim me komandë. Tendosi i erdhi fundi. U dëgjua thirrja e komandantit:

«Zjarr!...»

Të shtënat e pushkëve, të automatikëve dhe mitra-lozave buçitën. Ballistët, të kapur në befasi, nuk zinin dot pozicione dhe morën vrapin tatëpjetë duke lënë disa të vrrarë. Nga qendra e fshatit u dëgjuan të shtëna dhe thirrje: «Para, partizan!» Armiku filloi të qëllonte me artileri në drejtim të kodrave. Bëri dhe disa sulme, por ato u thyen. Afër drekës forcat balliste po i afroreshin faqes së malit. Aty mendonin të zinin pozicione, të mbanin të mbërthyera forcat tona e t'u jepnin mundësi gjermanëve për të sulmuar. Sa zunë pozicione, ata filluan të qëllonin e të na shanin. Prapa një shkëmbi të madh rrinte një burrë i gjatë dhe qëllonte drejt nesh. Qëllonte në shenjë. Muharremin nuk po e zinte vendi.

— Mos luaj ti! — tha komandanti. — Do të të qëllojnë...

— Nuk më rrihet. Ja, e sheh atë që po qëllon nga prapa shkëmbit? Më duket se është Sadja, komandanti i Ballit...

— E njeh ti?

— Po. Më lejon t'i shkoj nga sipër dhe t'i hedh një bombë?

— Rri, more djalë, aty! — foli një fshatar i mosshuar.

— Saden nuk e ha lehtë plumbi.

Komandanti i kompanisë, Hakiu, ktheu kokën nga fshatari dhe i foli me bindje:

— Unë do ta vras!

Fshatari tundi kokën me mosbesim. Komandanti nxori bustinën dhe e vuri në një gur. Që përtej erdhi fishkëllima e plumbit, që e shpoi tejpertej bustinën. Fshatari u merakos. Qëlloi dhe Hakiu. Shkëmbi, atje ku kishte dalë koka e ballistit, u bë thërrime.

— Të lumtë, — tha fshatari, — qëlloke në unazë.

Sadja nxori përsëri pushkën dhe po bëhej gati të shtinte, por... u dëgjua një krismë dhe pushka i ra nga dora. Pas pak ra dhe trupi i tij. Komandanti e kishte qëlluar. Fshatari u zvarrit, iu afrua dhe i puthi pushkën. Sa shpejt u përhap në radhët balliste lajmi i vrasjes së Sades! Desha të shihja si e priti këtë Muharremi, por ai nuk ishte...

— Djali ka ikur! — i thashë komisarit. — Kishte të drejtë i ati që merakosej për të...

Kishin kaluar pesë minuta, kur Muharremi iu afrua komisarit.

— Saden e ka zënë plumbi në kokë, — i tha, — ka mbetur thes në vend.

— Tjetër herë të mos veprosch pa urdhër! — e qortoi komisari. — Ne nuk rrezikohemi kot.

Muharremi uli kokën dhe nuk u përgjigj. Fytyra e tij e qeshur mori një ngjyrë trëndafili.

— Nuk bëra mirë... — tha, — Briku më pret.

Komisari e përqafoi zbuluesin e terrenit. Pozicionet tona vazhdonin të rriheshin nga artileria armike.

Mes gjermanëve shikimi më zuri përsëri zbuluesin e vogël, duke shkuar atje ku e thërriste detyra.

SKËNDER OSTRENI

«VAMPIRI» DHE BURRI ME TATUAZH

1

Në fund të shtatorit të vitit 1943, në Arbanë ishin grumbulluar shumë partizanë. Përgatiej përurimi i Brigadës III Sulmuese. Një ditë, partizanin Shpend Troka, korrier i grupit të Pezës, e thirri zëvendëskomisari dhe i tha:

— Ti, Shpend, je nga Tirana. Gjithë jetën në këtë qytet e ke kaluar. Edhe gjatë gjashtë muajve të fundit, nga koha që ke ardhur partizan, ke shkuar atje disa herë. Na paraqitet një detyrë urgjente. Shokët e Qarkorit të Tiranës na kanë informuar se një nga korrierët e grupit të Pezës ose nga të Brigadës III, që po formohet, me shtat të lartë, ezmer, me mustaqe të prera shkurt, ka njoftuar Komandaturën Gjermane se në Arbanë janë grumbulluar partizanë që do të formojnë Brigadën III Sulmuese. Ky tradhtar dhe spiun ka njoftuar gjithashtu se në Pezë ndodhet edhe udhëheqësi i komunistëve shqiptarë dhe Komisar i Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Nacionalçlirimtare, Enver Hoxha. Komandatura Gjermane po grumbullon forca të shumta, për të bërë një sulm të befasishtë kundër Arbanës.

Me qëllim që tradhtari të zbulohet nga ne, shtabi i Brigadës III dhe shtabi i grupit të Pezës kërkojnë të nisim si korrier atë, tek i cili do të dyshohet dhe do të ketë karakteristikat e mësipërme, të shoqëruar me një shok trim dhe të provuar...

Pasi dëgjoi tjetrin, Shpendi për një kohë të gjatë heshti. Kjo informatë e tronditi. U revoltua sa s'ka më.

— Hë, — e pyeti zëvendëskomisari, — ç'mendim ke?

— Nuk e di si t'ju them, po kjo është e tmerrshme. Në radhët tona një tradhtar, spiun?! Shokët që bëjnë punën e korrierit i njoh të gjithë dhe, të them të drejtën, nuk vë dot gisht tek asnjëri prej tyre.

— Mendohu mirë e kujtohu nëse në ndonjë rast ka dyshuar për diçka, — tha zëvendëskomisari.

Shpendi filloi të vriste mendjen, po s'mund të dyshonte për asnjë.

*
* * *

Pas tri ditësh zëvendëskomisari e thirri sërish Shpendin.

— Nesër do të nisesh për në Tiranë bashkë me Raifin, — i tha. — Mbaroni punë dhe mos u ndani. Raifi le të vijë në shtëpinë tënde për të kaluar natën. E qartë, shoku Shpend?

— E qartë, shoku zëvendëskomisar, — u përgjigj Shpendi.

Të nesërmen Shpendi me Raifin, të veshur si fshatarë, u nisën për në Tiranë. Gjatë rrugës pothuaj nuk folën fare. Secili ishte zhytur në mendimet e veta. Raifi e solli fjalën për shokët e Shtabit të Përgjithshëm. Interesohej sidomos të merrte vesh se kush mund të merrte pjesë në përrurimin e Brigadës III, që do të bëhej atë ditë.

Shpendi me marifet e kalonte muhabetin në një temë tjetër. Kur u futën në rrugën që të shpinte te

shtëpia ku do të linin letrën, Shpendi hodhi sytë nga kreu i saj. Atje kishte zënë vend një pjekës misrash. Në fillim u habit, por pastaj e mblodhi veten. Ai njo-hu të vëllanë 17-vjeçar, Ramazanin...

«Misra të njomë gjys groshi copa», — dëgjoi ai zërin e të vëllait. I vëllai thirri tri herë radhazi. Pak më tej dy shokë të njësiteve guerile po ecnin nga-dalë, duke biseduar me njëri-tjetrin.

— Raif, më prit këtu, sa të dorëzoj letrën dhe dola. Hap sytë! Nëse dallon ndonjë gjë të dyshimtë, fishkë-lle tri herë.

— Mos u bëj merak, — u përgjigj tjetri.

Pastaj Shpendi u fut me nxitim në oborrin e shtë-pisë.

Si kreu punë, doli dhe u takua me Raifin.

— Raif, sonte hajde andej nga shtëpia ime, se... — Po tjetri nuk e la ta mbaronte mendimin.

— Jo, Shpend. Kam një motër këtu në Tiranë e do të shkoj andej sonte. — Shpendi nguli përsëri kë-mbë, po tjetri kundërshtoi.

— E po mirë atëherë, Nesër në orën 6⁰⁰ takohemi te kisha e shën Prokopit, — tha Shpendi dhe mori rrugën e spitalit. Tjetri u drejtua për nga rruga e Pa-zarit të Ri.

Raifi, pasi kaloi edhe Rrugën e Saraçëve, doli në Rrugën e Dibrës dhe u fut në kafe «Parisi», ku, siç thuhej, SIM-i kurdiste kurthet e lojërat e tij. Prej andej doli i veshur me një kostum të ri ngjyrë qumë-shti që aso kohe ishte tepër në modë. Drekën e hëngri në restorant «Evropa» në Pazarin e Vjetër. Pasdite, në Kinema Nacional pa filmin «Amore ribelle». Prej këndej, rreth orës 7⁰⁰ të mbrëmjes, u nis përsëri në drejtim të Rrugës së Postës e u fut në Rrugën e Pi-shës dhe prej andej hvri në shtëpinë ngjyrë hiri me kangjella hekuri, qendër sekrete e SIM-it, që gjoja ishte degë e firmës italiane «Tudini Talenti». Aty kaloi natën e të nesërmen, rreth orës 5.30, i veshur si fsha-tar, u nis në drejtim të kishës së shën Prokopit.

... Sapo Shpendi mbërriti në shtëpi e po çmallej me

nënë, hyri në oborr një nga shokët drejtues të njësiteve guerile të Tiranës dhe i tha të largohej menjëherë nga shtëpia. Shpendi në fillim u hutua, por iu bind dhe e ndoqi pas.

Rrugës ai i tregoi se si një shok, që kishte depërtuar me punë në qendrën sekrete të SIM-it, e kishte parë Raifin të fliste me një oficer gjerman.

— Kemi mbledhur disa informata të sakta që vërtetojnë se Raif Arapi është spiun.

Shpendi u drodh dhe në çast iu kujtua biseda që kishte bërë me zëvendëskomisarin. «Ja, pra, cili korrier na qenka spiun.» Nuk dinte ç'të bënte. Aliu, kështu quhej ai shoku i njësiteve guerile, e kuptoi shqetësimin e tjetrit, ndaj ndërhyri:

— Ti do të hiqesh, përpara Raifit, sikur s'ka ndodhur asgjë, ndërsa në çetë do të sinjalizosh shokët, megjithëse do t'u nisim informata të rregullta. Do t'u thuash shokëve se rreth datave 8-10 tetor pritet një sulm i fuqishëm gjerman kundër Arbanës. Është e domosdoshme që shokët të mos shkojnë këto ditë në shtëpinë e nënë Hamidesë, pasi Gestapoja, sipas të dhënave që kemi, ka dijeni. Kjo është kryesorja. Sa për Raifin, po kthehem edhe një herë te ky problem, se është tepër i rëndësishëm, ne supozojmë se ai duhet të jetë kuadër i vjetër i SIM-it. Ndoshta do të jetë me vend që arrestimi i tij të bëhet para sulmit të gjermanëve, e, natyrisht, ky arrestim të mbahet sekret. Qendra konspirative e ish-SIM-it, ku ai kaloi natën, tashmë ka kaluar në shërbim të gjermanëve, kështu që edhe ai në shërbim të padronëve të rinj është vënë.

— Qeni! — nuk e përmbajti dot veten Shpendi.

— Mos u mërzit, — vijoi tjetri duke i rrahur shpatullat, — do t'i japim atij vendin që meriton. Në shën Prokop, — vijoi ai, — për çdo të papritur ju pret një njësit gueril. — Pastaj shoku i Qarkorit i dha Shpendit katër granata.

—Ti, Shpend, — i tha kur po ndaheshin. — nuk duhet të vish më në Tiranë si korrier, sepse Gestapoja me siguri të njeh tani nëpërmjet agjentit të vet Raifit.

Rreth orës 6⁰⁰ të mëngjesit Shpendi u ngjit në vendin e takimit, te kisha e shën Prokopit. Së largu pa Raifin që rrinte pas disa gëmushave e pinte i qetë cigare. «Qeni, — mendoj me vete Shpendi, — ai do vrarë në vend, por ç't'i bëj detyrës...»

Kur Shpendi u afrua, Raifi u ngrit në këmbë e, pasi e nderoi me grusht, i zgjati dorën. Pas ferrave, disa hapa më tutje, u dukën dy veta.

— Po ju?! — bëri sikur u habit Shpendi.

— Për në Arbanë, o Shpend, — foli njëri prej tyre. — U fshehëm këtu se dyshuam për këtë shokun. Nuk e njohim ndaj... Po kur të pamë ty që u takove me të...

— Mos kini merak, — tha Shpendi, — është shoku ynë, njihuni.

Dy të rinjtë u afruan dhe tokën duart me Raifin.

— Ç'është e vërteta, u trembëm pak. Na mbitë si nga dheu, — tha Raifi e buzëqeshi si i zënë në faj.

— Nisemi, shokë, — tha Shpendi, — nisemi sa më shpejt, se, për nder, në këto 24 orë m'u duk vetja si të isha i lidhur me vargonjtë e okupacionit. Të kalojmë sa më parë në atë pjesë të Shqipërisë së lirë. — Pasi bënë një copë rrugë, njëri nga të rinjtë e pyeti Shpendin për shëndetin e nënës.

— «Tani pas okupacionit e ndiej veten më mirë», më tha e varfra, — vijoi Shpendi, — se atje në spital, kishte vënë re se gjermanët ishin bërë si të tërbuar. Kishin bllokuar tërë korpusin kryesor të spitalit të përgjithshëm, ngaqë çdo ditë sillnin të plagosurit e tyre nga Petrela e Fortuzaj...

Pas dy orësh rrugë e pa rrugë, ata arritën në Arbanë. Shpendin dhe Raifin i prití zëvendëskomisari. Shpendi i tha atij se letrën e kishte dorëzuar në bazën përkatëse dhe se ata i kishin thënë se përgjigjen do ta kthenin vetë.

— E po mirë, — tha zëvendëskomisari. — Ti, Shpend, — vijoi ai, — merri dy shokët e rinj që erdhën

nga Tirana dhe sistemoi në shtëpinë e ndonjë fshatari në Bulticë.

— Si urdhëron! — Shpendi u bë gati të dilte, po tjetri i bëri shenjë me dorë që të qëndronte.

— Me këtë punë më mirë le të merret Raifi. Mos të të mbetet hatri, Shpend, po Raifi është më i shkahtët, — zëvendëskomisari qeshi.

— Dakord, shoku zëvendëskomisar, — tha Shpendi.

— Mos kini merak, — u përgjigj gjithë qejf Raifi, — këtë punë e rregulloj unë. Sikur të kisha edhe një çetë me vete, do t'i rregulloja më së miri.

Pastaj nderoi me grusht e u largua bashkë me dy të rinjtë.

Kur Shpendi mbeti vetëm, i shpjegoi zëvendëskomisarit gjithçka i kishte thënë shoku i Qarkorit të Tiranës.

Po atë pasdite, nën pretekstin se do të siguronin vendin ku do të hidheshin «ndihmat» e aleatëve, dy shokët e njësitit dhe Raifi u nisën për në Fjelle. Shokët genë porositur të kishin kujdes e të mos krijonin dyshime te Raifi, derisa të vinin të dhëna nga Tirana dhe Durrësi dhe të vendosej për fatin e tij. Ata asnjëherë nuk duhej ta linin vetëm, të paktën dy shokë duhej të ishin gjithnjë me të. Shokëve që e shoqëruan Raif Arapin iu tha gjithashtu të vëzhgonin se mos ndoshta ai në formacionet e grupit të Pezës e të Brigadës III kishte ndonjë mik tjetër, gjarpër si ai, në shërbim të gjermanëve.

*

* *

Pas dy ditësh na erdhi ky informacion:

Raifi doli nga baza e SIM-it rreth orës 5.30 të mëngjesit. Po atë ditë, rreth orës 8.30, para shtëpisë frenoi një makinë tip «Mileçento» e prej saj zbriti gjermanofili fashist, dhe tani me tendenca zogiste, M.B. Kur doli nga shtëpia, atë e shoqëronte një person me shtat të

lartë, me shpatulla shumë të gjera, me ballë të gjerë dhe nofulla si të kalit. Të dy morën poshtë Rrugës së Pishës. Mundëm të fiksonim targën e makinës TR. 13-33. Më vonë shoku ynë që punon në hotel «Dajti» na informoi se M.B. takohet shpesh me një kapiten gjerman. Ata e thërresin «Hauptman Volf» dhe është pikërisht ai personi që doli me M.B. nga shtëpia ku kaloi natën Raifi. Shoku i hotel «Dajtit» informon gjithashtu se kapiteni gjerman e zotëron mirë gjuhën shqipe, megjithëse në bisedat me të tjerët nuk flet kurrë shqip. Ai shkon shpesh në godinën ku do të vendoset legata gjermane. Ka informatë se ky person mban lidhje me qeverinë kuislinge që po formohet nën kryesinë e tradhtarit Mehdi Frashëri. Po ky person është parë disa herë me Qazim Mulletin e Man Kukaleshin. Ndërsa në hotel «Kontinental» është takuar me tradhtarët Sadik Premtja e Azis Çami.

Në informacionin që erdhi nga Qarkori i Durrësit thuhej:

Raif Arapi ka punuar vetëm tre muaj në fabrikën e miellit në Durrës, duke filluar nga gjysma e qershorit deri në datën 10 shtator.

Në çfarë mënyre është futur ai, nuk kemi mundur të grumbullojmë të dhëna me saktësi, po fakti që nuk u zëvendësua pasi u hodh në «ilegalitet» tregon se vendi i tij i punës ishte krijuar posaçërisht. Aty Raifi, sa për t'u dukur, merrej me punë dosido, siç është ajo e kontrollit të furnizimit me ujë të depove që përdoren për ftohjen e impiantit dhe me fikjen e ndezjen e motopmpave. Që në ditët e para të punës ai fliste pothuaj hapur kundër pronarit të fabrikës. Thoshte se pronari i shfrytëzonte punëtorët në mënyrë çnjerëzore. Ai fliste gjithashtu për lëvizjen me cilindro punëtor, pa e njohur fare. Në një rast, një shokut tonë i ka thënë se, kur ka qenë në Berat, paska bërë pjesë në grupet edukative të Partisë...

Ditën që u bë demonstrata antifashiste, Raif Arapi

goditi me grusht një marrshall karabinier. Dy shokë, ndër të cilët njëri ishte komunist, i thanë të largohej menjëherë, po Raifi, para se të largohej, e çarmatosi karabinierin. Marrshalli i karabinierisë i goditur prej tij quhet Martino Xhianetini dhe ka ardhur në Durrës në muajin qershor. Marrshalli shihet shpesh i veshur civil. Duke u nisur edhe nga fakti se shpesh marrshalli në fjalë frekuenton një shtëpi sekrete të SIM-it që ndodhet në rrugicë në krye të rrugës «Impero», supozojmë që të jetë kuadër i SIM-it. Pas ndodhisë me marrshall Xhianetin, pronari i fabrikës së miellit (që njihej prej kohësh si sahanlëpirës i pushtuesve), u tha punëtorëve të kishin kujdes se në fabrikë po depërtonin elementë turbullues si Raif Arapi dhe se ai vetë kishte qenë i detyruar të paguante mbi 20 naponola Flori, me qëllim që të shmangte arrestimin e disa punëtorëve, shokë të «banditit komunist».

Faktet e sipërpërmendura vërtetëtonin më së miri se të gjitha veprimet e Raif Arapit ish-in lojë e zbulimit ushtarak italian e gjerman për depërtimin e tij në grupin e Pezës.

Komanda e grupit të Pezës dhe Shtabi i Brigadës III vendosën arrestimin e Raif Arapit para fillimit të operacionit gjerman kundër Arbanës, që, sipas informacionit të Qarkorit të Tiranës, duhej të fillonte më 8 ose 9 tetor.

Një grup i ngarkuar nga komanda e brigadës e mori në pyetje.

Në fillim iu kërkua të jepte shpjegime se ku e kishte kaluar natën kur shkoi si korrier bashkë me partizanin Shpend Troka. Ai filloi të belbëzonte e nëpër dhëmbë tha se gjoja qysh nga casti që ishte ndarë me Shpendin kishte shkuar në shtëpinë e së motrës, që banonte pranë kinema «Rozafatit». Po loja e tij nuk zgjati shumë. I mbërthyer keqas nga faktet që parashtruan shokët, aqienti Raif Arapi u përpoq të justifikohej, të kërkonte mëshirë, përpigje të tregohej naiv e i paditur.

— Fol, spiun, kur e ke filluar bashkëpunimin me SIM-in? Me çfarë detyrash të ngarkuan kur të hodhën në Pezë? Kur kalove në shërbim të gjermanëve?

Dhe agjenti deponoi: «Kur isha në Berat, pothuaj nuk merresha me asnjë punë. Ditën e natën i kaloja lokaleve e shtëpive publike që kishin ngritur italianët. Një ditë në Tiranë, në dyqanin e argjendarit Spiro Findiku, në Pazar të Vjetër, bashkë me A.Ç., na zunë në flagrancë duke vjedhur. Një patrullë karabinierësh më çoi në karakoll, ku më mori në pyetje kapter Xhelali. Të nesërmen erdhi dhe më mori në pyetje marrshalli italian i karabinierisë Xhianetini, i cili më vuri para alternativës ose të dënohesha nga gjykata me disa vjet burgim ose t'u shërbeja atyre. Zgjedha të dytën. Hyra në shërbim të SIM-it. Pas kësaj ata organizuan «arratisjen» time nga burgu dhe më rekomanduan te pronari i fabrikës së miellit në Durrës. U paraqita te ky i fundit me këtë parullë: «Kam monedhë të Aleksandrit të Maqedonisë për të shitur.» Të nesërmen fillova punë në këtë fabrikë. Marrshalli italian më kishte udhëzuar se si duhej të sillësja në fabrikë. Detyra ime ishte të tregohesha simpatizant i komunistëve. Herë pas here marrshallit i raportoja, nëpërmjet Rafaelës, edhe kjo agjente e SIM-it. Ajo ishte padrone e një shtëpie publike. Raportet i nënshkruaja me pseudonimin «Vampir». Nga fillimi i këtij muaji, pra në ditët e para të shtatorit, shkova për herë të parë në shtëpinë ngjyrë hiri me kangjella që ndodhet në Rrugën e Pishës, me porosi të Xhianetinit. Aty u takova me një person shtatlartë. Të binin në sy duart e tij të mëdha. Ai e fliste mirë shqipën me dialektin e Veriut ose të Kosovës. Xhianetini, kur fliste me të, i thoshte sinjor kapitano Volf, ndërsa një shqiptar me mustaqe a la Hitler, kur i drejtohej gjermanisht, i fliste Hauptman Volf, ndërsa kur i fliste shqip i drejtohej zoti Uk.

S'kam vajtur më në atë shtëpi gjër atë ditë që shkova në Tiranë bashkë me Shpendin. Unë, pasi i raportova kapiten Volfit për vendosjen e forcave partizane në Arbanë, Vëshaj, Petrelë e Damjan, mora një

porosi. Në orën 22.30 të datave 8 e 9 tetor, po qe se situata nuk do të ndryshonte, do të jepja sinjale në drejtim të Saukut, me prirje nga ura e Farkës, me anën e elektrikut të dorës. Gjithsej do të jepja tri sinjale me shkëputje 30 sekonda ndërmjet njëri-tjetrit. Kapiten Volfi më kishte ngarkuar gjithashtu që të zbuloja se ku banonin shokët kryesorë të Shtabit të Përgjithshëm»...

Dy ditë vazhdoi pyetja e Raif Arapit. U vendos që gjyqi i tij të zhvillohej më 23 tetor.

Duke u gdhirë 8 tetori, partizanët e Brigadës III prisnin sulmin gjerman, por ata nuk sulmuan. Më 8 tetor, në orën 22.00, Shpend Troka, me elektrikun e dorës që gjermanët i kishin dhënë agjentit të tyre, dha tri sinjalet që ata prisnin. Sinjalet u përsëritën edhe në orën 22.30.

Në orën 5^{oo} të datës 9 tetor, në drejtim të Damjan-Fortuzajt, Petrelës e Vishajt dhe nga ura e Farkës, hitlerianët shpërthyen sulmin e tyre të fuqishëm me tanke e me ushtarët më të zgjedhur. Forcat gjermane u afruan deri te mulliri përballë fshatit Arbanë. Por u gjendën nën një zjarr të fuqishëm.

Një hitlerian, oficer i njërit nga regjimentet që sulmuan Arbanën, do të shkruante disa vjet më vonë, pas Luftës së Dytë Botërore: **Atë ditë na dukej se dielli nuk do të perëndonte kurrë.**

Shpendi, që kishte luftuar në pozicionin nga ku kishte dhënë sinjalet, kontrolloi një nga një gjermanët e vrarë, duke shpresuar se mos gjente mes tyre ndonjë që të kishte në gjoks tatuazhin me kryqin e thyer. Por në mes të të vrarëve kapiten Volfi nuk ishte.

Më 23 tetor 1943 u bë gjyqi partizan kundër spiunit të Gestapos «Vampirit», alias Raif Arapit. Në përbërjen e trupit gjykues ishte dhe partizani i Pezës Shpend Troka.

«Vampiri» tregoi tradhtinë e tij dhe kërkoi mëshirë. Trupi gjykues vendosi dënimin me vdekje.

Kishin kaluar vite dhe qe janar i vitit 1951.

Shpend Troka, tashmë burrë i pjekur, i kishte kaluar të tridhjetat, punonte në një degë të rëndësishme të Ministrisë së Punëve të Brendshme.

Pikërisht në ato ditë të ftohta janari ai po merrej me një material që bënte fjalë për një bandë hajdutësh dhe sabotatorësh, ndonjë prej të cilëve mendohej të qe shkelës kufiri, sepse pikërisht në ato ditë qe konstatuar shkelje kufiri. Nga studimi i materialit, rezultonte se pjesëtarët e bandës në fjalë vjedhjen dhe dëmtimin e grurit, të adresuar për rrethet e Veriut, e kishin kryer për qëllime politike, për të goditur pushtetin popullor dhe për të ngjallur pakënaqësi në radhët e fshatarëve të varfër. Të kapur në flagrancë, ata pranonin vjedhjen, po jo sabotimin e aq më pak që qenë të lidhur me armiq të matanë. Pra duhej që procesi të rifillonte.

Gjatë studimit të procesverbaleve të të pandehurve, Shpendit i tërhoqën vëmendjen i pandehuri Lam Kraja, që ia kishte dhënë të bijën ish-fabrikantit të miellit dhe Osman Tari, ish-pronar automjetesh. Ky i fundit, në shtator të vitit 1944 kishte vënë një automjet në dispozicion të pronarit të fabrikës së miellit dhe ish-kryeministrit kuisling, me të cilin këta të dy kishin tentuar të kalonin kufijtë. Kryeministri qe kapur nga një çetë territoriale e Devollit... I mori edhe një herë në pyetje ai vetë. I tërhoqi vëmendjen i pandehuri Ndue Dushi, i cili fliste thujse pa rezerva për vjedhjet. Në pohimet e tij nuk kishte asnjë përpjekje, sado të vogël, për të justifikuar fajin. Ai tregonte «pendim» të thellë.

Përvoja i kishte mësuar Shpendit se zakonisht të pandehur të tillë fshehin gjithnjë faje më të rënda.

Ky i pandehur kishte shtat të lartë, shpatulla të gjera, nofulla si të kalit, duar të mëdha si panxhë ariu. Fytyrës mendohej t'i jepte një shprehje të butë, po kjo nuk ia mbulonte dot një lloj egërsie. Nga pamja e

jashtme Shpendit iu duk se ai ngjante me kapitenin gjerman Volf, veçse e ngatërronte një prerje e thellë në faqe, që kapiteni gjerman nuk e kishte pasur. Edhe një gjë i bëri përshtypje Shpendit dhe i rikujtoi ngjarjet e Arbanës. Kur u paraqit, Ndueja mori drejtqëndrimin tamam si një ushtarak i vjetër, që nuk mund të çmësohet lehtë nga disiplina ushtarake. «S'është çudi që ky njeri të jetë tamam kapiten Volfi», mendonte Shpendi tek vështronte me vëmendje nofullat si të kalit e duart e mëdha të të pandehurit. Veç kësaj, në dosjen hetimore të komisionit për hetimin e kriminelëve të Luftës, në fashikullin që bëhej fjalë për hetimet, figuronte një person që kishte karakteristikat e të pandehurit Ndue Dushi. Një e dhënë tjetër, që Shpendi zbuloi në dosjen e një kriminelit të pushkatuar në vitin 1949, hidhte dritë edhe më tepër mbi kapiten Volfin. Krimineli në fjalë kishte deponuar në hetuesi: «Ujku» ose «Kapiten Volfi» ka hyrë disa herë në Shqipëri. Me të unë jam takuar e kam pirë vetëm një herë te një miku ynë.»

«Duhet përpjekur për të vërtetuar dyshimet», — vendosi Shpendi, të cilit diçka iu kujtua atë çast dhe nuk ngurroi ta pyeste:

— A keni kryer shërbim ushtarak?

— Jo, — u përgjigj plot besim tjetri.

— Është interesant se, kur u paraqitët tek unë, ju morët drejtqëndrim si ushtarak i regjur. Si e shpjegoni këtë fakt?

— E bëj nga respekti që kam, — u mundua të buzëqeshtë i pandehuri.

— Ashtu, hë? — tha Shpendi, pastaj iu drejtua policit që kishte pranë: — Shoku Gjergj, zgjidheni të pandehurin!

— Tani, i pandehur, hiqni xhakëtën, pulovrin, këmishën dhe zbulohuni deri në brez! — urdhëroi Shpendi.

Ndueja u zbeh. Sytë i uli poshtë mbi dysheme. Nuk e duronte dot vështrimin zhbirues të Shpendit. Filloi të zhvishej, me lëvizje të matura e në dukje të qeta, por syve të mësuar të Shpendit nuk u shpëtuan dridhjet e

lehta të gishtërinjve të të pandehurit kur zberthente kopsat e këmishës. Kur tjetri hoqi dhe kanotierën, Shpendi u afrua. Një çast u step. Nuk kishte ndonjë tatuazh me kryq të thyer. Megjithatë, pak majtas në kraharor, dukej shkoqur se në një rreth prej 7 cm lëkura ishte ndryshe. «Operacion plastik», mendoj me vete i bindur dhe njëkohësisht i kënaqur Shpendi.

— Mund të visheni, i pandehur! — tha pas pak me gjakftohtësi.

Tjetri filloi të vishej. Në fillim me nxitim e pastaj më i qetë. Kjo gjë ia ngacmoi nervat Shpendit, e s'u përmbajt. Tashmë kishte një bindje të plotë se cilin kishte përpara.

— Zoti kapiten Volf, — thirri Shpendi, — ne një-hemi prej kohësh. Njihemi që në vitin 1943, e shkak për këtë njohje u bë «Vampiri». E harruat atë?

Tjetri shtangu nga e papritura. Pastaj filloi të kërciste dhëmbët. Në fillim mezi dëgjoheshin. Më vonë zhurma që bënin ata të ngjallte neveri.

— Harrove zanatin, kapiten Volf, — i tha Shpendi. — Profesion i zbuluesit kërkon gjakftohtësi, ndërsa ti nuk je më i zoti ta mbash veten...

Të nesërmen i pandehuri pohoi:

— Më quajnë Ndue Fekeqi. Kam lindur më 1916. Babai im Jaku ka qenë bajraktar. Në fillim u bëra agjent i gjermanëve, që më 1941 dhe më pas u vura në shërbim...

TEODOR LAÇO

ZGJIMI I KULLAVE

Kompania kishte qëndruar e po pushonte në një livadh përfund kodrës së ulët konike, në majë të së cilës nxinte ndërtesa e kishës. Përreth kishte kodrina të tjera më të ulëta, që zbritnin valë-valë, deri në zallin e lumit, i cili e kishte fshehur rrjedhën e ujërave të tij të qeta nën hijet e gjelbra të ormaneve me shelgje.

Po ngrysej. Trupat e lodhur të njerëzve shtriheshin më krahëzaj, gati të përgjumur, pas kapitjes së marshimit të shpejtë në ndjekje. Që në mesditë nuk dëgjohej më asnjë krismë dhe, siç dukej, gjermanët dhe xhandarët e Marash Ndocit kishin kaptuar qafën dhe ishin fshehur në malet e ashpra shkëmbore përtej. Po mbase edhe ishin shpërndarë. Një gjë e tillë ndodhte shpesh tani, në fund të luftës. Reparte të ndryshme bënin qëndresë të dëshpëruar, pastaj, kur thyheshin, shpërndaheshin si lendet e fundit, pa bukë, të një druri, rrëzuar prej erës. Disfatën e ndienin dhe ata më

fanatikët, po, ndonëse e dinin se humbja ishte aq e pashmangshme sa edhe vdekja, mbaheshin nëpër gërxhe, me shpirt në dhëmbë. Të tjerët, të gënjerit prej kohe, e prisnin ndryshe këtë fund dhe tinëz, në mëshirën e natës dhe të së panjohurës, vidheshin nga radhët e çakërdisura, gjymtonin uniformat prej xhandari, i ndërronin me ndonjë fshatar dhe ashtu, qesharakë e zhele-zhele, të vrrarë në shpirt, merrnin udhët e shtigjet drejt vatrave të tyre.

Kompania s'kishte marrë urdhër për lëvizje dhe, meqë ishte njësi i parë i sulmit e ishte shkëputur nga të tjerët, vendosi të priste. Nuk po dukej asnjë korrier.

Komandanti, duke vërtitur në dorë një pistoletë të re, të posazënë, u ngrit dhe kërkoi komisarin. Ky shkruante në një bllok, i zhytur i tëri në mendime.

— Siç duket, këtë natë do ta kalojmë këtu!... — tha komandanti. — Nuk mund t'i shpërndajmë shokët nëpër baza, se kullat janë larg njëra-tjetrës.

Komisari poho i në heshtje.

— Të dërgojmë disa patrulla për bukë, — tha ai.

— I kam caktuar, — tha komandanti. — Do t'u thuash gjë?

Komisari u ngrit e u afrua me ca hapa të shpejtë aty ku prisnin më këmbë nëntë veta, që përbënin tri patrullat.

— Dëgjoni, or shokë! — filloi ai. — Do të veni nëpër kullat e malësorëve për bukë. Ju e dini që shumë prej tyre kanë qenë të gënjerit prej reaksionit. Ka edhe armiq të fshehur, të panjohur akoma prej nesh. Reaksioni ka bërë punën e vet, prandaj hapni sytë. Popullit ne i kërkojmë bukë e strehë, po nuk i marrim asgjë me zor. Asgjë. Këto ju i dini, dhe unë vetëm ju kujtoj edhe një herë, — shtoi komisar, duke qeshur. Qeshën edhe partizanët të përshkuar nga një ndjenjë e ngrohtë gjallërie e gëzimi të pakuptueshëm, që rritej sa më shumë afrohej dita e fundit e luftës.

*
* *

Tre veta morën përpjetë kodrës, ku ndodhej kisha. Batoja, komandanti i patrullës, zgjidhte shtegun, dhe sytë i bridhnin përreth maleve të zhveshura, me kullat — copa shkëmbi me sy të vegjël, mbetur aty-këtu, mbi sopet, si karakollë që ruajnë një copë të ngushtë toke të pjerrët. Këtu në Veri, ajo që e çudiste më shumë ishte largësia e kullave dhe herë pas here thoshte me zë të lartë habinë e tij:

— Çudi! Pse ua paska qejfi të rrojnë kaq larg njëri-tjetrit?!

Pas tij vinte Andoni, ish-liceist i klasave të ulëta, që ishte rritur e bërë burrë në mal brenda një viti. I treti ishte Arifi, i heshtur zakonisht dhe i mbyllur tani brenda një hidhërimi të ri. Gjermanët i kishin djegur shtëpinë dhe i kishin vrarë gruan.

— E di si më duket? — tha Batoja, — sikur jemi në një vend që as në ëndërr s'e kisha parë! Ç'i thua ti kësaj?

— E po... është e madhe Shqipëria, o vëlla, — tha Arifi. — Pse i thonë fshat e zanat?

— Këtej griheshin me njëri-tjetrin me armë, — tha Andoni, — për punë gjaku. Prandaj i kanë bërë kullat aq larg.

— Kush të tha ty? — pyeti Batoja.

— Komisari.

— Atëherë s'e luan as topi, — tha ai. — Më vjen keq!

Në njëfarë vendi Batoja e ngatërroi shtegun, dhe ata i ranë përmes një are. Këmbët u fundoseshin në plisat e vegjël, dhe toka thërrmohej butë. Batoja u përkul dhe mbushi një dorë dhe. Kokrrizat rrëshqitën nëpër gishtat e trashë.

— E paskan mbjellë, — tha ngadalë dhe në zë iu drodh diçka e përmallshme dhe e trishtuar, siç ndodh vetëm kur kujtojmë papritur një krijesë të dashur e të dhembshur, për të cilën jemi zhuritur nga malli.

Andoni nxitoi nëpër arë dhe me një kërcim të lehtë kapërceu gardhin e ulët prej drizash. Batoja hoqi zvarrë një shkurre me gjemba trëndafili të egër dhe zuri shtegun e hapur në arë. Pastaj, shtegu i nxori në varreza. Ato ishin të varfra, dhe në një skaj të tyre kishin mbetur rrënimet e një ndërtese të vogël, që dikur kishte qenë faltore, po prej saj tani mbahej më këmbë vetëm një mur me kube nën strehët. Andoni mbeti një çast i mahnitur përpara gurëve të gdhendur me ca motive të thjeshta e të forta, që ndofta mund të ishin shumë të vjetra.

— Ndonjëherë unë do të vij prapë këtu, — tha ai.

— Pse?!... — pyeti Arifi, i çuditur.

— Ja, për këta gurë. Më duket se janë gurë varresh të vjetra dhe kanë ca mbishkrime.

— Aha!... — ia bëri Arifi, i çuditur, dhe shkoi më tej, nëpër rrugicat e qeta midis kryqeve të vogla, të fundosura në dhé. Batoja kishte qëndruar përpara një varri me kryq të madh, të ngritur me kryeneçësi lart mbi tumbë, që dukej sikur vëzhgonte gjithë të tjerët që rrinin vithisur në dhe. Lexoi ngadalë, shkronjë për shkronjë, mbishkrimin **Prengë Gjon Nikolla, kapidan, 1863-1935.**

E pa me dyshim, sikur brenda gurit të gdhendur të fshihej dikush, dhe pështyu, pastaj thirri:

— Ejani, se po vonohemi!

— Kishte gjashtë varre të reja, — tha Arifi dhe bëri me dorë nga skaji i varrezës, ku shquheshin tumbat e freskëta me dhé të kuq.

— Kanë varrosur xhandarët që u vranë pardje, — tha Batoja dhe nxitoi të dilte nga ai vend i zyrtë e i heshtur, ku sundonte dhe vëzhgonte të vdekurit kryqi i madh i njëfarë kapidani. Dolën në sheshin e kishës. Syri të hante të katër anët, deri ku shkrepat e maleve shkëmbore, format e të cilave mjegulloheshin e njësoheshin me qiellin, mbyllnin horizontin. Në anët e sheshit, mbi pjerrësitë, kishin mbjellë blirë në dy sërë të rregullta, dhe tani drurët rrinin rreth kishës si dy radhë ushtarësh të palëvizshëm e memecë. Ishte stina e

zverdhjes, dhe blirët shkundnin në erë fletët e para. Batoja mbështeti shpinën në një trung dhe lëvizi dy-tri herë shpatullat, duke i fërkuar pas kores.

— Ç'bën ashtu?... — pyeti Andoni.

— Kruhem, nuk e sheh? Kruhem si dhitë anës mureve.

— Mos ke zënë morra prapë?

— Si të mos zësh, o të s'ëmës, si të mos zësh? — tha Batoja me një mëri që s'merrej vesh se kundër kujt drejtohej.

— E shikoni ku e kanë ndërtuar kishën? — tha Arifi, që po vinte anës portës së saj. Syri i përfshinte hapësira të gjera, ku zbardhnin kullat, çatitë e murme të të cilave shihnin pjerrtas drurët e vegjël frutorë të rrallë e si të djegur rrufesh nëpër truallin e tyre.

Batoja bëri «nc.... nc.... nc...» nën buzë, dhe kjo shprehte më shkurt se çdo lloj fjale habinë e tij.

— Del prifti këtu dhe i vëzhgon gjithë kullat, gjithë udhët, gjithë udhëtarët, — tha Andoni.

— Edhe kambana dëgjohet larg, — tha Arifi dhe iu afrua prapë portës së hekurt të kishës, që mblidhte reflekset e fundit të diellit. Trokiti me grusht mbi llamarinën e kuqërreme që kishte veshur derën, por ajo lëshoi një kumbim të mbytur, sepse ishte mbërthyer mbi dërrasë.

— Bjeri me një gur, — tha Andoni.

— Ç't'i bie kot? S'ka njeri. Ç'të dojë brenda saj prifti?

— Kam dëgjuar se priftërinjtë katolikë banojnë brenda kishës, — tha Andoni.

— Jo, more, çne! Të kanë gënjyer, — tha Batoja. — Kujt ia mban të flejë brenda, bashkë me tërë ata sy të llahtarshëm ikonash?

— Mund të ketë dhomë më vete.

— Bah! — tha Arifi dhe vetvetiu rrëmbeu një gur e trokiti.

— Po mëkaton, biri jem... — u ndje një zë si mjaullimë prapa shpinave të tyre, sikur kishte folur vetë mugëtira që po trashej.

Të tre u kthyen rrëmbimthi. Arifi shtrëngonte akoma gurin me të cilin kishte trokitur. Një njeri i zi, nën një skufje të zezë, rrinte vetëm një hap para tyre, dhe pamja e tij ishte aq e papritur e rrëshqitëse, sa, për një çast, atyre iu lidh gjuha dhe shtrënguan hekurin e ftohtë të armëve.

— Asht mëkat me qitë gurë në shpinë e zotit... — tha njeriu i zi.

Gjithë fjalët e tij u vinin të bashkuara me njëra-tjetrën, sikur ai që i thoshte nuk e ndiente të nevojshme të mernte frymë midis njërës e tjetrës, dhe dy prej partizanëve s'kuptuan asgjë.

— Ç'thotë, more, ç'thotë? — tha Batoja, duke qëlluar me thua veshin e djathtë, sikur ai ia kishte fajin.

— Shqip flet ky? — tha Arifi.

— Thotë se s'duhet t'i biem portës së kishës me gurë, — sqaroi Andoni.

Në fytyrën e zbehtë e si të trembur të priftit rektinë dy bebëza të ndritshme, fosforike, si të maceve, dhe buzët e holla e të shtrënguara fort lëvizën djathtas gojës, duke sajuar ca rrudha të vogla, dhe kjo grimasë ishte buzëqeshja e tij mikpritëse.

— Ti je padreja? — tha Andoni.

— U! — tha ai.

— Ne jemi partizanë, — tha Batoja.

Prifti nuk foli. Ngriti supet me nervozizëm. Ky ishte një rrëfim pa kuptim. Ai e dinte që ata të tre ishin partizanë. I kishte vëzhguar nga dritarja e vogël e qelës, që kur u shkëputën nga grumbulli që rrinte në livadh e derisa u ngjiten në kodrinë. I kishte vëzhguar gjithë lëvizjet dhe disa prej tyre i ishin dukur të çuditshme e pa kuptim. Ky fshatar i vjetër, për shembull, kishte mbyllur shtegun e arës me një shkurre. Pastaj kishte qëndruar pranë varrit të kapidan Prengës e kishte pështyrë. Ai tjetri kishte vërejtur gurët e faltores. Ai e dinte mirë që ata ishin gurë varresh të vjetra të princërve të njërës prej principatave të para të Shqipërisë. Shumicën e atyre gurëve ai e kishte mbuluar me dhé.

Ç'kërkonte të zbulonte në shenjat e gurëve ai partizan i ri që, sigurisht, s'dinte kurrgjë nga historia e kombit?

— Thuaj që duam bukë për kompaninë, — tha Batoja, i mërzitur nga kjo heshtje e kotë, duke iu drejtuar Andonit, sikur ishte i bindur që prifti ishte një i huaj që s'merrte vesh asnjë fjalë nga gjuha e tij.

— Duam bukë për kompaninë, — tha Andoni. — Do të paguajmë.

— Nuk kam.... Këndej pari kaluan do forca të tjera dhe e grabitën.

— Ç'thotë? — pyeti Batoja.

— Thotë se e kanë marrë të tjerët.

— Gënjen! Në këtë anë s'kanë kaluar partizanë. Ne jemi të parët.

— E morën forcat e Marash Ndocit! — tha prifti, që, siç dukej, e kuptonte mirë shqipen e Batos.

— Ua paske dhënë xhandarëve, ë? — u gërmush Batoja.

— E kanë grabitë! Çdo ushtri ushqehet tue grabitë! Ata s'dinin ç'të thoshin më. Prifti ktheu shpinën.

— Prift! — tha Batoja. — Na thuaj, ku të gjejmë? Ne do të paguajmë.

— Është një kullë aty më poshtë, — tha Arifi.

— Ata janë rob të varfën, — tha prifti. — Të plogët e me gjysmë mendje. Janë mbajtë me lëmoshën e kishës.

— Të varfrit janë zemërbardhë!

— Po humbisni kohën kot. — Në zërin e priftit ndihej njëfarë ngutjeje. — Ata janë rob të varfën. Lypsarë. Madje s'keni për të gjetë kurrkënd. Burrat kanë ikë me Marashin. Ju shkoni te kulla e Llesh Nikollës. Ai ka.

— Ku?

— Aty, — tha prifti dhe shënoi me gisht një kullë të bardhë përtej përroit, mbi një sop. Kulla ishte larg.

Arifi nduku për mënge Andonin dhe pastaj Baton. Të tre partizanët u ndodhën aq larg priftit, sa ai të mos i dëgjonte pëshpëritjet.

— Unë them ta kontrollojmë, — tha Arifi. — Ai gënjen.

— Po komisari më porositi të mos marrim asgjë me zor nga populli, — tha Andoni.

— Ky s'është popull. Ky është prift, — tha Arifi dhe vështroi Baton, duke pritur nga ai miratimin e këtij pohimi. Batoja, me bishtin e syrit, vërejti figurën e gjatë e të errët, mbërthyer me një litar në mes, sikur deshi të gjente me atë vështrim nëse mund të bënte pjesë në popull edhe prifti apo jo. Pastaj bëri një shenjë që deshi të thoshte se edhe ai pak gjë merrte vesh nga kjo punë. «T'ëmën, kur s'e pyeta komisarin», mendoi. Tërë punën ia ngatërronte prifti i Llugos. Dihej që ai kishte dalë partizan dhe ishte trim. Ndërsa ky prift nuk i pëlqente fare, po prapë nuk vendoste dot. Mirëpo ai ishte përgjegjës i patrullës dhe duhej të vendoste tani, nëse duhej të kontrollonin me forcë apo jo.

— Jo! S'kemi urdhër! — vendosi ai dhe u largua me hapa të mëdhenj drejt shtegut që të shpinte te kulla.

* * *

Në të errët kulla ngjante me shumë kulla të tjera, si ato që kishin parë kur hynë në Veri. Po të ishte ditë, ata do ta kishin kuptuar menjëherë se kjo ishte një kullë shumë e varfër, me mure të ronitura nga koha, barkdalë. Nga zgavrat e mureve, që ishin sytë-dritare, me të cilat kulla shikonte botën tjetër, dilte si gulshe tymi errësira e dendur dhe asnjë shenjë nuk e tradhtonte praninë e jetës në këtë kullë. Nuk lehte asnjë gen, nuk dëgjohej blegërimë, sikur jeta kishte mbetur pezull brenda saj dhe për një çast, mbase edhe në këtë mbrëmje, kishte vdekur. Ata qëndruan dhe u munduan të shihnin në sytë e njëri-tjetrit. Po s'panë asgjë. Pastaj kapërcyen një gardh dhe u hodhën përpara një dëre me qemer të rrumbullakët.

— U vonuam! — tha Andoni. — Më mirë të ikim. Shokët presin bukë. E ç'të trokasim kot së koti?

— S'dihet. Trokit! — urdhëroi Batoja.

— Po prifti tha që kulla s'ka burra, — u step edhe Arifi. — Tha që kanë ikur me xhandarët.

— Prifti mund të gënjejë! — nguli këmbë Batoja.

— Nuk duket asnjë dritë, o të shkretën, — u ankua Andoni, megjithëse trokiti me druajtje.

— Po nuk u ndje asnjë zë, përveç jehonës së trokitjes. Batoja trokiti vetë, me grushtet e mëdha e tërë plasaritje në gishta, dhe dera u drodh, sikur mbahej vetëm me dy gozhdë. Nëpër zgavrat-dritare se nga doli e rrëshqiti një flakë e u ndje një zë burri.

— Kush a?

— Partizanë jemi, — tha Batoja. — Hape derën!

— Mirë se ju pru rruga... — tha zëri.

Dera e ndryshkur kuisi si me të qarë, dhe në hapësirën e saj u shfaq një njeri i gjatë, me një pishtar në dorë. Flakët i hidhnin dritë e hije në mollëzat e dala të faqeve, dhe nëpër sy i digjej një lloj zjarrmie si prej ethesh. Ai u zgjati dorën, një dorë të ftohtë e kockore, e cila të shtrengonte fort.

— Ju priftë mbarë!... Mirë se erdhët, — tha ai dhe bëri dritë nëpër një palë shkallë të ngushta guri. Partizanët mbetën një çast në mëdyshje. S'kishin kohë për të humbur, kurse malësori po i ftonte në shtëpi. Batoja mori shkallët i pari. Drita e pishës zbulonte njërin pas tjetrit gurët e mureve të kullës, të murmë e të palyer kurrë, të veshur me zhulin e kohës dhe, aty ku lëviznin rrezatimet e flakës, ata vërenin ca sende me ngjyrë të murme. Këtu varfëria kishte kudo ngjyrë të murme. Malësori i gjatë, i hollë e tërë kocka të dukshme i futi në një dhomë të madhe, në mes të së cilës digjej një zjarr. Ata nuk shquanin asgjë qartë, sepse në dhomë kishte shumë tym. Malësori bëri një shenjë me dorë, dhe ata u ulën. Ai nxori një kuti duhani dhe drodhi një cigare për vete. Pastaj, me një lëvizje të shkathët, ia vërviti Batos kutinë në prehër. Batoja nisi të dridhte një cigare të trashë. Malësori shpuziti zjarrin. Gjithë kjo ceremoni e panjohur u bë në heshtje të plotë, tra-

zuar në mënyrë monotone vetëm nga kërcitjet e karthjeve.

— A keni mujtë? — tha malësori.

Ata të dy vështruan Andonin. Por edhe liceisti u ndodh i pafuqishëm këtë herë për përgjigjen. Batoja e dinte se duhej të thoshte diçka dhe tha:

— Si të quainë, or mik?

— Dedë i Mark Prelës. — tha malësori. — E ty?

— Mua, Bato Bredhasi. Po sa burra bëheni në kullë?

— Tre, — tha malësori. — Unë dhe dy cullët.

— Ku janë cullët? — pveti shpejt e shpejt Batoja.

— Flenë! — tha malësori.

Batoja s'dinte si ta pveste Andonin për këtë cullët: quheshin vëllezërit kështu, apo ishin emra? Mirëpo s'mund ta bënte veten përpara malësorit, që buzëqeshte i kënaqur dhe pak i habitur e s'bëri zë. I hipi në kokë një dyshim, që e kishte fillin në ato fialët e priftit, se burrat e kullës kishin shkuar me Marash Ndocin. I erdhi në majë të gjuhës një pyetje që, sipas mendjes së tij, ishte goxha dinake, një pyetje pak a shumë kështu: «Pse flenë kaq herët ata cullët? Mos janë gjë pa qejf?» Dhe do të ishte turpëruar Batoja, po, për fat, i zuri veshi që Andoni po i pëshpëriste Arifit: «Më duket se këtej cullë u thonë fëmijëve». Batoja u gërmush dhe bëri një shenjë që të ngriheshin. Mendoj se e kishin nderuar atë sa duhej malësorin dhe mund të shkonin tani, duke marrë pas vetëm kujtimin e varfërisë së tij të paparë gjëkund nga sytë e tyre. Po shenia i ra në sy edhe malësorit, dhe në fytirën e tij të zbehtë zbriti një mërzi e trishtim aq i madh, sa Batos iu bë se s'mund të kishte shprehje më të hapur turpi prej varfërisë, sesa kaa.

— Paj... boll të vorfën jena, po për mikun kena një kafshatë. Mos më koritni. — tha ai.

— Të varfër jemi të gjithë, — tha Batoja. — Vëllezër jemi, Dedë, po s'mund të rrimë më në kullë. Jemi me detvrë.

— Aq sa na dha zoti... — belbëzoi malësori.

— Dëgio, vëlla. — tha Arifi. — Ne duhet të gjejmë bukë për kompaninë. Ti, rrofsh për zemrën e bardhë

që paske! A mund të na thuash se cilat nga kullat e afërme kanë miell në hambar?

— Po, — tha Deda, — ka kulla ime.

Dhe mori pishtarin e doli në korridor. Ata mbetën vetëm, rreth zjarrit. Hijet e tyre, me ca shprehje të shqetësuara habie, lëvizën nëpër muret.

— Kjo është e pamundur, — tha Andoni. — Prifti na tha se i mban kisha me lëmoshë.

— Edhe në mos qoftë ashtu, fshati që duket, s'do kallauz, — tha Batoja.

— E po... çdo gjë mund të bëjë vaki, — tha Arifi.

— Ai ka për të na dhënë dorën e fundit të miellit, ta dini. Po ne nuk do t'ia marrim. Mbaroi kjo punë, — vendosi Batoja.

— Malësorët fyhen shpejt, — tha Andoni. — Fyerja e krenarisë për ta është e rëndë si vrasja.

Batoja u vrenjt. «Ç'bëhet, ç'bëhet...» — tha me vete.

Deda u kthye me një trastë që e la përdhë. I hapi grykën. Zverdhi mielli i misrit.

— Merreni, — tha ai.

— Ti s'ke tjetër, — tha Batoja me një zë që s'pranonte kundërshtime.

— Ani! Nesër, ditë e re, nafakë e re.

— Mirë. Nuk do të ta harrojmë, o Dedë, — tha Batoja. — Po do të marrim vetëm gjysmën. Mos u mërzit, bre, se ne kështu e kemi urdhrin.

— Më koritët, — tha malësori.

— Jo, u turpëruam ne, — tha Batoja, i vrarë në shpirt e i vrazhdë, siç i ndodh t'i bëhet njeriut kur me zërin do të fshehë ngashërimin.

— Ti bëre shumë për ne, — tha Andoni. — Ne e dinim që je malësor i varfër dhe erdhëm te ti vetëm të të marrim si udhërrëfyes për në kullat e pasura.

— Po ju çoj te patër Shtjefni. Ai ka miell të bardhë e bukë të bardhë.

— Aha... Kot të lodhim këmbët, — tha Batoja. — Prifti nuk ka kurr gjë.

— Nuk ka? Çka thoni, ej, — tha Deda.

— Ia kanë grabitur bukën xhandarët e Marash Ndocit.

— Kush jua kallëzoi këtë?

— Pädreja vetë, — tha Andoni.

Malësori thoshte diçka me vete, po murmuritjet ishin pa kuptim për të tjerët, po ashtu si hutimi dhe habia e syve të tij, që vërtiteshin nga fytyra e njerit tek e tjetrit, pa gjetur dot në to zgjidhjen e një të fshehte munduese. Ky ndryshim i papritur në sjelljet e malësorit mund të mos binte në sy të partizanëve, që ngutëshin të zbritnin shkallët e gurit, mirëpo Deda kishte mbetur ngrirë në një shkallare, me kryet të kthyer pas, dhe gjithë qenia e tij shprehte dyshim e mosbesim.

— Po talleni, a si? — tha ai.

Batoja u ra kofshëve të veta me pëllëmbë, si gjithnjë kur fjala e tij nuk i bindte dot të tjerët.

— Jo, bre! — tha Arifi. — Ç'talljezezë! Ne ishim në kishë, dhe prifti vetë na tha që bukën ia kanë rrëmbyer xhandarët.

— Mos më rreni, or burra, — tha ai. — S'mund të thotë ashtu patër Shtjefni.

— E thotë, Dedë, e thotë! — ngulmoi Batoja. — Sepse ne jemi partizanë, kupton?

Deda zbriti ato shkallë që i kishin mbetur.

— A po na shpie në kullat e pasura? — tha Arifi.

— Po ju çoj te patër Shtjefni. Due me e ndie vetë.

— Ne nuk kemi kohë për të humbur. Në s'na beson, rri! — tha Batoja.

— Besoj. Po a thue se mund të rrejë edhe përballë meje, që ia di të gjitha?

— Se mos e ka herën e parë, — ia bëri Batoja me cinizëm. — Ka gënjyer gjithë jetën, ç'do humbasë po të gënjejë edhe një herë më shumë?

Deda doli nga kulla pothuajse me vrap dhe nxitoi nëpër shtegun që ngjitej te kisha. Flakët e pishtarit e bënin hijen e tij të madhe e kërcënuese. Të tre partizanët mbetën në oborrin e kullës.

— Po na ikën nata kot, — tha Arifi. — T'i thërres që të kthehet?

— Bre, bre, bre... — murmuriti Batoja. — T'ëmën, ore! Po ku e kemi mendjen ne? Xheç di ai, pa ngul këmbë si mushka që të vemi te prifti. Më plastë koka, në mos di gjë ai!

— Thashë unë, — u hodh Arifi. — Të kontrollojmë, të kontrollojmë. Po ti seç na përrallisje.

— S'kemi urdhër të kontrollojmë popullin, bre, — kundërshtoi Andoni.

— S'është popull prifti! — tha rreptë Batoja.

— Po ç'është atëherë? Ti vetë the...

— Ç'të dojë mund të jetë. Djall, lugat, shenjtor. Ku ta di unë?! Po popull nuk është, dhe pikë!

Malësori, që e kishte marrë vesh tani se ata nuk po e ndiqnin, kishte qëndruar mbi një sop, prapa një gëmushe prej nga i dukej vetëm koka dhe dora me pishtarin.

— A po vini, burra? — thirri ai.

— Shkojmë! — komandoi Batoja. — Prifti s'është popull. Përgjegjësinë e marr unë. — Dhe morën shtegun përpjetë.

Në sheshin e kishës frynte erë. Flaka e pishës shtyhej drejt gurëve të gdhendur të mureve. Deda u tha të mos e ndiqnin pas, dhe ata u mbështetën me shpinë pas murit. Deda trokiti në një mënyrë të veçantë në portën e ngushtë të qelës. Gjithë lëvizjet nervoze të gjymtyrëve të tij ata i ndiqnin gjysmë të fshehur, bërë njësh me murin, me një pritje të ethshme. Dera krisi, dhe një figurë e bardhë me qiri në dorë doli në breg.

— E, Dedë?... — tha ai. — Ç'don tani natën?

— Kurrqja, — tha Deda. — Po të them se tek unë erdhën partizanë.

— A shkuen?

— Kërkonin bukë, — tha Deda.

— E di. Po ti pse erdhe?

— U dhashë miellin që më huejte pardje, — tha Deda.

— Zoti të dhashtë mortjen, i marrë! Lypsar! Çka do kullotësh nesër, korb? — tha prifti me mllef.

Deda heshti. Prifti u zbyth një hap pas dhe po shtynte derën.

— Ndal, patër Shtjefën! — tha Deda me zemërim.
— A ban me ditë pse i ke rrejtë partizanët?

— Nuk i kam rrejtë. Miellin e morën njerëzit e Marashit.

— Njerëzit e Marashit s'panë dot as dheun ku shkelnin, jo ma miellin!

— Shko, Dedë, qofsh bekue, se më prishe rehatin. Eja nesër merr miellin dhe më spërkat vreshtin.

Partizanët e morën me mend se ai po buzëqeshte me djallëzi.

— Patër Shtjefën! Ti i paske rrejtë! — tha zëri i dridhur i Dedës. — Dhe unë i marri nuk i besova!

— Nuk asht mëkat të gënjesh të pafetë, Dedë, — tha patër Shtjefni. — Hajt, natën e mirë, njeri, — dhe shtyu derën e qelës me ngut.

Rryma e ajrit ishte aq e shpejtë, sa i shoi Dedës pishtarin. Kërkëlliu kyçi dy herë. Po pas një çasti dera e qelës bubulloi nga trokitje të forta, që i bënë dërrasat të dridheshin. Ishte Deda, që qëllonte ashtu, me dy grushtet kockore. Trokitjet jehonin më fort se kambanat. Ato do të zgjonin gjithë kullat e varfra të malësisë.

TE VARRI I GRUAS SË JOZEFIT

Avioni çau me uturimë drejt pistës. Shpejtësia sa vinte e ulej. Të krijohej përshtypja se tërë ajo masë e hekurt nuk do të qëndronte dot. Këtë përshtypje ta forconte edhe fakti që avioni i markës së fundit ishte tepër i madh dhe për herë të parë prekte pistën e aeroportit tonë. Më në fund qëndroi. Punonjësit e aeroportit afruan shkallët dhe nga avioni filluan të zbritnin turistët. Turmat laramane binin menjëherë në sy në tërë sfondin ngjyrë hiri. Ishte pranverë dhe një shi i imët kishte njomur pistën. Përfaqësuesit e albturizmit iu afruan grupeve të turistëve dhe u përhëndetën me ta. Midis tyre ishte edhe përkthyesi, një djalë rreth 27 vjeç, i quajtur Jorgo.

— Kush është përkthyesi? — pyeti njëri prej turistëve duke hedhur një vështrim të papërcaktuar në grupin e shqiptarëve që kishin dalë për t'i pritur.

Jorgoja i dha dorën turistit që pyeti. Fytyra e tij i ngjalli një ndjenjë jo të mirë. «Mos është nga ata tipat kureshtarë, që të bezdisin me pyetje vend e pa vend?», mendoi ai dhe i hodhi edhe një herë vështrimin fytyrës së turistit. Ajo iu duk si pikëpyetje. Ky krahasim ndof-

ta i erdhi ngaqë turistin e mendoj qysh në fillim si tip kureshtari, që do ta mundonte me morinë e pafund të pyetjeve.

— Unë kam dëshirë të njihem me vendin tuaj. Shqipërinë e kam dashur gjithmonë. Kur të flasim për të, të duket sikur dëgjon një përrallë të bukur, që ke qejf të ta përsëritin vazhdimisht për të papriturat e saj, — tha turisti duke iu drejtuar Jorgos. — Shqipërinë e kam krahasuar vazhdimisht me heroin e legjendave që, ndonëse nuk i bie më qafë kurrkujt, kurdoherë bëhet objekt i sulmeve. Dhe Shqipëria kurdoherë ka fituar, sepse çështja e saj ka qenë kurdoherë e drejtë. Historia juaj e provon më së miri karakterin mbrojtës të luftërave që keni bërë, — vazhdoi pastaj turisti. Jorgoja dëgjonte. I huaji dinte shumë gjëra për Shqipërinë. Admiringimi i tij për vendin tonë dukej sheshit dhe Jorgoja mendoj se do të bënte mirë t'i fliste sa më shumë këtij të huaji.

— Shqipërinë e kam dashur edhe për një arsye tjetër. Në tokën tuaj është varrosur motra ime, — tha turisti.

— Motra juaj?! — Jorgoja nuk e fshehu habinë që i shkaktuan këto fjalë.

— Po, po, motra ime... — tha turisti dhe shqoi me kënaqësi habinë e tjetrit.

Si kishte ardhur e motra e këtij të huaji, kur dhe ku kishte vdekur? Moria e pyetjeve sa vinte e shtohesh në kokën e Jorgos, por i huaji nuk pushonte së foluri. Tani po udhëtonin për në Tiranë dhe i huaji ishte ulur afër tij.

— Motra ime, — thoshte i huaji, që shokët e thërritnin me emrin Hans, — ishte e martuar me një oficer. Kjo ka ndodhur që në Luftën e Parë Botërore. Unë atëherë sapa kisha lindur. Isha fëmija më i vogël i familjes. Motra ishte e madhja. I shoqi u vra, ndërsa ajo mbeti këtu. Unë time motër s'e kam parë kurrë dhe kjo për disa është një favor, sepse nuk ndiejnë mallëngjim, dhembshuri. E kanë gabim, shumë gabim. Njeriun, edhe pa e njohur, mund ta duash. Veç kësaj,

ajo ka qenë një grua e mençur, e ditur. Më dërgonte vazhdimisht letra. Dhe fliste mirë për Shqipërinë, për zakonet tuaja. Kam disa fotografi të saj. Deri në njëfarë mase i njoh ambientet shqiptare. Tani që eci në tokën tuaj, më duket sikur takoj motrën time...

— Të çfarë viti i ke fotografitë? — pyeti përkthyesi.

— Të vitit 1926, por edhe të mëvonshme. Kam edhe të vitit 1946. Shqipëria më ka pëlqyer gjithmonë.

— Vendi ka ndryshuar shumë. Nuk ka më gjurmë të atyre viteve, — u përgjigj Jorgoja pa e kthyer kokën nga i huaji. Në çast kapi çelësin e mikrofinit dhe filloi t'u fliste turistëve të tjerë.

— Kjo është një fabrikë e ndërtuar para dy vjetësh. Ndërtimi i saj u preu rrugën shumë materialeve që më parë importoheshin. Ajo është fryt i përpjekjeve të punëtorëve dhe inxhinierëve shqiptarë...

Të huajt vështronin fabrikën e re dhe dëgjonin me vëmendje zërin e përkthyesit, që vinte i qartë dhe i plotë nga altoparlantet...

*
* * *

Astriti hapi një dosje ngjyrë kafe. Përballë rrinte shoku i tij pak më i madh në moshë. Dosja ishte e madhe, dhe pluhuri që kishte rënë sipër saj, përveç një shkujdesjeje të punonjësit që merrej me të, tregonte se kishte vite që s'ishte hapur.

— Jo çdo gjë e mbulon pluhuri i harresës, — tha Astriti duke i zgjatur shokut një fletë të shkruar nga të dyja anët. Tjetri e mori në dorë dhe filloi të lexonte:

Dëshmi e të pandehurit Halim S...

Ne dinim se pikërisht në atë shtëpi vinin partizanë të plagosur dhe mjekoheshin. Por ky ishte vetëm dyshim dhe patjetër duhej ta verifikonim. Shtëpia ishte në fund të një lagjeje me shtëpi përdhese. Nga ndërtesa e

Komandaturës Gjermane dukej pothuaj e gjithë lagjja. Unë me kapiten Oton dilnim shpesh në ballkonin e zyrës së tij dhe kundronim lagjen. Otoja ishte i dhënë pas letërsisë dhe shpesh i krahasonte shtëpitë përdhese me foletë e fshehta të milingonave. «Ne duhet të gjejmë vrimat se ku fshihen ilegalët, — më tha ai një ditë. — Dhe a e dini, zoti Halim, se si mund t'i gjejmë?» «Jo», iu përgjigja.

«Më dëgjo mua, atëhere», më tha. Unë ngrita veshët dhe u ktheva nga ai. Otoja kishte ca huqe dhe i ngelej qejfi shumë po të mos veproje ashtu siç dëshironte. Unë u ktheva shpinën shtëpive përdhese dhe humba i tëri në sytë e Otos, që lëvrinin plot gjallëri. Ishte një ditë jashtëzakonisht e bukur dhe e ngrohtë, dhe shkëlqimin e syve të Otos e dalloje menjëherë. «Milingonat, — kështu e nisi shpjegimin ai, — i ndërtojnë foletë e tyre në damarët e tokës. Diku, pasi bëjnë disa rrugë gjarpërushe, ato depozitojnë ushqimin. Këto janë vende të përshtatshme dhe të sigurta. Ti mund ta ndjekësh milingonën nga pas, t'i afroresh afër vrimës ku futet ajo, mund të gërmosh lehtë e lehtë, po megjithatë me vështirësi e gjen vendin e ushqimit. Kështu është edhe me këtë lagje. Ne e dimë se këtu strehohen ilegalë. Ditën ata ushqehen, flenë, shtypin trakte e kushedi ç'dreqin bëjnë. Ja, shiko rrugët.» Unë hodha sytë nëpër rrugicat e lagjes. Ato ishin të shumta dhe plot dredha. Nëpër to ecnin shumë njerëz. Portat e shtëpive përdhese herë hapeshin e herë mbylleshin. Njerëzit ecnin nëpër rrugët gjarpërushe. Kishte midis tyre pleq, që mezi hidhnin këmbët, gra me kryet të mbuluar me napë të zezë, punëtorë, fëmijë. Lagjja ishte tërë lëvizje dhe, të them të drejtën, më pëlqeu krahasimi që i bëri Otoja me lëvizjet dhe foletë e milingonave. Por edhe në qoftë se nuk do të më kishte pëlqyer, unë do të buzëqeshja dhe do të pohoja me kokë. Otoja zemërohej kur ndokush i bënte kundërshtimin më të vogël. Unë ia njihja karakterin dhe vazhdimisht i buzëqeshja. Këtë ai e pëlqente...

«Ja, pra, nëpër këto rrugë ecin ata, — fliste Otoja.

— Ata i njohin mirë, i dinë të fshehtat e tyre. Por është vështirë të njihesh me tërë ato rrugica. Shumica e tyre janë pa emra. Është e pamundur të emërtosh mijëra rrugë. Veç kësaj, shqiptarët, me sa kam dëgjuar, janë shumë të kursyer në emra. Është disi e çuditshme dhe të habit ndërtimi i këtyre lagjeve, me shtëpitë kaq afër njëra-tjetrës. Fushë ka plot rreth e rrotull, megjithatë shtëpitë ngjiten njëra me tjetrën. Ndofta, edhe ndërtimet shprehin në njëfarë mase shpirtin e një populli. Diku e kam lexuar këtë dhe i dhashë të drejtë autorit. Përbërja shpirtërore nuk ka si të mos shprehet në elemente të veçanta të objekteve të banimit. Ja, shtëpitë e tyre janë pranë, shumë pranë njëra-tjetrës. Kjo ka të bëjë, ndofta, me unitetin tuaj. Gjithmonë të vegjël. Dhe i vogli ka nevojë për përkrahje, për ndihmë. Qytetet janë më pak të mbrojtura dhe ndihma e parë që mund të të jepet është ajo e fqinjit.» Unë e dëgjoja Oton dhe, megjithëse kisha mbaruar studimet në Austri, nuk kisha lexuar asgjë për urbanistikën, arkitekturën. Le që për qytetin tonë as që mund të bëhej fjalë për urbanistikë. Asnjë arkitekt nuk kishte vënë dorë mbi të. Doja t'i thosha Otos diçka të kundërt, po nuk dija si ta formuloja mendimin që të mos binte erë kundërshtim. Megjithatë, pa dashje, më shpëtoi fjala «fshatrat». Ai, siç dukej, më kuptoi dhe duke folur tërë pasion tha: «Shiko, këtu është diçka tjetër, krejt ndryshe nga qyteti. Në fshatra, vërtet shtëpitë janë ndërtuar ndryshe nga këtu, por edhe kjo është një formë që në thelb shpreh të njëjtin ndërtim si në qytet. Unitetin, mbrojtjen ata e kompensojnë me diçka tjetër. Elementet e domosdoshme që kompensojnë afërsinë me njëri-tjetrin janë kullat e larta, mali dhe mungesa e rrugëve të komunikacionit. Kjo e fundit është në favor të tij, pasi vështirëson afrimin e rrezikut.» Otoja fliste tërë gjallëri dhe për asnjë çast nuk i hiqte sytë nga shtëpitë përdhese. Ai ishte njeri me kulturë dhe fliste rrjedhshëm. Po diskutimi i tij më dukej i kotë, duke pasur parasysh se flitej për ato shtëpi përdhese ku, në përgjithësi, jetonin njerëz injorantë. Por Otoja duhej të dilte diku,

dhe tërë ato fjalë ai nuk i tha pa qëllim. Unë këtë e dija mirë. Nuk fliste kurrë drejtpërdrejt. Ai në fillim të fliste për gjëra anësore dhe gradualisht të fuste në vorbullën e asaj që e shqetësonte. Shtëpitë përdhese për të nuk kishin interes as etnografik e as arkitektural. Këtë gjë e dija mirë e megjithatë më tërhiqte shpjegimi i tij për urbanistikën, lidhjen shpirtërore midis psikikës së një kombi, ose të njerëzve të veçantë, me ndërtime. Otoja, më në fund, pa i hequr sytë nga lagjja, më tha: «Ky është një diskutim i gjatë dhe, me gjithë dëshirën tonë të mirë, nuk mund ta zgjidhim këtu mbi ballkon. Me Marien a njihesh?» Pyetja më erdhi kaq e papritur dhe e befasishme, sa në një rast tjetër dhe në kushte të tjera do t'i thosha «ohu, nga urbanistika te Maria, një kthesë e menjëhershme, që të provokon të qeshura!», po në këtë rast duhej t'i përgjigjesha menjëherë, dhe ashtu bëra. Otoja pastaj u kthye nga unë dhe më tha: «Ajo është një grua e mrekullueshme. Është ndër të rrallat që i është përshtatur mënyrës së jetesës shqiptare. Nuk di si ia ka arritur, por, të them të drejtën, unë do ta kisha mjaft të vështirë. Megjithatë, unë e kuptoj Marien. Ajo është bërë milingonë e këtyre rrugicave dhe pa vështirësi mund të na çojë atje ku duam. Maria është e gatshme. Takimi ynë me të nuk do të ishte fort i përshtatshëm. Ajo është grua e huaj dhe shqiptarët, pa varësisht se e afrojnë, nuk e besojnë shumë. Është më mirë që lidhjet me të t'i mbash ti.» Otoja më në fund u fut në luadhin ku donte të korrte bar. Unë këtë e prisja me kohë dhe, kur më doli në terren, të them të drejtën, u drodha. Jo se kisha frikë, edhe dëshira nuk më mungonte, po në atë kohë ishin shpeshuar aksionet e gueriljeve të qytetit. Kaq papritur vepronin ato, sa vetëm kur shikoje para fytyrës tytën e revolverit dhe dëgjoje ca fjalë të ashpra e të rënda si plumb, kuptoje se jeta jote merrte fund. Kjo ishte arsyeja që u drodha kur Otoja më propozoi për të punuar me një njeri të dytë, për një mision të veçantë: zbulimin e një baze ilegalësh. Unë deri në atë kohë kisha informuar gjermanët vetëm për gjëra që i kisha konstatuar vetë.

Otoja-tani e kishte hequr vështrimin nga shtëpitë përdhese dhe më shikonte në fytyrë me një vështrim hetues. «Hë, si thua?» më tha më në fund. Kjo nuk ishte pyetje, ishte urdhër dhe mua s'më ngeli gjë tjetër, veçse të takohesha menjëherë me Marien. Duke u ndarë nga Otoja, ai nuk harroi të më kujtonte një element që do të më hynte shumë në punë: «Maria qëndis shumë bukur. Kjo asaj i hap dyert e çdo shtëpie.» Kur dola nga zyrat e Komandaturës, kaq isha hutuar, sa me vështirësi orientohesha nëpër rrugë. Biseda me Oton, në dukje aq e përgjithshme, shkaktoi tek unë një ngacmim jashtëzakonisht të madh, aq sa m'u desh kohë që të vendosja marrëdhënie normale me ambientin...

Më poshtë vazhdonin deponimet e të pandehurit Halim S... se si u takua me Marien, si e futi atë në shërbim, gëzimin me të cilin e priti ajo propozimin.

Astriti, duke rrotulluar lapsin nëpër duar, ngriti kokën dhe i tha Gencit:

— Lexoje më poshtë.

Genci uli sytë mbi fletët e daktilografuara dhe tha:

— Astrit, është e çuditshme, po deponimet e tradhtarit Halim S... janë shumë të qarta!

— Ashtu është, — u përgjigj Astriti. — Shokëve tanë u është dashur një punë e madhe për ta zbërthyer. Ai ishte mjaft dinak dhe gjatë procesit hetimor për çdo pyetje kishte nga një alibi. Ka qenë njeri me kulturë. Gjermanët e kishin rekrutuar qysh kur ishte student në Austri. Kam biseduar me një shokun tonë të vjetër, ish-pjesëmarrës në njësitet guerile të qytetit. Celula e Partisë kishte marrë vendim që ai të pushkatohej, por ai mundi t'i shpëtonte ndëshkimit gjatë viteve të Luftës. Pas Çlirimit, ai u fsheh dhe mundi të jetonte edhe dy vjet të tjerë i lirë. Më në fund organet e SEMP-it e arrestuan. Po lexoje dëshminë e tij lexoje.

Genci gjeti vendin ku kishte ndërprerë leximin dhe vazhdoi:

Një ditë prej ditësh, nuk më kujtohet se ç'datë ishte, kapiten Otoja më thirri në Komandaturë. Më priti në zyrë. Si zakonisht, u çua në këmbë, më zgjati dorën dhe më ftoi të ulesha. Atë ditë më bëri një pyetje jo të zakonshme: «Nuk keni frikë, kur vini në mes të ditës në Komandaturë?»

Në fillim nuk iu përgjigja, por pastaj e mblodha veten dhe i thashë: «Nuk kam arsye të frikësohem. Qyteti e di se unë zotëroj gjermanishten dhe vij te ju vetëm si përkthyes.

Kapiten Otos i pëlqeu përgjigjja ime dhe më zgjati paqetën e cigareve. Unë mora një dhe e nderza. «Cigarrja të qetëson nervat», më tha ai. «Më tepër të krijon iluzionin e qetësisë», iu përgjigja. Për këtë gjë fola tërë siguri, pasi ai ishte futur në terrenin tim. Unë isha mjek dhe dija shumë më tepër se ai. «Sidoqoftë, të qetëson, — tha ai përsëri dhe në çast shtoi: — Një nga bazat ilegale u zbulua. Mundëm të kapnim vetëm një partizan, i cili kishte zbritur nga mali për t'u mjekuar. Në hetuesi do të jeni ju si përkthyes. Do ta marr vetë në pyetje».

Unë nuk dija se për cilin partizan flitej, prandaj e pyeta Oton: «Partizani nga qyteti ynë është?» «Po, — m'u përgjigj, — ka mundësi t'ju njohë edhe ju. Prania juaj në hetuesi mund t'i ngjallë dëshirën ekstreme për të mohuar gjithçka. Veç kësaj, ai do të mendojë se, po të flasë, ju do të jeni dëshmitari i vetëm i së vërtetës. Kjo do të jetë në disfavorin tonë. Prandaj gjatë procesit hetimor ju do të flisni me të si me një bashkatdhetar, të krijoni intimitet, në ndonjë rast ju lejoj të na shani, për t'i dhënë atij të kuptojë se edhe ju nuk e pëlqeni Gjermaninë. Rrethanat janë të tilla, që njeriu duhet të veprojë kundër dëshirës së tij. Dakord?» Pyetja e Otos ishte nënshkrimi im i pranimit dhe unë s'bëra gjë tjetër veçse ula kokën në shenjë pohimi. «Atëherë të shkojmë që tani në qeli,» tha Otoja. Unë i shkova pas Borsalinën e lashë në zyrën e tij.

Qelitë ishin në bodrumin e ndërtesës së Komandaturës Gjermane. Aty vinte erë myk, megjithëse ishte

korrik. Në cepin e qelisë, afër dritares, e cila ishte mjaft lart, rrinte ai, partizani i plagosur. Kur u hap dera, ai ktheu sytë nga ne. «Doktor, shiheni edhe ju. Më duket se gjendja e tij po përmirësohet,» tha Otoja. Partizani nuk foli. Unë shkova drejt tij dhe i hodha dorën në sup. Ai ma largoi me forcë dhe më hodhi një vështrim të egër. Unë u tërhoqa menjëherë, por aty për aty e mblodha veten dhe e pyeta: «Mos ju dhembti plaga?» Partizani nuk m'u përgjigj. «Afrohu, doktor, ata tremben nga ju. Jeta u kalon pa asnjë vizitë mjekësore dhe, doemos, kontaktet e para me mjekët i frikësojnë...» Unë, me urdhër të Otos, përktheva. Partizani i plagosur u çua në këmbë, drejtoi me vështirësi trupin, dhe tha: «Po, me mjekët fashistë ne nuk takohemi kurrë.» Unë përktheva. Kjo për mua ishte si ai pickimi i grerëzës, që të vjen papritur. Hodha sytë nga Otoja. Ai buzëqeshi. Kjo, që i mungonte atij vazhdimisht, kësaj here doli kaq shpejt dhe papritur, thuase një dorë e padukshme e vuri në cep të buzëve të tij. «Kjo është një akuzë krejt e padrejtë. Ju, doktor, mos u zemëroni. Këtij djaloshi kështu i kanë thënë dhe ky kështu do të thotë. Djaloshi nuk e di se shkenca nuk ka të bëjë fare me politikën. Mjekut i intereson sëmundja e njeriut dhe jo bindja politike e tij. Humanizmi i mjekut qëndron mbi bindjet politike, djalosh. Literatura këtë thotë, praktika botërore e mjekësisë këtë konfirmon.» Unë përktheva fjalët e Otos. Djaloshi m'u drejtua: «Unë në mal kam nojhur mjekë, që nuk konfirmojnë as atë që thonë ju e as praktikën tuaj botërore. Në qoftë se do të ishte e vërtetë ajo që thonë ju, ata mjekë nuk mbathnin opinga e nuk hidhnin torbën krahut me një misërnike me qepë, por rrinin klinikave, kështu si bashkëpunëtori juaj mjek. Dhe tani përktheni fjalë për fjalë.» Unë përktheva me mundim. Ato minuta më shkaktuan një lodhje të madhe, jo se nuk gjeja dot fjalët e përshtatshme, jo. Duke parë fytyrën e Otos, fjalët e humbësinin kuptimin e tyre të zakonshëm, foljet, prapashtesat, fjalët plekseshin me njëra-tjetrën dhe nuk ua gjeja dot vendin. Folja dilte para emrit, para saj

mbiemrat dhe u bë një pleksje që më hutoi. Otoja më nxori nga situata. Ai me zë të ulët tha: «Zotë Halim, unë të kuptoj drejt. Mos harro, dua një përkthim fjalë për fjalë. Mos u mendo ta rregullosh frazën.» Djaloshi partizan nuk kishte lëvizur fare dhe priste se ç'efekt do të bënin fjalët e tij. Kështu m'u duk mua, të paktën. «I thuaj partizanit pse erdhi në qytet dhe kush e sollti?» pyeti Otoja. Djaloshi u përgjigj dhe unë përktheva këto fjalë: «... Mua më sollën këmbët e mia. Për në shtëpinë tënde nuk duhen shoqëruet. Juve, që nuk e njihni vendin, ju duhen edhe Halimi edhe Maria.» Emri i Mariës më çoroditi. Nuk dija ç'të bëja. Otoja humbi qetësinë, muskuli i faqes së djathtë filloi t'i lëvizte me shpejtësi dhe mundi të thoshte vetëm fjalën «përktheni». Unë përktheva. Më kishte pushtuar frika. Atë, atë, Marien, që s'duhej ta mësonte kush se ç'mision kishte, përveç Otos dhe meje, e përmendte edhe djaloshi partizan. Kjo do të thoshte se për ne ajo ishte e pavlerë. Por jo, s'duhej të nxitoheshim. Duhej pyetur partizani, duhej pyetur me durim, mos ai ishte konstatim vetëm i tij. Ah, të ishte kështu! Dëshmitarin e vetëm e kishim në dorë dhe e qëronim. Por a kishte të tjerë? Këtu ndryshonte puna. Duhej pyetur partizani, ky ishte mendimi im. Edhe Otoja, siç më tha vetë, kështu mendonte. Partizani donte të fliste akoma. Unë në fillim nuk e lejova, por Otoja ma bëri me shenjë që ta lija. Partizani tha: «Maria juaj, zotërinj, është spiune e fëlliqur.» Unë ia përktheva Otos dhe ai, duke më shikuar me inat, më tha që ta ndiqja nga pas. Dolëm nga qelia dhe ngjitëm shkallët. Në zyrë ai më tha: «Në qoftë se ke bërë gabimin më të vogël në lidhje me udhëzimet që i ke dhënë Mariës, do të futesh në qeli bashkë me partizanin. Qysh sot nuk do të takohesh më me Marien. I qartë?» Unë i thashë se kisha vepruar me kujdes dhe kisha zbatuar çdo udhëzim të tij, por ai nuk donte të më dëgjonte.

Pas një çerek ore ishim prapë në qeli. Me ne ishte edhe një nënoficer gjerman. Partizanin po e torturonin. Unë përktheja. Partizani akuzonte gjermanët. Otoja bërtiste. Nënoficeri qëllonte. Unë isha mësuar me gja-

kun, pasi isha mjek, por atë ditë u trondita. Sytë më kanë parë një skenë të llahtarshme. Partizani qëndronte me kokën lart. Gjaku i kullonte nga tëmthat. Unë heshtja dhe vetëm kur Otoja pyeste, flisja. Partizani më ngulte sytë në mënyrë shumë të çuditshme. Unë isha i një koimbi me të, po vështrimi i tij nuk më ngjante se i drejtohej një bashkatdhetari. Kjo gjë më nxiti që t'i bëja një pyetje. Në një çast heshtjeje e pyeta: «Ne jemi bashkatdhetarë. Pse me mua sillen ndryshe këta e ty të godasin?» Për herë të parë gjatë gjithë kohës që kisha qenë me të, partizani buzëqeshi pak dhe tha: «Mua do të më vinte turp nga vetja po të isha i pranishëm në një skenë të tillë çnjerëzore. Të huajt të të goditnin ty, dhe unë të rrija të vështroja? Kjo do të ishte vdekje për mua. Ti nuk je më shqiptar. Ti i rëndon tokës sonë. Çiban i keq...» Kapiten Otoja kërkoi t'ia përketheja, por unë nuk ia thashë të plotë. Megjithatë gjermani nuk e përmbajti veten e më ofendoi keq kur më tha: «Hajvan! Çfarë kujton? Ku je? Në sallë leksionesh, që drejton pyetje të tilla? Dil përjashta e më prit në korridor!» Unë dola dhe, kur shtyva derën e qelisë, pashë për herë të fundit fytyrën e njomë të partizanit, që më vështronte me urrejtje. Kjo ishte hera e fundit që pashë atë fytyrë, pasi dy ditë më vonë partizanin e pushkatuan pa i nxjerrë gjë nga goja.

Siç mora vesh më vonë, Maria punoi për gjermanët dhe i ndihmoi mjaft. Otoja e la vetë këtu. Ajo do të takohej me një njeri tjetër. Otoja, me sa më tha Maria më vonë, ishte urdhëruar që asaj t'i linte porosi të reja. Ndofta kjo ka lidhje me arkivat gjermanë që ranë në duar të amerikanëve. Po fakti që ajo pas Luftës u lidh me amerikanët, flet për vërtetësinë e atyre që thashë më lart...

Genci ndërpreu leximin dhe u mbush me frymë. Astriti u çua nga karrigia dhe iu afrua dritares. Jashtë ndriste një diell i ngrohtë. Një erë e lehtë përkundte gjethet e pemëve. Në rrugë kalonin shumë njerëz. Ora ishte katërmëdhjetë dhe punonjësit ndërronin turnet,

administrata mbyllte zyrat. Kalimarët ecnin shpejt. Genci mbylli dritaren, futi dosjen ngjyrë kafe në kasa-fortë, dhe tha:

— Astrit, dalim. Ora shkoi. Padsreke do të vijmë përsëri.

*
*   *
*

Ishte dita e tretë që Astriti kishte një dhembje të pashpjegueshme koke. Kishte pirë aspirina për t'u qetësuar, po dhembja e ngacmonte. Veçse, kur u shkëput nga dhoma e humbi në kujtimet e atyre që lexoi në dosjen për vitin 1946, para syve i doli vizioni i turbullt e i lodhur i një gruaje të vjetër të huaj. Dhembjen e kokës pothuajse e harroi. «Ja që u ngjallka edhe i vdekuri», mendoi me vete, dhe përsëri u krodh në leximin e materialeve të një dosjeje tjetër disi të vjetruar. «Koha, mendonte, duket sikur çdo gjë e fshin, po gjurmët mbeten... Ja një e vdekur që ringjallet... E përse mund t'u shërbesh ti, moj e vdekur!?» Astriti u ra me gisht fletëve të rreshkura nga koha. Në zyrë prishte Gencin. Ai do ta sqaronte për qëndrimin e turistit me emrin Hans.

— Varrin e së motrës e vizitoi. Shkoi vetëm. Çoi dhe një buqetë me lule. Aty ndenji afro tre çerekë ore, pastaj u kthye në hotel, — tha Genci sapo u fut në zyrë.

— Vetëm kaq? — pyeti Astriti.

— Tani për tani vetëm kaq.

— Kontrolluat në afërsi të varrit? — pyeti Astriti.

— Jo.

— Pse?

— S'bëri asnjë lëvizje të dyshimtë. La një buqetë me lule dhe u largua.

— Të shkojmë atje. Ah, për pak harrova! Sa ditë do të rrinë turistët në qytetin tonë?

— Edhe tri ditë. Hansi dëshiron të rrijë më shu-

më. I lutet përkthyesit që të krijojë mundësinë e ndonjë vizite që nuk është planifikuar. «Dua të çmалlem me rrugët ku ka ecur ime motër», thotë.

— Mirë, — tha Astriti, — derisa të errësohet, të lexojmë materialet e dosjes. Pastaj shkojmë te varrezat.

Genci filloi të lexonte vazhdimin e dëshmisë së tradhtarit Halim S.

Më kujtohet mirë se si ndodhi që u takova përsëri me Marien. Mbjaj mend se ka qenë dhjetori i vitit 1944. Në prag të mbarimit të Luftës u nisa për në Tiranë. Kisha frikë të rrija në qytetin tim. Në Tiranë kisha shumë nga të afërmit e mi. Ata më pritën mirë dhe më premtuan se do të më gjenin edhe punë. Lufta kishte lënë shumë të plagosur dhe nevoja për mjekë ndihej kudo. Sidoqoftë, të afërmit më thanë që të prisja du-tre muaj, sa të kthjelloheshin mirë gjërat dhe pastaj do të më rregullonin disi. Ditën nuk dilja nga shtëpia. Kur errej, vija një kasketë në kokë (njerëzit me borsalinë qutetarët i shikonin me dëshim, pasi ata ishin kryesisht tregtarë të pasur ose intelektualë indiferentë) dhe dilja rrugicave. Në bulevardin kruesor dilja rrallë. Bunkerin në mes të sheshit kruesor të autetit akoma nuk e kishin hecur, malla e minaresë ishte ajusmë e prishur. Rrugët ndricoheshin pak. Le që bulevardi kishte humbur bukurinë. Kudo shihje partizanë, që shëtitnin me armë krahut. Para hotel «Daitit» grupe partizanësh ia hiqnin valles. Njerëzit arumbulloheshin dhe kënaqeshin duke parë atë shkrim qëzimi, thuaise ishin në ndonjë shesh fshati. Kaloja pranë ture dhe buzëqeshia. Herë-herë një mendje më thoshte që të futesha në kafe «Kursal», por trembeshja. Aty mund të takoja të njohur dhe çdo gjë merrte fund. Kënaqesha me shëtitjet në gjysmerrësirë. Pikërisht në një nga këto shëtitje vura re një grua, që më ngjasoi me dikë. Në fillim, në mënyrë të pavetëdijshme e përshëndeta dhe desha të largohesha, por, kur ktheva kokën, vura re se edhe ajo po më shikonte. Ashtu sic

isha, iu afrova dhe i dhashë dorën. Gruaja në fytyrë tregonte rreth 60 vjeçe. Sytë i lëvrinin tërë gjallëri. Poshtë syve i ishin formuar dy qeska të vogla. Rrudhat në fytyrë dalloheshin qartë. Ngaqë ishte gjysmërrësirë, akoma nuk pō e njihja, megjithëse ajo më pyeti: «Si ia çoni, zoti Halim?» Unë iu përgjigja dhe prisja që ajo të fliste përsëri, të paktën ta njihja nga zëri. Por ajo heshti e po më vështronte në sy. «Ecim», më tha ajo pastaj. E vura në krah të djathtë dhe filluam të lëviznim. Ajo më futi në një rrugicë dhe nën dritën e një shtylle pyeti: «Nuk po më njeh? Kaq shpejt të zuri arterioskleroza?» Nga zëri më në fund m'u kujtua. Ajo ishte Maria. Tjetër Marie kisha njohur në vitet e luftës. Atëherë ajo, megjithëse ishte e madhe në moshë, e mbante veten, fytyrën e kishte të pastër, pa rrudha, lëvizjet të shkathëta. Tani, i ndodhur para një plake, as që më shkoi ndër mend se njeriu mund të shndërrohet brenda një kohe kaq të shkurtër. «E po, gjurmët e luftës janë të dukshme», arsyetova me vete dhe i buzëqesha. Pastaj i bëra një varg me puetie. Ajo përgjigjej shkurt. Të them të drejtën, nga biseda e parë me të mësova se ajo ishte larguar nga çyteti ynë pak ditë para Çlirimit dhe ishte vendosur në Tiranë. Po se ku banonte, këtë nuk e mora vesh. Pasi biseduam rreth një çerek ore, ajo më la një pikëpjekie për të nesërmen më të errur dhe u largua. Kur mbeta vetëm, më pushtoi një frikë e cuditshme. Ngjeshja më fort kasketën në kokë dhe nxitova për në shtëpi. Herë pas here vështroja nga prapa se mos më ndiqte kush. Atë natë, edhe kur u futa në shtëpi, nuk ndihesha i qetë. Takimi me Marien nuk më gëzoi aspak. I shtrirë në krevat m'u kujtuan takimet me të gjatë luftës, kapiten Otoja, Komandatura Gjermane, shtëpitë përdhese, që shikonim nga kati i dytë i zyrës së Otos, bodrumi dhe... fytyra e partizanit të plagosur, që më shikonte me urrejtje... Ndihesha i kapitur fare e megjithatë qiumi s'po më zinte. Fytyra e partizanit më shfaqej vazhdimisht e më tmerronte. Herë më bëhej se hapej dera e dhomës dhe hynte ai, e herë sikur fërshëllima

e erës, që frynte përjashta, sillte me vete fjalët e zemëruara të atij djaloshi të ri. Nuk mund të rrija shtrirë. Provova nëse e kisha mbyllur me çelës derën, kontrollova dritaren e dhomës dhe ndeza një cigare. «Eh, Marie, Marie. Ç'qe ai fat i keq që të nxori para meje!» Këto fjalë i përsërita shumë herë me vete. Afër mëngjesit më zuri gjumi dhe atë ditë pothuajse e kalova në shtrat. Të afërmit u shqetësuan. Kur u err, dola nga shtëpia, vura kasketën në kokë dhe, pa vështruar anash, shkova drejt e te vendi ku do të takohesha me Marien.

Maria nuk u vonua. Ajo, pa më takuar fare, më bëri shenjë që ta ndiqja. Ishim futur në një rrugicë të errët. Aty ajo ndaloi dhe më pyeti: «Si e ndien veten?» «Mirë», iu përgjigja me gjysmë zëri. «E kujton Oton?» — më tha pas pak. Unë në fillim heshta, pastaj thashë: «Oto! Ohu, kockat e tij kushedi ku treten, por fatit tonë si do t'i bëhet?» «Çdo gjë do të rregullohet», m'u përgjigj ajo. U takuam edhe disa herë të tjera, qanim hallet, kërkonim rrugëdalje. Një natë Maria më tha: «Tani do të futemi në një shtëpi, në fund të kësaj rrugice. Aty do të njihesh me të tjerë si ne, të cilët do të të ndihmojnë. Në bisedë me ta tregohu i kujdesshëm dhe...» Ajo nuk i mbaroi fjalët. Pranë nesh kaloi një njeri me biçikletë dhe Maria m'u afrua. «Tani nisemi», më tha ajo pasi njeriu me biçikletë u largua. Unë e ndoqa nga pas. Ajo hapi një portë të madhe prej druri. ecëm në një oborr dhe qëndruam. Drita në atë shtëpi nuk kishte. «Ndoshta flenë», mendova. Maria iu afrua derës, trokiti tri herë dhe pritëm. Pas pak dera u hap dhe ne me shpejtësi u futëm brenda. Dhomat ishin të ndricuara. Dritaret ishin të zëna me batanië të mëdha. Këto aiëra më ranë në sy menjëherë. Maria më tha që të ulesha. Në dhomë mbeta vetëm. Maria u fut në një derë tjetër. Nga orenditë që vura re në dhomë, nga biblioteka e madhe e mbushur me libra në gjuhë të huaj, mora me mend se i zoti i saj duhej të qe një njeri i vetëm në aiendie të mirë ekonomike, por edhe me kulturë. Në dhomë nuk ndenja shumë i vetëm. Maria

erdhi dhe me të bisedova një copë herë. Pastaj në dhomë u fut një burrë i gjatë, me ca sy të vegjël. Flokët i kishin rënë. Në pamje të parë ai të jepte përshtypjen e një njeriu indiferent ndaj çdo qëje. Këtë përshtypje ta forconte edhe mënyra se si të pyeste:

«Domethënë ju jeni zoti Halim S., mjeku që s'bëri dot një operacion në klinikën e qytetit të tij?» pyeti pas pak burri i gjatë që quhej Abdyl. Unë qesha dhe e mora me mend se Maria do të kishte biseduar me të për shumë gjëra, derisa i kishte thënë edhe biseda të cilat ishin jashtë qëllimit që na bashkonte. Biseda jonë atë natë, dhe shumë të tjera më vonë, kishte të bënte me organizimin e grupeve të vogla, që do t'i kundërviheshin regjimit të ri. Nga biseda e parë në atë dhomë kuptova se e tërë kjo punë drejtohej nga të huajt, nga përfaqësuesit e Fucive të Mëdha. Kjo ishte mbështetja jonë më e fortë, burimi i besimit tonë se një ditë do të fitonim. Në atë shtëpi erdha edhe ditë të tjera.

Një ditë Abdyl i më caktoi deturë të shkoja në qytetin tim. Atje do të takohesha me një tregtar të pasur, të cilin e njihja mirë. Në shtëpi duhej t'i shkoja natën. Veshja ime duhej të ndryshonte, në mënyrë që të mos bija në sy. Vajtja në qytetin tim ishte e rrezikshme e meqjithatë unë pranova. Në valle kisha hurë, prandaj duhej ta çoja deri në fund. Nga Tirana u nisa një pasdreke dhe, kur ishte errur, mbërrita në qytetin tim. Ka qenë pranvera e vitit 1945. Duke ecur me të shpejtë i afrova shtëpisë ku banonte njeriu të cilin doja të takoja dhe tërë frikë trokita në derë. Atë e hapi vetë ai. Unë e njohta menjëherë dhe, sipas parullës që më dha Abdyl, i thashë: «Ke të fala nga Maria». Ai m'u përgjigj: «Të mira e të fala paç». Unë vazhdova më tej: «Ajo kërkon pesë napolona flori», ndërsa ai m'u përgjigj: «Me gjithë hallet që kam, për Marien do t'i ajej.» Pastaj më hapi derën. Hoqa kasketën dhe u futa në dhomë. Ai u çudit jashtë mase dhe tha: «Si, ju zoti Halim?! Unë ju dija të vrarë, e habitshme, ?!» Takimi ynë përfundoi mirë. Pasi i shpjegova qëllimin dhe i dha-

shë letrën e Abdylit, ai ra dakord që të bashkëpunonte me ne. E pyeta për pasurinë e tij dhe mora vesh se lufta ia kishte shkatërruar shumicën. Organet e pushtetit të ri i bënë thirrje për të dorëzuar floririn, ndërsa ai, siç më tha vetë, një pjesë e kishte fshehur në një bodrum të thellë nën tokë. Atë natë ndenjëm deri vonë. Në mëngjes, pasi u maskova mirë, dola nëpër qytet. Më kishte marrë malli për rruqët, për vendet ku kisha kaluar aq kohë. Ecja me kujdes dhe i shmange-sha vështrimit të njerëzve, shumicën e të cilëve i njihja. Po në qytet vura re edhe shumë futura të reja. Këta ishin ushtarakë dhe nëpunës, që kishin qeif të nxirrnin jakën e bardhë të këmbës sipër xhaketës. Në përqithësi vija re se njerëzit kishin një si aëzim të brendshëm, pasi ecnin në një mënyrë të tillë, thuajse e qithtë bota ishte e tyrja. Mua më vinte plasja kur i shihja ashtu, por isha i deturuar të heshtja, të ecja kokulur. Me këto mendime në kokë, pa dashje, këmbët më kishin çuar para ish-ndërtesës së Komandaturës Gjermane. Atje vura re një grumbull të madh njerëzish. Edhe të tjerë po drejtoheshin për atje. U përzieva me turmën dhe qeshë i pranishëm në një skenë, që nuk do ta dëshiroia kurrë. Rrethanat ishin të atilla, dhe unë qëndrova bashkë me të tjerët, kundër vullnetit tim. Të larqohesha, nuk bënte. Të qithtë do të më vinin re, dhe atëherë... Në një çast dikush tha që të mbahej aetësi. Një burrë rreth 30 vjeç doli para të tierëve, në një vend pak të ngritur, dhe filloi të fliste. Nga e djathta e tij ishin një grup pionierësh. Oratori filloi të tregonte historinë e një partizani. Duke dëgjuar atë, m'u kujtua partizani i plagosur, emrin e të cilit nuk e mësova kurrë. Burri 30-vjeçar tha në fund me zë të lartë: «Ai, megjithëse ishte plagosur rëndë, qëndroi kërenar para xhelatëve gjermanë, dhe jo vetëm që nuk tregoi asnjë nga shokët e tij, por akuzoi rëndë dhe qaditi me fialën e tij të zjarrtë pushtuesit gjermanë dhe bashkëpunëtorët e tyre. Atëherë bishat gjermane, pasi përdorën të gjitha mënyrat dhe nuk ia arritën qëllimit, e rishkatuan djalosin. Në shenjë respekti ndaj atyre që ranë

për lirinë e atdheut, ne betohemi së veprën e tyre do ta çojmë deri në fund».

Pa e mbaruar mirë fjalën, sheshi buçiti nga një britmë e fuqishme: «Betohemi!». Ula kokën. Pastaj disa pionierëve iu vu shalli i kuq në qafë. Edhe ata u betuan. Turma u shpërnda e tok me ta u largova edhe unë për të gjetur ndonjë makinë që të kthehesha në Tiranë... Në makinë më shfaqej skena e betimit të asaj turme para ndërtesës së ish-Komandaturës Gjermane. Pas saj më kujtohej skena e një betimi tjetër të fshehtë, në një rreth të ngushtë njerëzish. Kjo kishte ndodhur në shtëpinë e Abdylit. Përveç meje, Maries dhe Abdylit ishte edhe një tjetër, emrin e të cilit nuk e mësova. Madje, përveç asaj nate, atë nuk e pashë më. Betimi ynë u bë pa zë, me një nënshkrim në një letër, ku ishin hedhur parimet dhe qëllimet e organizatës sonë të fshehtë. Dritaret ishin të zëna me batanije. Duke krahasuar të dy betimet, më pushtoi një frikë e çuditshme. Duhet t'ju them se frika nuk më është ndarë gjatë kohës që u kam shërbyer, qoftë gjermanëve, qoftë anglo-amerikanëve. Kur u ktheva në Tiranë, mora vesh se Maria ishte caktuar për të shkuar prapë në qytetin tim. Arsyen unë nuk e mora vesh qysh në fillim. Pas disa muajsh Abdylit ma sqaroi. «Ajo është e huaj, — më tha. — Nuk shihet me sy të mirë. Ndoshta është elementi i vetëm i organizatës që mund të na komprometojë në sy të SEMP-it. Atje është lajmëruar personi që takove ti, për ta qëruar». U trondita shumë kur dëgjova këto fjalë. Abdylit më hodhi dorën në sup dhe më tha: «Këtë gjë e bëjmë me porosi të atyre». Ndoshta nuk përmendi emra, e kuptova se bëhej fjalë për anglo-amerikanët dhe heshta. «Pastaj, — nisi të fliste Abdylit, — bota u përket guximtarëve. Këtë nuk e them unë, por Napoleoni i madh, i dashur. Prandaj guxim!» Kur dola nga shtëpia e Abdylit, vura re përsëri një njeri me bicikletë që kaloi pranë meje. Nxitova hapat për në shtëpinë e të afërmeve, të cilët më kishin lajmëruar se së shpejti do të filloja punën. Tani që isha anëtar i organizatës së fshehtë, nuk e ndieja më nevo-

jën për lekë. Pas shumë ditësh Abdyli më tha se Maria kishte vdekur dhe qeshi nën buzë.

Dy ditë më vonë mua më arrestuan dhe... Por dua të them edhe diçka në lidhje me Abdylin. Ai...»

Genci ndërpreu leximin. Astriti pa orën.

— E lëmë vazhdimin për nesër, — tha Astriti.

— Si të duash, — iu përgjigj Genci.

— Mund të vazhdonim edhe sonte, por po fillon të erret dhe na duhet të kontrollojmë në varreza.

— Mirë. — iu përgjigj Genci, — shkojmë!

Kur arritën në periferi të qytetit, ishte errur. Varrezat ishin pak më tej, në një kodrinë të vogël e të bukur. Roja plak i njohu dy punonjësit e Sigurimit. Një herë mendoi të mos u fliste, por, kur Astrit ia bëri me shenjë, ai u afrua pranë tyre.

— Si u ngritse, xha Adem? — Astriti i zgjati dorën rojës, pastaj iu drejtua Gencit: — Ti, Genci, merr edhe xha Ademin dhe dilni shëtitni andej tutje, — dhe, pasi u tregoi nga të shkonin, shtoi: — Unë do të kthehem shpejt.

Ndërsa xha Ademi dhe Genci ia nisën bisedës duke shëtitur. Astriti shkoi te varri i Maries, gruas së Jozefit. Në krye, afër kryqit, ishte vendosur një buqetë me lule të freskëta. «Lulet e të vëllait», tha me vete Astriti. U ul dhe filloi të shikonte me kujdes. Rrotull varrit nuk kishte asgjë. Mbrëmia kishte rënë, hëna kishte nxjerrë syrin në qafën e malit që ishte kundruall qytetit. Kontrolli natën në varre Astritit i ngjalli një ndjenjë jo të këndshme. Dëgjohej vetëm kënga e bulkthave. Genci me rojën plak vazhdonin bisedën... Astriti ngriti buqetën me lule, lëvizi një pllakë, ku ishte mbërthyer fotografia e Maries, dhe shtangu. Në një si gropëz ishte vendosur një copë letër. Nuk e lëvizi nga vendi. E pa pozicionin mirë e mirë, pastaj e mori letrën në dorë dhe e hapi me kujdes. Në gjuhën angleze ishin shkruar fjalët: *Për çdo gjë drejtohuni te «Plaku» në lagjen... rruga... nr. 13. Parulla do të jetë: «Jozefi nuk jeton më?» Ai do t'ju përgjigjet: «Jo, bile edhe gruaja i vdiq».*

Ju do t'i thoni: «Me keqardhje». Ai pastaj do të dijë si të veprojë. Këtë do ta bëni pesë ditë pasi të kem ikur unë. Nesër pres njoftimet e premtuara.

Bruti

Astriti e mbështolli letrën me kujdes, e vuri prapë në vend dhe pllakën ku ishte ngjitur fotografia e vendosi në pozicionin e parë. Pastaj u drejtua nga dera e varrezave, ku e prisnin Genci me xha Ademin...

Të nesërmen Hansi ndihej i gëzuar. Doli nga dhoma e tij, zbriti në katin e parë dhe hyri në restorant. Tryezat pothuajse ishin plot dhe ai u ul pranë përkthyesit.

— Perëndimet janë shumë të bukura, — tha Hansi.

— Mëngjeset me lindjet e diellit janë edhe më të bukura. — shtoi përkthyesi.

— Kam një dëshirë. Sot do të shkoj përsëri te varri i motrës dhe dua të më shoqëroni ju. — i tha Hansi dhe ia nguli sytë Jorgos. Ky, për herë të parë gjatë gjithë atyre ditëve, dalloi në sytë e të huajit një vështrim të ftohtë.

— Në qoftë se do të jem i lirë, do t'ju shoqëroj me gjithë cejf, — u përgjigj Jorgoja.

— Do ta giejmë kohën e lirë. Pasdreke, kur të tjerët të flenë, ne shkojmë atje. Dakord? — Hansi iu afrua përkthyesit dhe gati sa nuk e ciku në fytyrë.

— Dakord! — u përgjigj Jorgoja.

Në orën katërmëdhjetë e 30 minuta në varrezat në periferi të qytetit, midis zhegut të vapës, Hansi me Jorgon vështronin varret. Hansi vuri një buqetë tjetër në varrin e së motrës.

— Jorgo, — tha ai pastaj, — këto janë varre të ushtarëve dhe oficerëve tanë të rënë në luftë. Midis tyre ka edhe me emrin Hans. Kontrollloji dhe me siguri do të të dalin mbi dhjetë Hansa. Shikoji, të lutem, shikoji.

Jorgoja filloi të lexonte emrat. Hansi u ul, lëvizi pllakën me fotografinë e së motrës dhe nxori që andej një copë letër. Pastaj futi aty një tjetër, e mbuloi për-

sëri dhe u ngrit në këmbë. Hodhi sytë nga Jorgoja. Ai vazhdonte të lexonte emrat.

— Hans, deri tani shtatë. Do të gjej të tjerë.

— Vazhdo, vazhdo, unë po pi një cigare.

Hansit nuk i durohej sa të lexonte atë letër.

Për t'u siguruar, vështroi edhe një herë rreth e rrotull. Asgjë s'pipërinte. Vetëm Jorgoja lexonte emrat sipër pllakave. Me duart që i dridheshin, e hapi copën e vogël të letrës dhe në gjuhën e tij amtare, në një shkrim të bukur e të pastër, lexoi: «*Letrën tuaj e morëm. Të falënderojmë. Vend më të përshtatshëm nuk kishe si gjeje. Siç duket, nuk do t'i mundosh të afërmit. Vjen vetë e futesh në varr...*»

Letra i ra nga duart, u zverdh dhe nuk dinte ç'të bënte. Në ballë i dolën bulëza djerse. «Fund i im, midis varreve të bashkatdhetarëve të mi? E tmerrshme!» Në këtë kohë Jorgoja bërtiti nga larg:

— Hans, u bënë tetë, tetë...

Papritur, nga një vend aty pranë dolën Astriti, Genci.

— Nëntë, është më mirë të thuash nëntë, — tha Astriti.

Pasi mbaruan formalitetet e rastit, Hansi e pa veten në një zyrë, ulur në tavolinë përballë hetuesit, dhe me zërin që i dridhej pohoi:

— Unë nuk jam vëllai i asaj gruaje. Ajo ka qenë një agjente e vjetër. Qendra e urdhëroi atëherë që të mos kthehej. Më vonë ajo u bë agjente e italianëve, pastaj e gjermanëve dhe aty nga viti 1945 e amerikanëve. E mbante në lidhje, bashkë me disa të tjerë, një anëtar i misionit ushtarak amerikan të akredituar në Tiranë. Në vitin 1946 ajo vdiq aksidentalisht. Shumë nga pjesëtarët e organizatës së saj u arratisën. Disa prej tyre dolën para gjyqit. Të tjerë mbetën këtu... Me njërin prej tyre duhej të takohesha sot.

— Me atë, adresën e të cilit kishit shënuar në këtë copë letër? — e ndërpreu hetuesi.

— Po, pikërisht me atë. Vendin e takimit ai e dinte.

— Te varri i gruas së Jozefit, apo jo? — Mos doni

të takoheni me «Plakun» dhe të tjerët? — pyeti hetuesi.

Hansi mundi të belbëzonte:

— Ju lutem shumë, jo. Nuk dua më, nuk dua të tronditem. Më lini të lirë, të iki, të iki sa më parë në vendin tim!

— Tani dilni përjashta. Do ta vazhdojmë prapë bisedën...

Hetuesi mbeti vetëm në zyrë. Astriti, që hyri pothuaj pa u kuptuar, e gjeti tek vështronte nga dritarja.

— Ç'thotë Hansi? — pyeti Astriti. Hetuesi u kthye rrëmbimthi dhe tha:

— Nuk ka nga t'ia mbajë. Provat janë të plota dhe të sakta.

Astriti tha:

— Nga leximi i materialeve të dosjes për aktivitetin armiqësor të grupit të gruas së Jozefit pas Çlirimit, konstatova një veprim shumë të zgjuar, që është baza e suksesit tonë të tanishëm. Pasi vdiq Maria, gruaja e Jozefit, grupi operativ e mbajti në heshtje veprimtarinë e saj. Nuk u bë fjalë fare për të. Shokët atëherë menduan se në grupin e saj do të kishte edhe të tjerë, përveç Halimit. Emri i Maries nuk u përmend. Kjo gjë e vuri në gjumë zbulimin e huaj. Pas kaq vjetësh ata, duke menduar se ndaj gruas së huaj nuk ka pasur kurrfarë dyshimi nga Sigurimi shqiptar, nisën Hansin për të marrë në lidhje një pjesë të grupit të saj. Edhe këta, me në krye «Plakun», u vunë në gjumë dhe tani menduan të riaktivizohen. Me kapjen e Hansit, u vërtetuan plotësisht dyshimet e grupit operativ të vitit 1946.

Hetuesi bëri një pyetje:

— Kush e kryesonte atëherë grupin dhe ku është ai tani?

— Me këtë veprim merrej shoku Jani. Tani ai është në pension. Ne u konsultuam me të para se të fillonim veprimet. Tani do t'i bëjmë një vizitë bashkë me Gencin. Po të doni, hajdeni dhe ju.

— Do të vij, — tha hetuesi.

— Shkojmë, — tha Astriti. — Jashtë na pret Genci. Ata dolën në rrugë. Dielli ndriste në kupë të qiellit.

PËRMBAJTJA

JEMINI (Anastas Dushku)	3
FUNDI I NJË AGJENTI (Apostol Nasi)	17
NJË VENDIM I MATUR (Dhimitër Xhuvani)	25
«BRESHKA» E DETIT (Fadil Zeqiri)	39
BREZAT (Gëzim Isufi)	49
URDHRI I PARTISË (Gjeli Argjiri)	56
TË PRISTE NËNËJA, MALLI E KISH MARRË... (Isuf Baça)	63
NATA E MARIËS (Kiço Blushi)	79
NJERIU I PUNËVE TË MIRA (Koço Kosta)	90
NË KILOMETRIN 45... (Mimoza Çaçi)	108
BREDHI I BARDHË (Nasho Jorgaqi)	115
KUR NDËRROHEJ MONEDHA (Ndreko Rino)	128
FUNDI I NJË BRENGE (Neshat Tozaj)	133
MES PLUMBAVE TË ARMIKUT (Stavri Madhi)	154
«VAMPIRI» DHE BURRI ME TATUAZH (Skënder Ostreni)	162
ZGJIMI I KULLAVE (Teodor Laço)	175
TE VARRI I GRUAS SË JOSEFIT (Vladimir Meçaj)	189